

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede

Odense University Press . 1975

Indholdsfortegnelse

Forord	9
Kapitel I: Den offentlige statistik om befolkningsudviklingen i det 18. århundrede	11
1.1: Den offentlige statistik om befolkningens bevægelser ...	12
1.2: Den offentlige statistik om befolkningsbestanden	15
Kapitel II: Benyttelsen af den offentlige statistik i historiske undersøgelser og studier af kildematerialet	19
Kapitel III: Hovedtendenser i den internationale diskussion om historisk demografi	24
Kapitel IV: Familierekonstitutionsmetoden	26
Kapitel V: Bearbejdningsplan for dansk materiale	29
Kapitel VI: Stikprøvens repræsentativitet	41
Kapitel VII: Kildernes værdi	47
7.1: Oplysningernes rigtighed	48
7.1.1: Kontrol af aldersangivelser i kildematerialet	48
7.1.2: Kontrol af civilstandsopgivelser	54
7.2: Manglende registreringer	55
7.2.1: De dødfødtes placering	55
7.2.2: Andre mangler ved dåbslisterne	57
7.2.3: Andre mangler ved begravelseslisterne	62
7.2.4: Samlet oversigt over mangler ved dåbs- og begravelseslisterne	69
7.2.5: Mangler ved folketællingerne	69
Kapitel VIII: Den almindelige demografiske udvikling i de 26 sogne ..	79
8.1: Hovedlinier i befolkningsudviklingen	79

8.2:	Vielser	80
8.2.1:	Vielsesalder	85
8.2.2:	Vielseshyppighed	89
8.2.3:	Genvielser	91
8.2.4:	Ægtefællernes indbyrdes alder	93
8.2.5:	Geografisk mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab	94
8.2.6:	Social mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab	96
8.3:	Fødsel og døb	98
8.3.1:	Dødfødte	101
8.3.2:	Flerfødsler	101
8.3.3:	Børn født uden for ægteskab	102
8.3.4:	Fertiliteten inden for ægteskab	104
8.3.5:	Familierekonstitutionsundersøgelsernes fertilitetsmål	110
8.3.6:	Naturlig fertilitet eller børnebegrensning	112
8.4:	Dødsfald og begravelse	116
8.4.1:	Spædbørnsdødeligheden	118
8.4.2:	Dødeligheden for 1–10-årige	120
8.4.3:	Overlevelsestabel	122
8.4.4:	Dødsårsager	124
8.4.4.1:	Moderens dødsrisiko ved barnefødsler	124
8.4.4.2:	Dødeligheden i de store dødsår	125
8.5:	Vandringer mellem sogne	128
Kapitel IX:	Erhvervsstrukturen	131
9.1:	Folketællingernes erhvervsbetegnelser	131
9.2:	Erhvervsudviklingen 1787–1801	140
9.3:	Karrieremobilitet målt ved folketællingernes erhvervsangivelser	142
Kapitel X:	Husstandsstrukturen	144
10.1:	Husstandsstørrelse	146
10.2:	Husstandssammensætning	147
10.2.1:	Husstandsoverhoveder	151
10.2.2:	Børn	153
10.2.3:	Andre familiemedlemmer	155
10.2.4:	Tjenestefolk	158
10.2.5:	Logerende, aftægtsfolk, inderster m. fl.	159
 <i>Bilag</i>		
Bilag I:	Befolkningens bevægelser fordelt på stifter 1735–74	160
a:	fødte (døbte)	161

b: døde (begravede)	162
c: indberetninger fra Ribe stift 1767–74	163
Bilag II: Befolkningens bevægelser fordelt på stifter 1775–1800	164
a: fødte (døbte)	165
b: døde (begravede)	168
c: viede	172
Bilag III: Landbefolkningen i Danmark ved folketællingen i 1787	187
Bilag IV: Landbefolkningen i Danmark ved folketællingen i 1801	190
Bilag V: Koder anvendt ved bearbejdelsen af materialet	194
a: Koder for dåbslister	194
b: Koder for vielseslister	197
c: Koder for begravelseslister	200
d: Koder for folketællingsoplysninger	204
e: Koder for rekonstituerede familier	207

Forord

Med henblik på at efterprøve, om en række af de metoder, der i den seneste snes år er blevet udviklet i forbindelse med den internationale demografiske forskning på historisk materiale, også ville være anvendelige på dansk kildemateriale, blev der i 1969–70 foretaget en mindre undersøgelse af befolkningsforholdene i et jysk herred mellem 1787 og 1801 (jf. Historie IX,1). Resultatet af denne undersøgelse var, at det danske materiale var velegnet til dette formål, og der er derfor i det foreliggende arbejde sket en udvidelse af projektet såvel i tid som i geografisk dækning, idet der for 26 landsogne er sket en bearbejdelse af 65.132 personoplysninger fra sognenes kirkebøger i perioden 1741–1801 og fra sognenes mandtalslister ved folketællingerne i 1787 og 1801. Kodning og hulning af dette materiale er sket med støtte fra det samfundsvidenskabelige forskningsråd, og databehandlingen er foretaget på Odense datacenter og hos NEUCC. Stikprøven er udtaget på en sådan måde, at materialet skulle være repræsentativt for de danske landsogne i perioden, d. v. s. at hvor der i det følgende er tale om undersøgelser, hvori indgår alle eller største parten af de registrerede personer, skulle resultaterne uden videre kunne være alment dækkende. En række mere specielle undersøgelser, der indgår i de følgende afsnit, har derimod kun kunnet medtage en begrænset del af befolkningen på grund af en omfattende geografisk mobilitet eller mangler i de anvendte kilder. For disse undersøgelser vil kun meget klare tendenser i udviklingen være af en sådan karakter, at de kan siges at være repræsentative, hvorimod mindre klare udviklingstendenser lige så vel kan skyldes stikprøveusikkerheden, som de kan være et reelt fænomen. For disse dele af undersøgelsen vil der således være brug for yderligere inddragelse af materiale, førend der kan drages almenyldige slutninger. Der er i de efterfølgende kapitler ikke sket en fuldstændig udnyttelse af de data, der er indsamlet i forbindelse med undersøgelsen. Med henblik på at vise, hvilke andre muligheder der findes i materialet, er som bilag V aftrykt de anvendte koder, som vil gøre det muligt for andre at udnytte andre sider af oplysningerne end de her anvendte.

Til trykningen er ydet støtte fra Odense Universitets publikationskonto.

KAPITEL I

Den offentlige statistik om befolkningsudviklingen i Danmark i det 18. århundrede

Såvel i den teoretiske litteratur som i praktiske politiske foranstaltninger i det 18. århundrede spiller befolkningspørgsmålet en central rolle med det grundsynspunkt, at en folkerig stat var et ønskeligt mål.¹ Med henblik på at undersøge hindringerne for befolkningens vækst begynder også de første befolkningsstatistikere som et led i den almindelige »politiske aritmetik« at opstille mere modelprægede betragtninger i form af overlevelsestabeller og beregninger af folkemængden på grundlag af fødselstallet.² Betegnende er det også, at ideologien af senere forfattere er betegnet som populationistisk og som befolkningssværmeri.³

På den baggrund kan det måske nok undre, at det offentligt indsamlede materiale om befolkningsforholdene i Danmark og i største delen af Europa i det hele taget indtil århundredets sidste årtier er af forholdsvis begrænset omfang og kun kan give en ret ringe støtte til beskrivelse af befolkningsudviklingen, men man må ved bedømmelsen heraf tage i betragtning, at selv om der nok gennem enevældens styre var opstået et embedsapparat, så var erfaringerne for indsamling af statistik overhovedet svage og indskrænket til ganske få områder, der især stod i direkte forbindelse med finansforvaltningen.

Alligevel lægges dog i det 18. århundrede grundlaget for de to befolkningsstatistiske grundmaterialer, der har været basis for al senere dansk befolkningsstatistik, nemlig indsamling af oplysninger om befolkningens bevægelser i givne tidsrum (normalt på årsbasis) og bestandsopgørelser på bestemte tidspunkter (folketællinger).

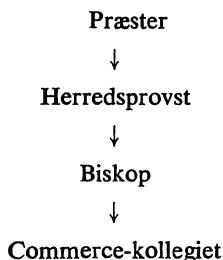
-
1. Se H. L. Bisgård: *Den danske Nationaløkonomi i det 18. århundrede*, 1902, p. 140ff og Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*, I, 1968, p. 218ff.
 2. Se f. eks. J. Graunt: *Natural and political observations upon the bills of mortality*, 1662 og J. P. Süßmilch: *Göttliche Ordnung*, 1741.
 3. H. L. Bisgaard, op. cit. p. 140.

1.1 Den offentlige statistik om befolkningens bevægelser

Ændringer i en befolkningsbestand kan ske ved fødsler, dødsfald og vandringer, og medregner man desuden bevægelser ud og ind af de giftes rækker, må man i bevægelsesstatistikken også medregne vielser og skilsmisser.

En effektiv vandringsstatistik er et fænomen, der først opstår efter udgangen af det 18. århundrede, og den vil derfor ikke blive nærmere omtalt i dette afsnit.

Hvornår man fra centralt hold tidligst begyndte at indsamle oplysninger om fødte og døde i Danmark vides ikke med sikkerhed, idet der findes spor af sådanne indsamlinger fra sidste halvdel af det 17. århundrede,¹ men en mere effektiv indsamling påbegyndtes i 1735, således at der fra dette år haves sammenhængende tidsserier over antallet af fødte og døde. Materialindsamlingen skete i provinsen ad følgende kommandovej:

1. Axel Holck: Dansk Statistiks Historie 1800–1850, 1901, p. 161–62.

Fortegnelse over kopu-

1775.

Herredernes Navne	Kopu- lerede Par	Fødte				Mandkøn efter							
		Mand- køn	Kvinde- køn	Uøgte	Summa af begge Køn	fra	fra	fra	fra	fra	fra	fra	
						0	10	20	30	40	50	60	
						til	til	til	til	til	til	til	
						10	20	30	40	50	60	70	
						Aar	Aar	Aar	Aar	Aar	Aar	Aar	
Summa . . .													

Figur 1.1: Formular anvendt ved bisprens indberetninger om viede, fødte og døde

og i kommercekollegiets (og senere i rentekammerets) arkiver findes derfor en række opgørelser stiftsvis over antallet af fødte og døde (døbte og begravede), hvoraf hovedtallene for årene 1735–74 findes gengivet i bilag I.

Af afgørende betydning for, hvor stor betydning der kan tillægges disse tal, er det imidlertid – dengang som ved senere statistik – hvor nøjagtige de instrukser, der er givet ved indsamlingen, har været, og her mærker man tydeligt, at man endnu i 1735 befandt sig på et meget primitivt stade, idet den instruks, som man fra centralt hold gav ved indsamlingen, alene angav, at bisperne skulle »indhente tilforladelig Efterretning om alle i dette Aar døde og fødte udi det Dig allernaadigst an betroede Stift« (Reskript af 30.12. 1735). Denne meget nødtørftige instruks gav da også anledning til en del uklarhed, dels om hvilket år (kalenderår eller kirkeår) man skulle anvende, dels om hvorledes dødfødte og døde, der ikke var døbte, skulle medtages i statistikken. Samtidig havde denne indberetningsform den ulempe, at den var meget summarisk og derfor ikke gør det muligt at uddrage en række vigtige demografiske oplysninger og af byerne kun isolerer København, således at undersøgelser af forskelle mellem land og by ikke lader sig gennemføre.

Selv om enkelte biskopper gradvist begyndte at indhente mere udførlige oplysninger (jf. bilag I,c), skete der ikke afgørende ændringer i indberetningsformen før i 1775, da man fra centralt hold ved et PM af 8. april gjorde et forsøg på at standardisere indberetningerne gennem udarbejdelse af det i figur 1.1. viste skema, der kom til at danne grundlaget for oplysningerne indtil 1800.¹ Af væsentlige nyheder, der ved den lejlighed kom

1. Et rentekammer PM af 11.1.1777 befalede, at listerne nu også skulle indsendes til dette kammer.

lerede, fødte og døde.

Døde																Summa af begge Køn	Mærkværdigheder ved de fødte og døde
Decennia					Kvindekøn efter Decennia												
fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover	Summa	fra 0 til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover		

1775–99.

med, er oplysninger om antallet af viiede par (kopulerede), kønsfordelinger for de fødte, antallet af børn født uden for ægteskab og alders- og kønsfordelinger for de døde, men ud over at en del af de problemer, der kunne opstå ved benyttelse af tabellerne fra før 1775, ikke var afklaret med skema-

Tabell

over

Saavel Mand- som Qvindokønnet udi Sogn eller Præstegield med dertil hørende Annex under Stift (de udi Tieneste værende gevorbne Ryttere, Dragoner og Soldater, samt de ved de nationale saavel som gevorbne Regimenter staaende Under-Officerer og Tambourer, for deres egne Personer undtagen, men deres Hustruer og Børn ibegreben) saaledes som dets Tal efter livers Alder befandtes at være den 15de Augusti 1769, nemlig:

Hvor Byen eller Bølgde	Navn i Sognet og Annexet.	1 Rubrique paa 8 Aar og derunder.		2 Rubrique fra 8 til 16 Aar inklusivo.		3 Rubrique fra 16 til 24 Aar inklusivo.		4 Rubrique fra 24 til 32 Aar inklusivo.		5 Rubrique fra 32 til 40 Aar inklusivo.		6 Rubrique fra 40 til 48 Aar inklusivo.		7 Rubrique fra 48 Aar og derover.	
		Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.	Mandfolk.	Fruentimmer.
Summa															
Recapitulatio.				Af det forstaaende fulde Tal Mandfolk og Fruentimmer, henhører											
				III efterfølgende Nummer, nemlig:											
1	1 Rubrique			1) Høge Personer, Proprietærer, som Ingen Haug have, Lutitz- og alle andre Kongel. Befiente, saa og Pørgjætere, Pørvælters, Lidofogder og dødslige, med deres Hustruer og hos sig havende Børn											
2	—			2) Gøstligheden samt Kirke- og Skole-Befiente, saa og Studenter, med deres Hustruer og hos sig havende Børn											
3	—			3) (a) Bønder og andre Jordbrugere, som sig deraf alleene og ikko af Soefart eller Havfiskerie tillige ernære, saa og Møllere, Krønmænd, Skovfogder, Skovløhere, Husmænd, Inderster og døtslige, med deres Hustruer											
4	—			og (b) Deres hos sig havende Børn											
5	—			4) (a) Søefarende og Fiskere, iberegnet saavel dem, der med Tilladelse ere i Færten eller paa Reiser, som de, der tillige ernære sig af Jordbrug, med deres Hustruer											
6	—			og (b) Deres hos sig havende Børn											
7	—			5) Fabriquerer og Haandværker, samt deres Sønne og Læredrenge med deres Hustruer og hos sig havende Børn											
				(af 2den Rubrique Mandfolk Fruentimmer)											
				6) Alle											
				- 3de — — — — —											
				- 4de — — — — —											
				- 5de — — — — —											
				- 6de — — — — —											
				- 7de — — — — —											
) tilsammen											
				7) Alle Tienestefolk og Dngleyere											
				8) De udi dette Sogn hiemhørende, som med Paas paa nogen Tiid ere paa udenrigs Reiser, og henhøre til de under 1. 2. 3. 5. 6. og 7. § benevnte Stænder											
				og 9) Hospitals-Lemmer samt andre vanføre, gebreklige og afsindige Personer											
Summa															

I øvrigt forklares kortelig herved om dette Sogn bestaaer enten af Lændregder, eller Søelagder alleene, eller af begge Deele, og hvormeget hver Deel kand omtrent giøre af det heele Sogn.

Figur 1.2: Folketællingsskema 1769.
Kilde: Statistisk Tabelværk, Fjerde række, litr. A,8a, Folketællingen 1890, p. V.

formen, kunne skemaerne give anledning til yderligere tvivlsspørgsmål, f. eks. i hvilke kolonner døde med dødsalderen 10 år, 20 år etc. skulle anbringes, ligesom det er uheldigt, at kønsfordelingen ikke også omfatter dem, der blev født uden for ægteskab (jf. i øvrigt bilag II).

Som konklusion kan det således fastslås, at såfremt man ikke på anden vis er i stand til at fastslå, hvilken praksis der er anvendt ved indsamlingen, er disse landsomfattende tabeller af tvivlsom værdi, rent bortset fra, at det vil være at forvente, at man med datidens manglende erfaring med kontrol af statistisk materiale har begået adskillige fejl under bearbejdningsproceduren fra kirkebogens oprindelige indførsler til de samlede tabeller var færdiggjorte i kommerce-kollegiet (jf. s. 44).

1.2 Den offentlige statistik om befolkningsbestanden

Den offentlige statistik i det 18. århundrede om befolkningens størrelse er indskrænket til de to folketællinger af 15.8.1769 og 1.7.1787, men desuden indgår i en række af de efterfølgende undersøgelser også folketællingen af 1.2.1801. Mellem de to sidste af disse er der næsten overensstemmelse i indsamlingsproceduren, idet den væsentligste forskel er det tidspunkt af året, hvor tællingen fandt sted. Derimod er der en væsentlig forskel mellem 1769-tællingen på den ene side og de to efterfølgende tællinger på den anden side, nemlig i bearbejdningsformen, der i 1769 foregik lokalt og i de efterfølgende tællinger centralt. Dette betød nemlig, at man i 1769 på lokalt hold kunne nøjes med for hvert præstekald at udfylde det i figur 1.2. viste skema, som ud fra en række af de spørgsmål, som en eftertid har øn-

1787.						
Byernes og Stedernes Navne, samt Familiernes Antal	Personernes fulde Navne udi enhver Familie	Hvad enhver Person er udi Familien, samt om Børnene ere ægte eller uægte, af første, andet eller hvilket Ægteskab	Personernes Alder, det løbende Alders Aar iberegnet	Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i Ægteskab eller Enkestand	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk eller Næringsvej	Summa paa Folketallet i hver By og Sogn, med videre
1801.						
Byernes og Stedernes Navne, samt Familiernes Antal	Personernes fulde Navn i enhver Familie	Hvad enhver Person er i Familien	Personernes Alder, det løbende Alders Aar iberegnet	Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i Ægte- eller Enkestand	Personernes Titel, Embede, Forretn., Haandværk, Næringsvej eller hvad de leve af	Summa paa Folketallet i hver By og Sogn m. v.

Figur 1.3: Hoved til folketællingernes mandtalsliste 1787 og 1801.

Kilde: Aksel Holck, Dansk Statistiks Historie 1800–1850 p. 145.

Frangula bered til Skanderborg amt.
10 Efter.

Kivbald	2	1																		4
Lindbald	2	1																		3
etc.	1	2																		6
	3																			4
	2																			4
8 5 . . . 1 . 0 0 1 . 0 1 5 . . . 3 . 0 0 1 . 0 0 2																				
Lengvotig Guldskovlund, All. s. ~																				

Guld	1																			2
etc.	1																			2
1 1 1 3																				
11	10	6	1	1	2	1	5	1	9	11	5	1	1							36
30	10	10	2	3	7	1	10		9		9	3	3	2						111
18		3			2		5		3		4									40
13	4	6		1	2		10		3		4									50
16	10	6	3	1	2		5		4		5									50
15	9	5	1		4		3	1	5		5									48
18	15	3	1		6		5		6		1									55
2	5	5	1	2	4				6		3		1							29
18	11	5	5	1	2		2		8		7	2	3	1	4	1				77
11	13	5	1	2	4		6		4		2		3							52

14 5 10 8 . . . 6 0 15 . . . 11 4 7 . . 2 . 6 0 2 . . 5 6 5 4 . 3 4 . 4 . 1 3 . 4																				
4	3				2		2	1	4		1									78
22	3				1	2		9	4		1									51
3	1							4			1									10
1	1							1												4
5							3		1	1	2									13
10	4				1		5		10		1		3							41
3							1		3											8
16	9				1		7		10	1	6		1	1						52
1	1				1		2		2		2		3							12
		2									3									6

71 22 . . . 5 7 . 0 1 2 9 . 1 4 5 2 . 2 0 . . . 9 1 . 2 1 . 1																				
13	1						5		4		2	2	2							51
10	3						3		4		3	4	2							35
12	3						1	4		6	5	2	2							37
11	1						6		3		1	2	2							24
2							2				2									7
6					2		6		3		2	2								29
3	1						1	1		1	3	2								12
1							1		1		2	1	1							7
1							1		1		2	1	3	1						6
4	4						3		2		3	1	3							22

62 16 . . . 3 11 . 1 3 5 . 1 2 7 . . . 1 7 2 . 2 3 6 1 4 3 . 1																					
																					4
																					8
																					6
																					4
																					4
2 2 . . . 1 1 6 . . . 3 2 . 5 3																					

4
Lindskovlund, All. s. ~

Skiffert	2	3	1	1	1	1	2	2	10													
3				1	1				5													
4		3					1		4													
5		3							3													
6	2	1	1	1	1				6													
7		1		1	1				3													
8	1		12	1	3	1	3	2	1	34												
Møllere																						
4						2				6												
5	4									6												
Skiffere, Olla v.																						
14		21	2	1	1	1	2			30												
16		27	1	2	11	1	1	1		57												
17		24		2	1	1	1	1		31												
18		17		3					1	24												
19		6		1	2					10												
20		10		4	1					23												
21		3		5						9												
22		4		3	1	2				8												
23		12	1	8	1	2	1	1		27												
24		4	1	3					1	13												
25		85		173	5	49	2	17	5	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	271	
Dagbr.																						
11				1	1						2		1								2	
41				2		3		2		2		1									13	
5				11																	2	
31						1		3		2											13	
1								1													2	
12	3			2	1	2	5	1	5		7	2	1	1							43	
Arbejdere og håndværkere, Olla v.																						
17				1	1	1	2		1	1	1	1									3	
62					1	1	1	1	1	1	2	4									20	
2										1	1	2									5	
1										1	1		1								4	
11										1	1		2								4	
											1										2	
											1										3	
																					1	
10	3				1	1	3	2		3	2	1	3	4	10	4	1	2			50	

Figur 1,4: Optællingskema fra Framlev herred fra folketællingen 1801. Skemaet viser alle af mandkøn fordelt efter erhverv. For hvert erhverv findes en vandret række for hvert sogn i herredet. I hver vandret række er foretaget opdeling på 10-års aldersgruppe, og i hver aldersgruppe, undtagen den første, er der sket en opdeling efter civilstand.

sket at stille til materialet, er meget utilstrækkeligt, mens der ikke findes et mere detaljeret materiale, som man kan gå til for at få yderligere oplysninger. Hertil kommer, at skemaerne ikke findes bevaret for de Lolland-Falsterske og nordjyske sogne, således at man her er begrænset til at benytte det tabelmateriale, som C. G. Oeder fremstillede i årene 1770–72 og som omfatter fordelinger på stiftsbasis, mellem land og by, i 8-års-aldersgrupper samt efter køn, erhverv og civilstand.

Disse tabeller findes nu i rigsarkivet, men en væsentlig del er tillige offentliggjort i *Sammlungen zur Geschichte und Statswissenschaft, herausgegeben von V. A. Heinze*, bd. I, 1789, p. 1–120.

1787-tællingen foregik derimod – ligesom alle senere tællinger – ved udfildelse af navnelister. Disse opregnede hele befolkningen på skemaer, der havde det i figur 1.3. viste hovede. Skemaerne var ledsaget af en udførlig instruktion, der synes at tage højde for langt de fleste tvivlsspørgsmål, der kunne tænkes at opstå ved udfildelsen, og tællingen må derfor formenes at have en efter tidens forhold høj standard, ligesom disse mandtalslister giver gode muligheder for at foretage kontrol af de tabulariske bearbejdelser, der senere blev foretaget. I samtiden skete dette ved H. P. von Eggers, der i årene 1787–91 lod materialet optælle fordelt på geografiske regioner. For hver region (herred, stift, by, landsogn) udfyldtes et skema, som det i figur 1,4, viste, der dog stammer fra 1801-tællingen. Et uddrag omfattende de væsentligste af disse tabeller samt inddelingen efter enkelte andre kriterier findes nu i *Danmarks Statistik*, og dele deraf er offentliggjort i bl. a. J. F. W. Schlegel: *Statistisk Beskrivelse*, 2. del, 1796.

Hvad endelig angår 1801-folketællingen blev den bearbejdet i det i 1797 oprettede tabelkontor, hvor der under ledelse af J. H. Gundelach udarbejdedes et sæt tabeller svarende til de eggertske for 1787-tællingen dog med en let ændret erhvervsinddeling. Disse fandtes i *Danmarks Statistik*, men synes nu at være forsvundet. Dele af tabellerne findes offentliggjort i forskellige hæfter af *Collegial-Tidende* og i *Statistisk Tabelværk, Ældste Række*, hæfte I.

I bilagstabellerne. III-IV er for de to sidste folketællingers vedkommende vist krydstabuleringer for de vigtigste oplysninger for landdistrikterne.

KAPITEL II

Benyttelsen af den offentlige statistik i historiske undersøgelser og studier af kildematerialet

I den samtid, hvor det offentligt indsamlede materiale blev gjort tilgængeligt i form af nogle af de tabeller, der er omtalt ovenfor, underkastede man kun i begrænset omfang materialet en dyberegående undersøgelse, idet man stort set indskrænkede sig til en ukommenteret gengivelse af tabellerne, hvor der dog gjordes opmærksom på, at folketællingstallene for 1769 er noget for lave p. gr. af, at militæret ikke tælles med, og at de dødfødte i bevægelseslisterne kun var medtaget blandt de døde.

Det gælder f. eks. de fyldige tabeller i *Materialien zur Statistik der Dänischen Staaten 1784–91*, hvor det antages, at 50.000 personer i Danmark er udeladt i 1769-tællingen, og de statistiske håndbøger af J. F. W. Schlegel og Fr. Thaarup, og det er endnu tilfældet så sent som i A. F. Bergsøes *Den danske Stats Statistik*, 1844, hvor 1769-tællingen forøges med 30.000 personer.

Først med William Scharlings bidrag om *Befolkningens Størrelse i ældre og nyere Tid* i 1. bind af hans og V. Falbe-Hansens *Danmarks Statistik* fra 1885 (p. 381ff) gennemføres en dyberegående kritik af troværdigheden af den offentlige statistiks tal om forholdene i det 18. århundrede.

Scharlings udgangspunkt er identiteten:

Bestand ved slutningen af en periode \div bestand ved begyndelsen af perioden = antal fødte i perioden \div antal døde i perioden + nettotilvæksten i perioden.

Idet der i første omgang blev set væk fra internationale vandringer, gav den i kapitel I omtalte offentlige statistik følgende talstørrelser for de to perioder mellem de tre første folketællinger (tallene i 1000 Personer):

1769–87:

Folketællingen 1787.....	840	Antal fødsler	470
Folketællingen 1769.....	786	Antal dødsfald	447
Tilvækst	<u>54</u>	Tilvækst	<u>23</u>

1787–1801:

Folketællingen 1801.....	926	Antal fødsler.....	?
Folketællingen 1787.....	840	Antal dødsfald	?
Tilvækst	<u>86</u>	ca.	<u>62¹</u>

1. Da Scharling ikke har kunnet finde fødsels- og dødslisterne for 1795–1800, fremkommer tilvæksten ved extrapolation for disse år.

Denne manglende overensstemmelse mener Scharling ikke alene kan forklares ved vandringer, og da han accepterer såvel 1801-tællingen som bevægelsesstatistikken, forklarer han største delen af fejlene ved mangler i de to første folketællinger, idet han antager, at det rigtige folketal i 1787 må have været mindst 850.000 og i 1769 mindst 825.000 personer. Herved stemmer tallene for den første delperiode uden noget tillæg af nettovandringer, mens der for den sidste delperiode bliver en mangel på 10–15.000 personer, der tilskrives en netto-indvandring. Scharling giver ikke i 1885 nogen nærmere begrundelse for, hvorfor han vælger at stoppe netop ved denne forklaringskombination mellem tillæg til 1787-tællingen og vandringsforholdene, og i 1890, da Scharling havde fået kendskab til de officielle tal for fødte og døde i årene 1795–1800,¹ reviderede han sin opfattelse til at gælde følgende udvikling:

1769–87:	1000 personer		1000 personer
Folketællingen 1787.....	865	Antal fødsler.....	470
Folketællingen 1769.....	835	Antal dødsfald.....	447
Tilvækst	<u>30</u>	Tilvækst	<u>23</u>

Forskellen i tilvækst forklares ved en indvandring på 7000 personer.

1787–1801:			
Folketællingen 1801.....	926	Antal fødsler.....	380
Folketællingen 1787.....	865	Antal dødsfald.....	327
Tilvækst	<u>61</u>	Tilvækst	<u>53</u>

Forskellen i tilvækst forklares ved en indvandring på 8000 personer.

Indvandringen, der ikke kan dokumenteres, hævdes hovedsagelig at stå i forbindelse med Københavns betydning som hovedstad for det samlede monarki. Det ses således, at fejlene i den officielle statistik her fuldt ud lægges over på folketællingerne.

Scharling fik i 1900 tilslutning til denne opfattelse af Marcus Rubin,² der snarest mener, at tallene for indvandring er minimumstal, således at det ikke er nødvendigt at indføre et helt så stort tillæg til de officielle folketællingstal, et forhold, han mener at kunne bekræfte ved, at der i folketællingen 1787 er forholdsvis få i aldersgruppen 10–20 år sammenlignet med de 20–30 årige, hvor indvandrede indgår. Dette forhold kan dog, som det siden skal vises, også skyldes andre årsager (jf. s. 51).

Senere sluttede også Albert Olsen sig til denne opfattelse.³

1. V. Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmark i 1890, 1891, p. 50ff.
2. Historisk Tidsskrift, 7. række, bind 3, p. 45ff.
3. Albert Olsen: Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede, 1936.

I 1905 udsendte Det statistiske Departement en redegørelse for »Befolkningsforholdene i det 19. Aarhundrede« (Statistisk Tabelværk V,A,5), hvori man kom nærmere ind på bevægelsestallenes anvendelighed. Der påvises heri dels en række mangler ved de indsamlede tal, hvor geografiske områder er glemt o. l., dels undersøges de dødfødtes stilling. Uden en mere nøjagtig begrundelse mener forfatteren, Edv. Mackeprang, at kunne fastslå, at der nok manglede registrering af de dødfødte på fødselslisterne, men at der heller ikke var sket nogen fuldstændig registrering af de dødfødte på dødslisterne, således at der ikke skulle ske et fradrag svarende til det fulde antal dødfødte i dødslisterne for at kunne anvende listerne til at beregne fødselsoverskuddet. Dette synspunkt tilsluttede Ad. Jensen sig 30 år senere,¹ da han i 1935 foretog en ny vurdering af den manglende overensstemmelse mellem bestandstal og bevægelsestal i den offentlige statistik. Han foretog derfor et fradrag i dødstallene på 2 % for perioden før 1780 og 1 % efter og kom derefter til følgende fordeling mellem fejlene på folketællinger og i bevægelsestallene:

1769–87:		1000 personer		1000 personer
Folketællingen 1787.....	867		Antal fødsler.....	?
Folketællingen 1769.....	838		Antal dødsfald	?
Tilvækst	<u>29</u>			<u>29</u>

1787–1801:				
Folketællingen 1801.....	926		Antal fødsler.....	?
Folketællingen 1787.....	867		Antal dødsfald	?
Tilvækst	<u>59</u>			<u>59</u>

Det forudsættes således her, at de internationale vandringer i perioden ikke netto har haft nogen indflydelse på folketallet.

Det foreløbig sidste indlæg i denne debat har været Aksel Lassens bog om »Fald og Fremgang« fra 1965. Det er Aksel Lassens fortjeneste, at han ved bedømmelsen har søgt at gå bag om den indsamlede statistik ved at følge den ad kommandovejen og i bispearkiverne eftersøge det materiale, der har dannet grundlag for den landsomfattende statistik, og i enkelte tilfælde at følge det helt til den enkelte kirkebog. Han har herved kunnet påvise en lang række uoverensstemmelser ud over dem, der indgik i Edv. Mackeprangs opgørelse, og derudover er det hans opfattelse, at Ad. Jensen undervurderer antallet af personer, der ikke er medregnet i fødselslisterne, blandt andet fordi der er mange eksempler på, at børn, der var levendefødte, men ikke blev døbt, inden de døde, kun findes på dødslisterne, idet ind-

1. Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1935, p. 1ff.

beretningerne snarere har været døds- og begravelseslister end fødsels- og døds- og begravelser. Såfremt man godtager den procent, der som nedenfor nævnt (jf. s. 23) er fremført af Gustav Bang som typisk for en række sjællandske landsogne i det 17. og 18. århundrede, nemlig $5\frac{1}{2}\%$ af de døde, der mangler i fødselslisterne, vil man få et forløb som vist nedenfor, et forløb, der giver en øget tillid til folketællingernes tal og lægger hovedfejlen på bevægelsesopgørelsen. Som en yderligere dokumentation for det troværdige i denne udvikling anfører Aksel Lassen, at hvis man anvender denne undladelsesprocent på hver af kongerigets stifter og København, får man et billede af de indenlandske vandring, der svarer godt til det billede af vandringsstrømmene, man har fra andre kilder, og at tallet ved 1769-tællingen – 810.000 personer – svarer til det, man ville regne sig frem til, hvis man antog, at alle ikke-talte var af hankøn, og at kønsproportionen for befolkningen som helhed var den samme ved 1769-tællingen som ved de to efterfølgende tællinger. For perioden 1769–1801 som helhed mener Aksel Lassen derfor, at befolkningsudviklingen har været:

1769–1801:	1000 personer		1000 personer
Folketællingen 1801.....	926	Antal fødsler.....	823
Folketællingen 1769.....	810	Antal dødsfald	707
Tilvækst	<u>116</u>	Tilvækst	<u>116</u>

Der foretages ikke en fordeling på delperioder, men ved anvendelse af beregningsmetoden vil man få en befolkning i 1787 på ca. 857.000 personer, d. v. s. ca. 17.000 mere end det officielle tal.

Det må efter denne summariske gennemgang af en langvarig debat stå klart, at man ikke vil kunne komme videre med undersøgelser af befolkningens størrelse og ændringerne i denne ved hjælp af den offentlige statistik alene, således som den blev udarbejdet i det 18. århundrede og i begyndelsen af det 19. århundrede, men at man i de videregående undersøgelser må gå ned til det primærmateriale, der har dannet grundlag for den officielle statistik, og dette gælder så meget mere, når man ikke vil indskrænke undersøgelsen til de summariske tal, der ovenfor er gengivet, men ønsker at trænge dybere ned i de demografiske komponenter, der undergik ændringer i perioden, og vil søge at påvise, dels hvilke årsagskomplekser der kan ligge bag sådanne ændringer, dels hvorledes ændringer i de demografiske forhold i sig selv virkede tilbage på samfundsudviklingen.

Helt på bar bund med hensyn til sådanne undersøgelser, der tager udgangspunkt i kirkebøgerne og folketællingernes mandtalslister fra 1787 og 1801 samt andet supplerende materiale, står man ikke. Selv om mange undersøgelser på grundlag af dette materiale hovedsagelig har haft genealogiske og lokalhistoriske formål, er der også fremkommet flere, som betragter forholdene i et videre perspektiv.

Som den ældste af disse bør nævnes Gustav Bangs om »Sjællands Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede«¹ og om »Kirkebogsstudier« (1906). Den første af disse har som kildegrundlag kirkebøgerne for 30 sjællandske sogne i perioden 1630–1780. Sognene havde en befolkning på 8–9 % af den sjællandske landbefolkning. Der foretages først og fremmest en undersøgelse af de enkelte præsters måde at opføre dødfødte på. Det påvises som ovenfor nævnt, at ca. 5½ % af de døde mangler i fødselslisterne, og det diskuteres hvilke muligheder der er, for på grundlag af fødselstallene at regne sig frem til befolkningens størrelse og tilvækst forud for 1769.² I »Kirkebogsstudier«, der mest behandler forholdene i sidste halvdel af det 17. århundrede forsøges en dyberegående analyse af vandringer, ægteskabsforhold, fødsler og dødelighed.

Det nævnte kildemateriale er desuden udnyttet af Fr. Skrubbeltrang i »Husmand og Inderste« fra 1940 – ligeledes for Sjællands vedkommende. Her er hovedformålet at finde frem til befolkningsfordelingen mellem de forskellige sociale lag i landdistrikterne, men undervejs gøres der desuden en række væsentlige iagttagelser også om vielses-, fødsels- og dødelighedsforhold. Specielt er der grund til at nævne fremdragelsen af de Oeder'ske Efterretninger om ægteskabs/enkeforhold i 1771 på Sjælland.

Et mere specielt aspekt, nemlig forholdene omkring fødsel af børn uden for ægteskab og samtidens moralske indstilling til dette fænomen, er indgående behandlet af Georg Hansen i »Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede«, (1957), der tillige har en række interessante iagttagelser med hensyn til kirkebøgernes kildeværdi.

Nogle undersøgelser fra de seneste år behandler forholdsvis begrænsede lokale forhold,³ men har interesse ved at anvende nogle af de i den internationale diskussion behandlede metoder på dansk materiale. Ud fra et metodisk synspunkt kan der især være grund til at nævne Poul Thestrups påvisning af, at en summarisk anvendelse af familierekonstitutionsmetoden på et dansk materiale medfører, at familier med lav geografisk mobilitet vil komme til at veje uforholdsmæssigt tungt i det anvendte materiale, og at dette for det sogn, der er undersøgt, betyder, at man når frem til for høje fertilitetsmål og for lave dødelighedsmål, hvorved den naturlige tilvækst i befolkningen vil blive overvurderet.

-
1. Historisk Tidsskrift, 7. række, bind 2.
 2. Disse betragtninger er dog på forskellig vis blevet kritiseret af Marcus Rubin i Historisk Tidsskrift, 7. række, bind 3, p. 1ff.
 3. Hans Chr. Johansen: Befolkningsudviklingen på landet i Danmark, Historie IX, 1, 1970, p. 85ff. Poul Thestrup: Methodological Problems of a Family Reconstitution Study, Scandinavian Economic History Review, XX, 1972, p. 1–26.

Nogle hovedtendenser i den internationale diskussion om historisk demografi

En gennemgang af historiske værker, der behandler tiden forud for indførelsen af mere omfattende offentlig befolkningsstatistik gennem regelmæssig afholdelse af folketællinger og en pålidelig registrering af befolkningens bevægelser, demonstrerer meget klart, at oplysninger om befolkningsforhold i de fleste tilfælde udgør et meget begrænset islæt, såfremt fremstillingerne er ældre end 1945. Kun på enkelte områder har monografier taget problemstillinger op til drøftelse, hvor befolkningsforhold stod i centrum.

I den seneste snes år har der derimod været en stigende interesse, som bl. a. har givet sig udtryk i, at der nu udgives flere internationale tidsskrifter, som alene behandler demografiske emner, ligesom antallet af konferencer omhandlende befolkningsforhold har været i stadig stigen, et forhold, der bl. a. må ses i forbindelse med den øgede interesse for demografisk forskning i samfund med en ringe økonomisk udvikling, som er fremkaldt af efterkrigstidens »befolkningseksplosion« i u-landene.

Med henblik på udviklingen i det 18. århundredes befolkningsforhold kan der spores flere hovedlinier i den internationale diskussion.

Som et første tema, der har haft almen interesse, må nævnes befolkningsudviklingen i England under den industrielle revolution, altså i perioden ca. 1770 til ca. 1830. Der er almindelig enighed om, at i denne periode begynder den engelske befolkning at vokse i et stærkere tempo end i tidligere år, men diskussionen har været ført om, hvilke årsager der kunne ligge bag dette fænomen. Man har forsøgt at isolere de rent demografiske komponenter, som ændrede sig, men er her stødt på betydelige vanskeligheder, fordi man som for Danmarks vedkommende ikke har en pålidelig offentlig statistik til at belyse befolkningens bevægelser. Ud over de problemer i det danske materiale, der blev omtalt i kapitel II, gælder det for Englands vedkommende, at kirkebogsregistreringen i slutningen af det 18. århundrede i den etablerede engelske kirke kommer til at tegne et stadigt usikrere billede af de samlede forhold, fordi andelen af »dissenter« var stigende, og fordi man ikke ved, i hvilket omfang registreringer af befolkningsbevægelser i disse sekter indgår i de nationale tal. Hertil kommer desuden, at de store interne flytninger, som den begyndende industrialisering medførte, gav et langt mindre direkte forhold mellem den kirkebogsførende præst og hans

menighed, hvorved usikkerheden med hensyn til registreringens pålidelighed voksede.

Forskningen har derfor i stedet for at se på det nationale materiale koncentreret sig om en gennemgang på mere begrænsede områder, således ved at analysere primærmaterialet i enkelte sogne, undersøgelser af sundhedsforhold o. l. Resultaterne heraf er imidlertid ikke entydige. En gruppe af forskere tillægger en nedgang i dødeligheden den væsentligste rolle som forklarende faktor, idet man bag denne vil se dels bedre ernæringsforhold, dels en nedgang i epidemiske dødsfald. Andre vil derimod se udviklingen som bestemt hovedsagelig af en stigende fødselshyppighed og peger som baggrundsfaktorer herfor på en lavere vielsesalder, der skulle have sit udgangspunkt i bedre økonomiske forhold og i et ændret ægteskabsmønster som følge af den sociale forandring, som den nye erhvervsstruktur gav anledning til.¹

I metodisk henseende har flere af de lokale undersøgelser taget deres udgangspunkt i den såkaldte »familiekonstitutionsteknik«, der i sin nuværende form har fået sin væsentligste udformning i den gruppe af franske demografer, der er tilknyttet Institut National d'Études Démographiques (INED), men som i sine grundlæggende arbejdsformer har forgængere i mellemkrigstidens Tyskland.² Da metoden spiller en væsentlig rolle for dele af de efterfølgende kapitler, vil den blive mere udførligt omtalt i kapitel IV.

En speciel interesse har der desuden i de seneste år kunnet spores for at udnytte materialet i undersøgelser af de ovenfor nævnte typer til at belyse mere sociologisk betonedede emner. Her kan nævnes undersøgelser, der behandler familiestrukturen i den før-statistiske periode, hvor især den såkaldte »Cambridge Group for the History of Population and Social Structure« under ledelse af Peter Laslett har været ledende, og undersøgelser, hvor de demografiske forhold er analyseret i nær forbindelse med problemer omkring social lagdeling og social mobilitet i det samtidige samfund, samt forsøg på at fastlægge forløbet af »the demographic transition« – overgangen fra høj fertilitet og dødelighed til lav – og give forklaringer på dette fænomen.

1. Jf. indledningen til M. Drake (ed.): *Population in Industrialization*, 1969.

2. Jf. K. Albertsen: *Befolkningsgenealogi*, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1969, p. 89ff.

Familierekonstitutionsmetoden

Familierekonstitutionsmetoden i den af L. Henry beskrevne udformning¹ er et forsøg på at fremskaffe en række demografiske mål ud fra et kirkebogsmateriale, som den enkelte oplysning i kirkebogsmaterialet ikke isoleret betraget kan give oplysning om.

I praksis sker dette ved, at man i et sogns kirkebog ved gennemgang af denne for en længere periode – oftest mere end 100 år – samler alle oplysninger om ægtepar (familier). I heldigste fald vil man således i en kirkebog kunne finde følgende oplysninger om et ægtepar:

Ægtemandens dåb

Hustruens dåb

Ægteparrets trolovelse og vielse

Dåb og evt. begravelse af de børn, der fødes i ægteskabet

Ægtemandens begravelse

Hustruens begravelse

I de tidligste undersøgelser skete denne sammenparring af oplysninger fra kirkebogen ved udfyldelse af et skema for hver familie, der fremkom ved den kronologiske gennemgang af kirkebogen,² men i de senere år har man søgt at foretage sammenkoblingen for store mængder af data maskinelt,³ en fremgangsmåde, der har den fordel, at man kan foretage flere sammenkoblinger på samme grundmateriale, hvorunder man varierer identifikationskriterierne og dermed får et udtryk for, hvorledes sådanne variationer påvirker de resultater, der kan opnås ud fra de rekonstituerede familier.

Det vil ses af den kombination af oplysninger, der kan læses ud fra en sådan fuldt rekonstitueret familie, at en række forhold, der ikke findes i den enkelte kildeoplysning, og som er af central betydning for at kunne forklare befolkningsudviklingen, vil kunne beregnes gennem en sammenholden af oplysninger fra de øvrige kildeoplysninger. Eksempler herpå er:

-
1. L. Henry: *Anciennes familles genevoises*, 1956.
 2. Se f. eks.: E. A. Wrigley: *An Introduction to English Historical Demography*, 1966, p. 146.
 3. Se f. eks. E. A. Wrigley og R. S. Schofield: *Nominal record linkage by computer*, i E. A. Wrigley (ed.): *Identifying People in the Past*, 1973, p. 64–101.

1. I ældre tiders vielsesregistre vil der normalt ikke være oplysninger om de viedes alder. Kender man de viedes dåbstidspunkt, kan man med betydelig nøjagtighed beregne alderen ved vielsen.
2. Ved et barns dåb mangler ofte oplysninger om moderens navn og som regel altid om moderens alder og om barnets nummer i ægteskabet, oplysninger, der er vigtige ved bedømmelse af fertilitetsforhold. Ved en fuldt rekonstitueret familie vil disse oplysninger kunne læses ud fra oplysninger om hustruens dåbstidspunkt, tidspunktet for vielsen og kendskabet til ældre børns dåb.
3. Mangler vedrørende alder og civilstand ved dødsfald vil ligeledes kunne overkommes ved hjælp af oplysninger om dåbstidspunkt, vielse og evt. ægtefælles død.

.. Imidlertid vil et kirkebogs materiale aldrig være af en sådan beskaffenhed, at man for hver familie, der optræder i kirkebogen, kan opstille alle de data, der ovenfor findes opregnet som hørende til en fuldt rekonstitueret familie. Hovedårsagen hertil er den geografiske mobilitet, der medfører, at en eller flere af de begivenheder, der vedrører en familie, er registreret i en anden – og ukendt – kirkebog. Typisk kan en mand hente sin brud i et andet sogn, hvor hun er hjemmehørende, og hvor vielsen finder sted. I dette tilfælde vil altså såvel hustruens dåb som ægteparrets trolovelse og vielse ikke indgå i oplysningerne om den pågældende familie. I sådanne tilfælde er familierekonstitutionsteknikkens svar det enkle, at den pågældende familie udgår af den videre undersøgelse.

Denne udeladelse giver anledning til to typer af problemer, nemlig dels hvorvidt man kan opfatte de rekonstituerede familier som »typiske« for befolkningsudviklingen, dels at man ikke kan anvende de almindelige fertilitets-, dødeligheds- og reproduktionsmål, der er udviklet inden for den teoretiske demografi, på det rekonstituerede materiale, idet disse modeller forudsætter kendskab til såvel tæller som nævner i en brøk af formen:

antal bevægelser i en befolkningsgruppe i et tidsrum

antal personer, der er udsat for begivenheden i tidsrummet

Af disse to størrelser vil rekonstitutionsteknikken normalt kun give tælleren, idet de nævnere, man normalt ønsker at nå frem til, udgøres af den samlede befolkning. Familierekonstitutionsteknikken har derfor udviklet særlige mål især med hensyn til fertiliteten, hvor man f. eks. måler fertiliteten blandt *gifte* kvinder i forskellige aldersklasser og ikke blandt det samlede antal kvinder i aldersklassen, d. v. s. at det mål, man får, ikke er uafhængigt af andelen af gifte kvinder i en befolkning og derfor vil være mindre anvendeligt til sammenligning over perioder, hvor der sker ændringer i den gennemsnitlige vielsesalder.

Et andet alvorligt problem ved anvendelse af familierekonstitutionsteknik-

ken er, hvor sikker man kan være på, at der i en tilsyneladende fuldt rekonstitueret familie ikke er mangler med hensyn til antallet af børn, der er født og begravet. Manglerne kan dels skyldes, at selve primærmaterialet indeholder fejl – f. eks. dødfødte, der hverken er optaget i dåbs- eller begravelseslisterne, dels at familien en kort tid har været uden for sognet, hvorunder der er sket ændringer med hensyn til børnefødsler og/eller -dødsfald, og endelig er der den mulighed, at en registrering faktisk har fundet sted, men på et så ufuldstændigt grundlag, at det ikke er muligt at se, at der faktisk er tale om, at den henhører til den pågældende familie. Eksempler herpå kan være, at ægtemanden ved alle andre lejligheder er omtalt med et navn, der afviger fra det, der er anvendt ved den mangelfulde registrering, f. eks. en stillingsbetegnelse, der i øvrigt ikke lader sig konstatere. Familierekonstitutionsteknikken har dog udviklet forskellige analyseformer, der i et vist omfang kan finde sådanne mangler, som det vil fremgå ved eksempler i de efterfølgende kapitler.

Bearbejdsplan for det danske materiale

Med henblik på at søge belyst en række af de problemstillinger, der er rejst i de foregående kapitler, er der i de efterfølgende gjort rede for, hvad der kan læses ud af en bearbejdelse af en stikprøve af det primære kilde-materiale om den danske landbefolkning i sidste del af det 18. århundrede, idet udgangspunktet har været kirkebøgerne og folketællingerne 1787 og 1801.

En fuldstændig bearbejdelse af dette materiale for så vidt angår landbefolkningens forhold ville kræve en bearbejdelse af ca. 6½ million personoplysninger med det oplæg, der følges i det følgende. En sådan bearbejdelse ville dog ikke længere være mulig, fordi dele af kirkebogsmaterialet er gået tabt, og det ville også langt overstige de ressourcer, der har kunnet lægges i undersøgelsen.

I stedet for er undersøgelsen sket ved en stikprøve omfattende 26 landsogne, hvis befolkning ved begge de to folketællinger udgjorde ca. 1 % af den samlede landbefolkning nord for Kongeåen, og materialet er herved reduceret til at omfatte 65.132 personoplysninger.

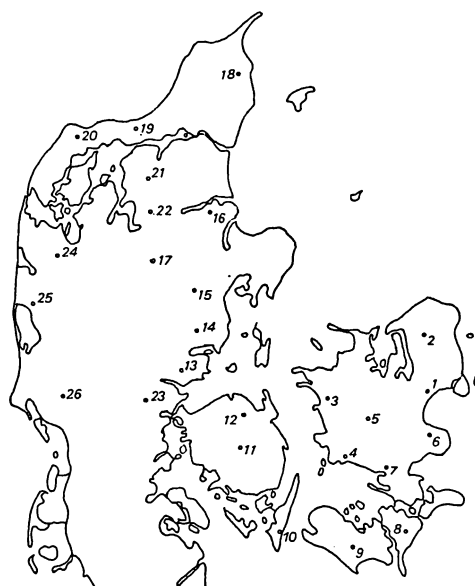
Stikprøven er udtaget på en sådan måde, at der sikres en fordeling på hver af landets 7 stifter i forhold til deres indbyggertal. Inden for hvert stift er sognene stillet op i den orden, hvori de optræder i Statistiske Efterretninger 4,37,1, der indeholder folketællingen for 1911. Herefter er inden for stiftet ved en tabel over tilfældige tal udtaget sogne, indtil forskellen mellem summen af folketallet i 1787 i de hidtil udtagne sogne manglede under 300 i at udgøre 1 % af folketallet i stiftet i 1787, idet dog sogne, der er blevet udtaget ved denne fremgangsmåde, kun er medtaget, såfremt kirkebogsmaterialet for perioden 1741–1801 eksisterer, og såfremt indbyggertallet i 1787 var under 500. Endelig er for hvert stift suppleret op med det sogn, der bedst passer for at give stiftets udtagne sogne netop 1 % af 1787-folketallet, idet der dog ved dette sidste sogn også er taget hensyn til, at væksten i folketallet mellem folketællingerne 1787 og 1801 bliver så nær den samme som muligt i stikprøve og i totaltal.

Grunden til, at der kun er valgt sogne med et folketal på under 500 personer i 1787, er at opnå så stor geografisk spredning som muligt, og der skulle ikke derved optræde nogen skævhed i materialet, idet det ikke har

Tabel 5.1: De i undersøgelsen medtagne sogne.

	Folketal 1801	Folketal 1787
<i>Sjællands stift</i>		
1. Greve, Tune herred	404	372
2. Tjæreby, Strø herred	517	408
3. Hallenslev, Løve herred	226	238
4. Holsteinsborg, V. Flakkebjerg herred	207	179
5. Bringstrup, Ringsted herred	384	358
6. Varpelev, Stevns herred	169	166
7. V. Egesborg, Hammer herred	371	333
<i>Lolland-Falsters stift</i>		
8. Horreby, Falsters søndre herred	296	278
9. Krønge, Fuglse herred	177	147
<i>Fyns stift</i>		
10. Fodslette, Langelands søndre herred	294	226
11. Stenløse, Odense herred	411	382
12. Skeby, Lunde herred	364	372
<i>Århus stift</i>		
13. Hornum, Bjerge herred	179	161
14. Nebel, Voer herred	343	323
15. Skjørring, Framlev herred	220	161
16. Kastbjerg, Gjerlev herred	251	268
17. Elsborg, Lysgård herred	142	131
<i>Ålborg stift</i>		
18. Gjørnum, Venneberg herred	287	261
19. Skræm, Ø. Hanherred	228	184
20. Tved, Hillerslev herred	252	250
<i>Viborg stift</i>		
21. Års, Års herred	380	340
22. Tostrup, Rinds herred	210	215
<i>Ribe stift</i>		
23. Alminde, Brusk herred	349	291
24. Sir, Hjerm herred	182	183
25. Rindom, Hind herred	265	246
26. Årre, Skads herred	252	232

Note: Indbyggertallene er dem, der findes i den officielle statistik. Mandtalslisterne viser enkelte mindre afvigelser.

Figur 5.1: Stikprøvens 26 sogne. Numrene refererer til tabel 5.1.

været muligt at finde nogen karakteristiske forskelle mellem store og små sogne i demografisk henseende, hvilket heller ikke måtte være at forvente, da de store og de små sogne ligger helt tilfældigt spredt mellem hinanden, når betragtningen sker på stiftsbasis.

Stikprøven består herefter af de i tabel 5.1 nævnte sogne (jf. også figur 5.1, der viser den geografiske beliggenhed af sognene).

For hver af de 26 sogne er oplysningerne i kirkebøgerne om dåb og begravelser i årene 1741–1801 og om vielser i årene 1755–1801 samt oplys-

Tabel 5.2: Sammenligning mellem stikprøvens sogne og totalbefolkningen.

Stift	Folketællingen 1801		Folketællingen 1787		Vækst 1787–1801		Total	
	Stikprøve	Hele stiftet	Stikprøve	Hele stiftet	Stikprøve	Stikprøve		
	antal personer		i % af total	antal personer	i % af total	%		
Sjælland	2278	227270	1.0	2054	204188	1.0	10.9	11.3
Lolland-Falster	473	47520	1.0	425	43046	1.0	11.3	10.5
Fyn	1069	105311	1.0	980	96222	1.0	9.0	9.4
Århus	1135	116238	1.0	1044	106028	1.0	8.7	9.6
Ålborg	767	80830	0.9	695	73957	0.9	10.4	9.3
Viborg	590	57387	1.0	555	53998	1.0	6.3	6.3
Ribe	1048	101008	1.0	952	90592	1.1	10.1	11.5
I alt	7360	735564	1.0	6705	668031	1.0	9.8	10.1

ningerne fra mandtalslisterne ved folketællingerne i 1787 og 1801 derefter overført til hulkort efter de i bilag V viste koder. Den nævnte afgrænsning er valgt for at sikre sig, at alle kvinder, der har fået børn mellem 1787 og 1801, skulle have medregnet deres døbs- og vielsesdato i materialet, såfremt disse er indtruffet i sognet.

Det materiale, der herved er fremkommet, udgør således en maskinlæsbar kildeudgave af de pågældende kirkebøger og folketællingslister, der dog savner oplysninger om faddere ved dåben. Det har været anset for en fordel at lægge undersøgelsen således op, idet det herved vil være muligt at anvende det bearbejdede materiale også til andre demografiske undersøgelser end familierekonstitutionsanalyser og at gøre materialet sammenligneligt med andet materiale af tilsvarende art eller fra andre kildegrupper, som senere måtte blive omsat til maskinlæsbar form. Undersøgelsen afviger således på dette punkt fra de traditionelle familierekonstitutionsundersøgelser, hvor der som tidligere nævnt sker en direkte indførsel fra kildematerialet på familierekonstitutionskort.

Det således bearbejdede kildemateriale er i et vist omfang benyttet direkte i nogle af de følgende undersøgelser. Det gælder således i familiestrukturundersøgelserne i kapitel X, hvor det har været af betydning at have husstandene med tjenestefolk og andre ikke-familiemedlemmer samlet i den form, hvori de findes i folketællingerne, mens oplysninger herom ikke har været nødvendige i andre dele af undersøgelsen.

Med udgangspunkt i de nævnte fem kildeudgaver – dåb, vielse, begravelse, 1787-tælling og 1801-tælling – har næste led i undersøgelsen derefter været at søge samtlige oplysninger om hver person samlet i kronologisk orden omkring denne person, hvorved man kunne håbe at få så mange oplysninger som muligt af de på s. 26 nævnte til brug ved det videre arbejde.

I flere af de seneste års internationale undersøgelser er denne sammenfletning af registrene blevet forsøgt gennemført direkte ad maskinel vej, hvilket både har været en stor arbejdsmæssig lettelse og samtidig har gjort det muligt at variere sammenfletningsbetingelserne.¹ Hovedproblemet ved sammenfletningen er, hvilke betingelser der skal opstilles for, at man tør anse identifikationen for tilstrækkelig sikker til, at den kan accepteres.

Identifikationsproblemerne har i den angelsaksiske verden hovedsagelig bestået i, at navne stavedes forskelligt på forskellige steder i det anvendte kildemateriale. Man har fundet forskellige måder, hvorpå dette kunne overvindes, bl. a. ved at anvende »lydskrift« på navnene (Soundex-metoden). For det danske materiales vedkommende er problemerne imidlertid af anden art, idet de dels skyldes, at antallet af benyttede navne inden for det

1. Jf. diskussionsindlæggen i E. A. Wrigley (ed.): *Identifying People in the Past*, 1973.

enkelte sogn har været meget begrænset, dels at samme person omtales under forskellige navne, især efternavne. Således kan samme person findes som:

Jens Nielsen
Jens Roum og
Jens Smed

d. v. s. at såvel faderens fornavn som en geografisk betegnelse og en stillingsbetegnelse kan anvendes på samme person, og identifikationer vil derfor være afhængig af andre oplysninger om den pågældende som f. eks. faderens efternavn, evt. ægtefælles navn, et barn til vedkommende, der kan spores i døbs- og folketællings- og begravelseslister o. s. v.

Et udtryk for, hvor begrænset navneudvalget har været, fås af tabel 5.3 og 5.4, hvor der for hvert sogn er medtaget de fornavne, som forekommer hos mindst 10 % af de i undersøgelsen medtagne personer fra sognet.

Tabel 5.3: De almindeligst anvendte drengenavne i stikprøvens 26 sogne (medtaget er navne, der forekommer hos mere end 10 pct. af personerne i sognet).

Sogn	Anders	Christen	Hans	Jens	Lars	Niels	Peder	Rasmus
	% af samtlige mandspersoner i sognet							
Greve				10		13	13	
Tjæreby	10		12		12		13	
Hallenslev		11		11		11	10	
Holsteinsborg			17	10			10	
Bringstrup			10	12		10	10	
Varpelev		10	16				12	
V. Egesborg			13			10	18	
Horreby			15		10		16	14
Krønge			16					
Fodslette		12	23			12		
Stenløse			19			11		12
Skeby	10		12					12
Hornum				11		13		
Nebel				14		13	10	
Skjørring		10		15		10	12	11
Kastbjerg		18		12		16	10	
Elsborg		11		11		17	12	
Gjærum		25		16				
Skræm		19		17		13		
Tved		24		11		15	10	
Ars		16		15		18		
Tostrup		22		15		15	10	
Alminde			12	12		10	10	
Sir		16		12		14	11	
Rindom		18		13			13	
Årre		11	14			10	14	

Det ses af tabel 5.3, at der for drengenavnene vedkommende er tale om en betydelig koncentration på få navne. Således er Christen det almindeligste i 7 sogne, Hans det almindeligste i 6 sogne og Peder det almindeligste i 5 sogne. Tabellen afslører også nogen forskel i den geografiske udbredelse. Christen, Jens og Niels er fortrinsvis anvendt i Jylland. Hans forekommer især på Øerne og i det sydlige Jylland, og Rasmus er særlig udbredt på Fyn.

For pigenvavnene vedkommende er koncentrationstendensen på få navne endnu mere udpræget (jf. tabel 5.4). Ane med sammensætninger, der dog ikke bruges konsekvent i de forskellige kilder, er det almindeligste navn i 24 sogne, kun i to nordjydske sogne bliver det fortrængt til andenpladsen af Maren. De regionale forskelle er mindre udpræget end for drengenavnene vedkommende. Karen synes dog at have været mere almindelig på Øerne end i Jylland.

Tabel 5.4: De almindeligst anvendte pigenvavne i stikprøvens 26 sogne (medtaget er navne, der forekommer hos mere end 10 pct. af personerne i sognet).

Sogn	Ane	Karen % af samtlige hunkønspersoner i sognet	Kirsten	Maren	Mette
Greve	18	10	15	12	
Tjæreby	18	13	10		
Hallenslev	23	12	11	13	
Holsteinsborg	18	13	10	17	
Bringstrup	20	16		13	
Varpelev	22	11			
V. Egesborg	22	15		15	
Horreby	20	11	10	14	
Krønge	23	13		12	
Fodslette	22	11		15	
Stenløse	24	20		19	
Skeby	27	11	10	18	
Hørnum	24	14		15	
Nebel	21	11		19	
Skjørring	21	14		20	
Kastbjerg	23		10	19	
Elsborg	30			23	
Gjærum	19		12	21	
Skræm	23	10	13	22	
Tved	21			23	
Års	24	10	10	18	11
Tostrup	24	10	12	14	
Alminde	24			15	
Sir	22			13	
Rindom	23	10		11	14
Årre	25			20	

Poul Thestrup har forsøgt at vurdere sandsynligheden for at forveksle personer af samme navn med udgangspunkt i den relative forekomst af fornavnene,¹ idet han går ud fra, at man kan multiplicere hyppighederne for fornavne og efternavne med hinanden, hvorved man selv for de almindeligst forekommende navne vil få, at kombinationen forekommer så relativt sjældent, at forvekslingsmulighederne er små. Beregningsmetoden er næppe helt indvendingsfri, idet den dels forudsætter, at de enkelte hyppigheder er indbyrdes uafhængige, og det er næppe tilfældet, idet det på grund af hyppig opkaldelse efter andre familiemedlemmer må antages, at såfremt et navn allerede fandtes i familien, var der en relativt stor sandsynlighed for, at det kom til at gå igen hos efterfølgeren, dels forudsætter beregningsmetoden, at navnene fordeler sig jævnt over den undersøgte periode, og dette synes ikke altid at have været tilfældet. Undertiden synes således anvendelsen af et navn at have virket »smittende«, så det i den følgende tid anvendtes særligt hyppigt af en del andre i sognet.

På trods heraf viser praksis ved familierekonstitutionsarbejdet dog, at det kun er ved de meget hyppigt forekommende navne, at der i materialet forekommer flere personer med samme navn, og i de fleste tilfælde findes der da supplerende oplysninger om erhverv, slægtninge, civilstand eller alder, der gør det muligt at foretage en identifikation. Størst problemer opstår for folketællingernes tjenestefolk, hvor det i en række tilfælde ikke er muligt at afgøre, om de er identiske med personer af samme navn, for hvilke der kendes en dødsdato eller på et senere tidspunkt vielse eller begravelse. Hovedårsagen til, at der optræder mange personer i folketællingerne, som ikke er genfundet andetsteds i materialet skal dog formodentlig ikke så meget søges i manglende identifikationer som i den betydelige geografiske mobilitet.

Med henblik på at undersøge i hvilket omfang de nævnte identifikationsproblemer vil påvirke en rent maskinel sammenkobling af de anvendte kilder er der for to sognes vedkommende, nemlig et hvor den for alle sognene anvendte metode tyder på enten en høj identifikationsprocent eller en ringe geografisk mobilitet, og et, hvor resultatet i gennemsnit giver få oplysninger pr. person, forsøgt at gennemføre en sådan ren maskinel sammenkobling under forskellige betingelser for, hvornår en identifikation kunne godtages. Resultatet heraf blev i begge tilfælde, at man enten opnåede en betydeligt lavere identifikationsprocent end ved den i undersøgelsen anvendte metode, eller såfremt godkendelseskriterierne blev gjort mindre stramme, fik et betydeligt antal fejlidentifikationer i materialet.

Som følge heraf er der ved alle sogne foretaget en blanding af maskinel og manuel bearbejdelse. Den maskinelle del har bestået i, at der ved sammenfletning af registrene er udhullet et nyt sæt kort, hvor kortene er udhullet efter følgende alfabetiseringsprincip:

1. Poul Thestrup, loc.cit., p. 9.

14	74	0	1755	0	5	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	16	11	0	0	0	0	0	0	0							1	0						
15	0	1756	0	4	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	16	5	0	0	0	0	0	0	0	0								1	0					
14	0	1757	0	4	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	26	6	0	0	0	0	0	0	0	0			JENS					1	0					
14	0	1760	0	4	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	13	5	0	0	0	0	0	0	0	0			WIBECH					2	0					
15	0	1764	0	4	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	28	10	0	0	0	0	0	0	0	0			CATRINE-					2	0					
14	0	1765	0	5	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	3	11	0	0	0	0	0	0	0	0			THOMAS					1	0					
12	0	1773	0	9	1	CHRISTEN	IBSEN-DEGN	1	12	0	0	0	0	0	0	0	0								0	9					
13	0	1768	0	2	1	CHRISTEN	IBSEN-MATR	10	3	0	0	0	0	0	0	0	0									0	9				
20	20	1787	1	5	1	CHRISTEN	IBSEN	10	1	5	25	0	0	0	0	0	0										0	9			
20	35	1787	1	4	1	CHRISTEN	IBSEN	10	16	6	60	0	0	0	0	0	0											0	9		
11	0	1743	0	3	1	CHRISTEN	IVERSEN	1	9	0	0	0	0	0	0	0	0											0	0		
13	0	1776	0	2	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	23	5	4	8	0	0	0	0	0	0											0	0		
14	0	1778	0	6	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	1	12	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
14	0	1780	0	1	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	9	8	0	0	0	0	0	0	0	0							MARIAN LAUGES			2	0			
14	0	1780	0	1	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	9	1	0	0	0	0	0	0	0	0							MARIAN LAUGES			2	0			
15	0	1780	0	3	1	CHRISTEN	IV-VANTING	15	5	0	0	0	0	18	0	0	0											2	0		
14	0	1781	0	1	1	CHRISTEN	IV-VANTING	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0							MARIAN LAUGES			2	0			
15	0	1781	0	1	1	CHRISTEN	IV-VANTING	14	1	0	0	0	0	0	0	0	0										2	0			
14	0	1783	0	11	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	16	12	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
14	0	1783	0	5	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	28	12	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
14	0	1786	0	3	1	CHRISTEN	IV-VANTING	20	8	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
15	0	1787	0	1	1	CHRISTEN	IV-VANTING	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
20	32	1787	1	1	1	CHRISTEN	IV-ARSEN	21	45	7	10	40	0	0	0	0	0											1	0		
14	0	1788	0	2	1	CHRISTEN	IV-VANTING	15	6	0	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
18	0	1790	0	6	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	0	0	19	0	0	0	0	0	0	0											1	0		
13	0	1791	0	2	1	CHRISTEN	IVERSEN-VA	0	10	6	30	0	0	0	0	0	0											0	0		
14	0	1792	0	1	1	CHRISTEN	IV-VANTING	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0							MAREN	CHRIST			2	0		
14	0	1793	0	8	1	CHRISTEN	IV-ARSEN-VA	20	10	0	0	0	0	0	0	0	0							MAREN	CHRIST			2	0		
14	0	1795	0	7	1	CHRISTEN	IV-VANTING	19	7	0	0	0	0	0	0	0	0							MAREN	CHRIST			1	0		
20	32	1801	1	1	1	CHRISTEN	IV-ARSEN	22	60	7	10	46	0	0	0	0	0											0	9		
13	0	1793	0	1	1	CHRISTEN	IVERSEN	3	5	11	8	10	0	0	0	0	0											0	0		
14	27	1796	0	2	1	CHRISTEN	IVERSEN	28	3	0	0	0	0	0	0	0	0											2	0		
20	17	1801	1	1	1	CHRISTEN	IV-ARSEN	21	45	3	10	46	0	0	0	0	0											0	9		
80																															
14	0	1743	0	4	1	CHRISTEN	JAKOBSEN	1	9	0	0	0	0	0	0	0	0											2	0		
14	0	1746	0	7	1	CHRISTEN	JAKOBSEN	18	12	0	0	0	0	0	0	0	0											2	0		
15	0	1748	0	6	1	CHRISTEN	JAKOBSEN	23	5	0	0	0	0	0	0	0	0											2	0		
12	0	1750	0	1	1	CHRISTEN	JAKOBSEN	8	1	0	0	0	0	0	0	0	0											0	9		

Figur 5.3: Uddrag af kombineret maskinel og manuel sortering fra Rindom sogn.

Det har vist sig at være en fordel at indskrænke sig til at sortere på de to første bogstaver i for- og efternavn, da en række uens stavemåder derved ikke gav forskellig rækkefølge, f. eks. Ane/Anne/Anna – Christen/Christen – Dorte/Dorethe – Magrethe/Margrethe, og det har ikke vanskeliggjort det manuelle arbejde, at man herved har fået Maren og Margrethe og enkelte andre navne blandet sammen.

Det nye sæt kort, der iøvrigt er ophullet efter det i bilag V.e beskrevne system, er en tillempet familierekonstitution, men som vist i et uddrag i figur 5.2 giver den ikke en sikker adskillelse mellem de enkelte personer, og det nye kortdæk er derfor blevet udsat for den manuelle omordning, hvor der er taget stilling til alle tvivlsspørgsmål, og som kendetegn på, hvornår oplysningerne om en person er afsluttet, er der i det sidste kort for hver person i kolonne 80 hullet et nital. Ud over at registrere de opregnede begivenheder under hovedpersonens navn er så mange oplysninger som muligt søgt henført til ægtemanden, herunder oplysninger om døbte og begravede børn og om begravelse af hustru, og hustrus alder ved folketællingerne.

Det i figur 5.2 viste uddrag fra den maskinelle sortering får derefter det i figur 5.3 viste udseende, og i den form – dog med undtagelse af personnummereringen – er oplysningerne derefter indlagt på det magnetbånd, der har været hovedgrundlaget for undersøgelsen.

Det i figurerne 5.2 og 5.3 viste eksempel, der stammer fra Rindom sogn i Hind herred, viser en række af de karakteristiske problemer ved at anvende en ren maskinel sortering. Sammenlignes forholdene i de to uddrag med hensyn til navnet Christen Iversen, er der i sognet to personer af dette navn, som det er muligt at adskille som følge af forskellig alder ved folketællingerne og angivelse af hustruens navn, mens det derimod er vanskeligere at gennemføre en maskinel sortering, der tillige finder frem til, at den ene Christen Iversen også er identisk med Christen Vanting. Det vil nemlig først være muligt at gennemføre denne sortering ad maskinel vej, når man har fundet frem til præstens procedurer ved kirkebogsføring, men da dette alene opnås gennem den manuelle sortering og er forskellig fra sogn til sogn, ville der ikke opnås tidsmæssige besparelser ved en sådan ren maskinel bearbejdning.

Den færdige version viser desuden typiske eksempler på de former for personoplysninger, der nås frem til. For personen Christen Iversen-Vanting kendes således følgende data:

- 1743: Døbt den 1. september. Faderens navn Iver Vanting.
- 1776: Forlovet 23. maj, gift 4. august med Marianne Laugesdatter.
- 1776: Fået sønnen Iver døbt 1. december.
- 1778: Fået datteren Kirsten døbt 9. august. Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1780: Fået datteren Barbara døbt 9. januar. Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1780: Fået datteren Barbara begravet 15. maj. 18 uger gammel.
- 1781: Fået datteren Barbara døbt (registreringen uden dato). Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1781: Fået datteren Barbara begravet 14. januar.
- 1781: Fået sønnen Lauge døbt 16. december. Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1783: Fået sønnen Knud døbt 28. december. Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1786: Fået sønnen Jens-Iver døbt 20. august. Moderens navn Marianne Laugesdatter.

- 1787: Fået sønnen Jens-Iver begravet (registreringen uden dato). 9 måneder gammel.
- 1787: Findes i folketællingen fra 1787, er gift første gang, 45 år gammel (løbende alder), husstandsstørrelse 7 personer, er husstandsoverhovede, er fæster af en gård, er gift med Marianne Laugesdatter, der er 40 år gammel (løbende alder).
- 1788: Fået sønnen Jens døbt 15., juni. Moderens navn Marianne Laugesdatter.
- 1790: Fået hustruen Marianne Laugesdatter begravet 22. oktober. Hun var ved begravelsen 38 år og 8 måneder gammel.
- 1791: Gift 19. juni med Maren Christensdatter. Han var enkemand.
- 1792: Fået datteren Mariane døbt 1. januar. Moderens navn Maren Christensdatter.
- 1793: Fået datteren Kirsten døbt 20. oktober. Moderens navn Maren Christensdatter.
- 1795: Fået sønnen Chresten døbt 19. juli. Moderens navn Maren Christensdatter.
- 1801: Findes i folketællingen fra 1801, er gift anden gang, 60 år gammel (løbende alder), husstandsstørrelse 7 personer, er husstandsoverhovede, er gårdmand, er gift med Maren Christensdatter, der er 46 år gammel (løbende alder).

Dette er altså et eksempel på en rekonstitueret familie, hvor det er muligt at angive adskillige forhold, som ikke kan læses af den enkelte oplysning isoleret fra de øvrige. Figur 5.3 viser imidlertid også eksempler på mindre fuldstændige oplysninger. For Christen Ibsen-Degn kender vi således ikke tidspunktet for ægteskabets indgåelse, heller ikke hustruens navn og ved ikke, om der er ældre børn end det første, der er døbt i sognet. En sådan familie kan altså ikke anvendes i en familierekonstitutionsundersøgelse. Der findes desuden yderligere tre personer, der har navnet Christen Ibsen, om hvem vi ved, at nr. 1 stammer fra et andet sogn (Nysogn på Holmsland, Hind herred), men er blevet gift i Rindom med en pige fra sognet. Nr. 2 er et plejebarn på 1 år ved folketællingen, der ikke er døbt i sognet, og nr. 3 er en tjenestekarl på 16 år ved folketællingen, der heller ikke er døbt i sognet. For disse personer kan der ikke foretages yderligere undersøgelser inden for den angivne ramme.

Tabel 5.5: Antal oplysninger pr. person i det anvendte materiale.

Personer med	Antal personer
1 oplysning	16346
2 oplysninger	8952
3 –	2310
4 –	817
5 –	379
6 –	283
7 –	265
8 –	238
9 –	162
10 – eller flere	872 ¹
I alt	30624

1. Den person, der findes flest oplysninger om, forekommer med 34 oplysninger.

Tabel 5.6: Oplysninger om enkeltpersoner i stikprøvens 26 sogne.

Sogn	Andelen % af personerne i 1787-folketællingen, der er genfundet ved			Gennemsnitligt antal kort pr. person
	folketællingen 1801	dåb	begravelse	
Greve	51	46	17	2.2
Tjæreby	52	47	13	2.2
Hallenslev	33	40	18	2.2
Holsteinsborg	37	26	11	1.8
Bringstrup	38	32	13	2.0
Varpelev	41	36	11	2.1
V. Egesborg	57	51	15	2.3
Horreby	65	55	10	2.4
Krønge	24	33	16	2.0
Fodslette	45	46	13	2.2
Stenløse	51	54	14	2.1
Skeby	43	50	18	2.3
Hornum	35	38	17	2.0
Nebel	54	58	16	2.5
Skjørring	52	42	14	2.1
Kastbjerg	50	41	12	2.1
Elsborg	36	37	12	2.1
Gjærum	35	37	17	2.0
Skræm	44	38	13	2.0
Tved	46	24	7	1.8
Års	39	36	12	2.0
Tostrup	44	45	13	2.0
Alminde	44	44	20	2.2
Sir	46	48	13	2.3
Rindom	43	41	20	2.2
Årre	42	39	18	2.1
Alle 26 sogne	45	43	14	2.1

Ved hjælp af den i det foregående beskrevne procedure har de 65.132 personoplysninger, der indgår i undersøgelsen, kunnet sorteres ud på 30.624 personer med den fordeling på oplysninger pr. person, der fremgår af tabel 5.5. Identifikationsforholdene svinger imidlertid betydeligt fra sogn til sogn i de 26 udvalgte sogne. Baggrunden herfor er dels at finde i selve kilderne, hvor antallet af oplysninger, som den enkelte præst medtager, er stærkt svingende, dels et udtryk for, at den geografiske mobilitet har været forskellig fra egn til egn, som det fremgår af tabel 5.6, der dels viser, i hvilket omfang, der er fundet andre oplysninger om personerne i 1787-tællingen, dels angiver det gennemsnitlige antal oplysninger pr. person i hvert sogn. Den dårligste rekonstruktion opnås for Holsteinsborg sogn, men det er overvejende sandsynligt, at årsagen her ikke så meget er dårlige oplysninger, men at sognets karakter af et herregårdssogn har medført en meget stor geografisk mobilitet.

Stikprøvens repræsentativitet

Som omtalt i kapitel V er stikprøven på de 26 sogne udtaget på en sådan måde, at den på stiftsbasis skulle være tilfældig, men gennem aggregeringen af de enkelte stifter skulle udgøre en stratificeret stikprøve ud fra regionale hensyn for derved at sikre sig, at de landsomfattende resultater, der søges beregnet, skulle være dækkende.

Det er muligt på en række punkter at undersøge, hvor repræsentativ stikprøven er, nemlig på de områder, hvor der allerede findes landsomfattende bearbejdelser af det samlede statistiske materiale, der ligger til grund for undersøgelsen, specificeret ud på landsognene alene. Dette gælder først og fremmest med hensyn til folketællingerne 1787 og 1801, hvor der i tabel 6.1 og 6.2 er foretaget sammenligninger mellem stikprøvens fordelinger og den landsomfattende bearbejdelse for så vidt angår kønsfordelingen, og for hvert køn for sig med hensyn til alder, civilstand og erhverv. De valgte inddelinger har måttet foretages under hensyn til den inddeling, der er anvendt i den officielle statistik.

Tabel 6.1 og 6.2 viser, at for så vidt angår fordelingerne efter køn, alder og civilstand er der som hovedregel særdeles god overensstemmelse mellem stikprøvens og totaltællingernes resultater. Derimod giver erhvervsfordelingen i stikprøven et billede, der afviger meget stærkt fra totalopgørelsen. For begge tællingers vedkommende gælder det dog, at de erhvervsgrupper, som er lettest at definere, nemlig godsejere, gårdmænd, tjenestefolk og daglejere, ikke afviger meget fra det forventede, mens det er de grupper, der har mere flydende grænser, hvor forskellene fremkommer. I 1787 er det således grupperne »andre« og husmænd, der er overrepræsenteret i stikprøven og grupperne håndværk og industri og inderster, der er underrepræ-

Tabel 6.1: Sammenligninger mellem den officielle statistiks og stikprøvens fordeling efter køn, alder, civilstand og erhverv ved folketællingen 1787.

Kønsfordeling

	Stikprøve	Folketælling
Mænds andel af samtlige personer	49.6 pct.	49.4 pct.
K_{hi^2} -værdi = 0.05.		
K_{hi^2} -værdi ($p=0.05$) = 3.8.		

Aldersfordeling

Alder	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
0- 9 år	25	24		24	24
10-19 -	19	18		19	18
20-29 -	15	15		15	16
30-39 -	14	14		13	13
40-49 -	11	12		11	11
50-59 -	9	9		8	9
60-69 -	5	6		6	6
70-79 -	2	2		3	2
80-89 -	-	-		1	1
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	6.5			11.0	
Khi ² -værdi (p=0.05)=16.9.					

Civilstandsfordeling

Civilstand	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
Ugift	61	59		58	56
Gift	37	38		36	37
Enke(mand)	2	3		6	7
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	2.3			6.7	
Khi ² -værdi (p=0.05)=6.0.					

Erhvervsfordeling

(incl. hustruer og børn)	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
Håndværk og industri	7	10		7	10
Godsejere	1	-		-	1
Gårdmænd	42	41		41	39
Husmænd	12	11		14	12
Inderster	1	2		2	3
Tjenestefolk	20	20		17	17
Daglejere	7	8		7	8
Andre	10	8		12	10
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	54.1			79.5	
Khi ² -værdi (p=0.05)=14.1.					

senteret. I 1801 er det »andre« og håndværk, der er overrepræsenteret, mens husmænd og inderster er underrepræsenteret. Disse forskelle er dog næppe så meget et udslag af en dårlig stikprøve som et udtryk for, at den klassificering af erhvervene, der er foretaget i henholdsvis stikprøven og ved bearbejdelsen til den offentlige statistik er forskellig. Et væsentligt element er således, at en del inderster ved stikprøvebearbejdelsen er rubriceret som familiemedlemmer (excl. hustruer og børn), hvorved de i tabellen kommer til at optræde i kategorien andre. Hertil kommer desuden problemerne

Tabel 6.2: Sammenligninger mellem den officielle statistiks og stikprøvens fordeling efter køn, alder, civilstand og erhverv ved folketællingen 1801.

Kønsfordeling

	Stikprøve	Folketælling
Mænds andel af samtlige personer	50.3 pct.	49.5 pct.
Khi ² -værdi = 1.82.		
Khi ² -værdi (p=0.05) = 3.8.		

Aldersfordeling

Alder	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
0– 9 år	24	24		23	23
10–19 –	19	18		18	17
20–29 –	15	15		16	17
30–39 –	12	13		13	12
40–49 –	12	12		11	11
50–59 –	9	9		9	10
60–69 –	6	6		6	6
70–79 –	2	2		3	3
80–89 –	1	1		1	1
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	9.2			16.9	
Khi ² -værdi (p=0.05) = 16.9.					

Civilstandsfordeling

Civilstand	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
Ugift	60	59		56	55
Gift	37	38		37	38
Enke(mand)	3	3		7	7
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	2.1			0.2	
Khi ² -værdi (p=0.05) = 6.0.					

Erhvervsfordeling

(incl. hustruer og børn)	Mænd			Kvinder	
	Stikprøve	Folketælling	%	Stikprøve	Folketælling
Håndværk og industri	5	3		6	2
Godsejere	1	1		1	—
Gårdmænd	38	36		35	35
Husmænd	19	29		20	31
Inderster	—	2		1	4
Tjenestefolk	19	19		14	15
Daglejere	5	4		5	5
Andre	13	6		18	8
I alt	100	100		100	100
Khi ² -værdi	443.			880.	
Khi ² -værdi (p=0.05) 14.1.					

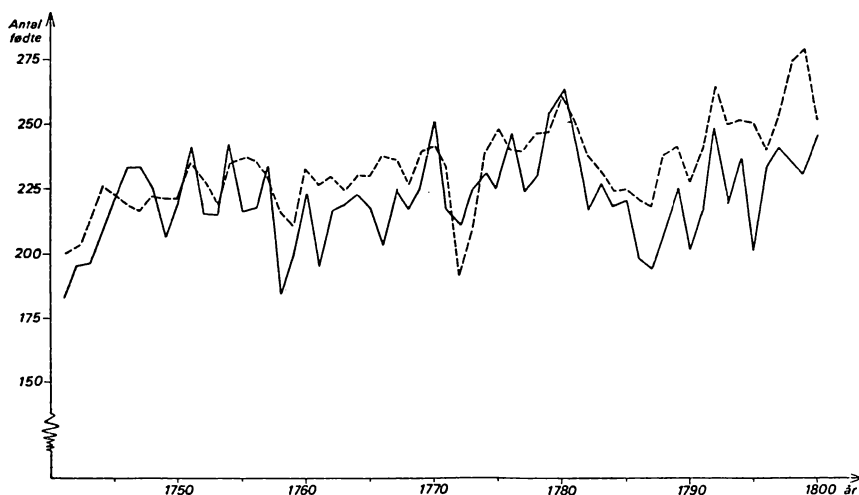
med hensyn til folk, der har dobbelt erhverv, hvilket især er udpræget for grupperne husmænd og håndværk. En nærmere undersøgelse af disse forhold er foretaget nedenfor i kapitel IX og X.

En tilsvarende undersøgelse af repræsentativiteten med hensyn til kirkebogsmaterialet er betydeligt vanskeligere at foretage som følge af, at den officielle statistik ikke foretager en opdeling af indberetningerne om fødte, døde og viede på købstæder og landdistrikter (jf. bilag I og II). Det nærmeste man kan komme til en sammenligning er derfor at undersøge stikprøvens årlige udsving med tallene for den samlede provins. Ved bedømmelsen må det da tages i betragtning, at provinsbyerne havde en befolkning, der udgjorde 11,0 % af provinsbefolkningen i 1787 og 10,9 % i 1801. Fødselshyppighed og dødelighed har muligvis været lidt større i købstæderne end på landet, men næppe så meget, at det afgørende påvirker tallene på grund af købstadsbefolkningens ringe andel af provinsens indbyggere, og man skulle derfor vente, at stikprøvens årlige tal for befolkningens bevægelser lå på ca. 0,9 % af den officielle statistiks tal for hele provinsen.

I tabel 6.3 er foretaget en sammenligning mellem stikprøvens tal og den officielle statistiks. Tabellen viser, at der i stikprøven som helhed indgår begravelsestal, der svarer til det forventede niveau omkring 0,9, hvorimod stikprøven tilsyneladende indeholder for mange fødsler. Hovedårsagen hertil er formentlig, at en række dødsfald (især ved dødfødte) i kirkebøger, hvor præsten indfører fødsler og dødsfald mellem hinanden og ikke i to adskilte registre, ved den foreliggende undersøgelse er medtaget som både fødte og døde, mens præsten i sine årlige indberetninger muligvis kun har medtaget dem som døde (jf. s. 55), således at de korrektioner, der beregnes nedenfor i kapitel VII for fødselstallene formodentlig er for små, når det drejer sig om at korrigere på den officielle statistik. Til fordel for denne forklaring tjener det også, at det især er i periodens begyndelse, at andelen for fødte

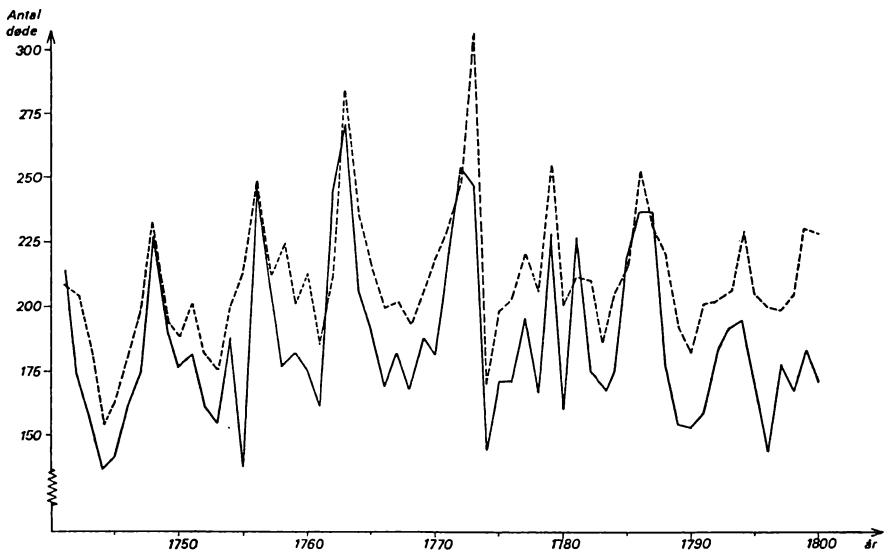
Tabel 6.3: Antallet af fødte og døde i stikprøvens 26 sogne sammenlignet med den officielle statistiks tal for provinsen som helhed.

År	Stikprøvens tali % af den officielle statistiks tal	
	Fødte	Døde
1741–45.....	0.96	0.89
1746–50.....	1.02	0.94
1751–55.....	0.98	0.84
1756–60.....	0.93	0.90
1761–65.....	0.94	0.95
1766–70.....	0.95	0.87
1771–75.....	0.98	0.90
1776–80.....	0.99	0.85
1781–85.....	0.96	0.94
1786–90.....	0.89	0.90
1791–95.....	0.89	0.86
1796–1800.....	0.91	0.79
1741–1800.....	0.95	0.89

Figur 6.1: Sammenligning af antallet af fødte i stikprøven (—) med 1 pct. af antallet af fødte i provinsen ifølge den officielle statistik (- - -).

ligger over det forventede, idet det er i denne del af århundredet, at flest kirkebøger i landsognene blander fødte og døde sammen. Tabellen viser endelig, at de mangler med hensyn til visse geografiske områder, som er omtalt i bilag I–II kun har ringe indflydelse på totaltallene, hvilket også

Figur 6.2: Sammenligning af antallet af døde i stikprøven (—) med 1 pct. af antallet af døde i provinsen ifølge den officielle statistik (- - -).

måtte formodes, når man ser på områdernes befolkningstal ved folketællingerne.

I figur 6.1 og 6.2 er desuden vist de årlige udsving i stikprøvens antal af fødte og døde sammenholdt med 1 % af provinsens totaltal. Figurerne viser, at der som helhed opnås en god repræsentation af de årlige udsving i stikprøven, således slår de store overdødelighedsår, der findes i den officielle statistik, også tydeligt igennem i stikprøven.

KAPITEL VII

Kildernes værdi

Det er ikke tilstrækkeligt at sikre sig, at det udvalg af sogne, der indgår i stikprøven, er repræsentativt for de danske landsogne, således som det er påvist i kapitel VI. Før materialet anvendes til at drage slutninger for landdistrikterne som helhed, må man desuden sikre sig, at kildematerialet i sig selv har en kvalitet, der gør det anvendeligt til en analyse.

To problemer melder sig i den forbindelse, nemlig for det første, om de oplysninger, der findes, er pålidelige, og for det andet, om kilderne er fuldstændige, d. v. s. om der mangler registreringer af dåb, begravelse og vielse i kirkebøgerne, og om alle personer i sognene på folketællingstidspunktet er optaget i folketællingerne.

Tabel 7.1: Fordeling af afvigelser mellem fødselsår, beregnet ud fra angivelse af dødsalder og dåbsår (excl. børn, der er døde før et års fødselsdag).

Afvigelse	Alder ved dødsfald						I alt	
	1-9 år	10-19 år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år		60-69 år
	antal personer							
-6 år eller mindre	5	4	2	1	-	2	1	15
-5 år	2	-	1	-	-	-	-	3
-4 -	3	-	-	-	-	1	1	5
-3 -	5	1	-	2	1	1	-	10
-2 -	11	3	3	3	2	3	1	26
-1 -	95	21	11	9	3	2	-	141
0 -	672	103	62	40	16	8	-	901
1 -	262	48	27	18	7	1	-	363
2 -	11	6	4	7	1	-	-	29
3 -	3	2	2	2	3	-	-	12
4 -	1	2	7	1	1	-	-	12
5 -	-	-	1	2	1	-	-	4
6 - eller mere	1	4	3	1	2	2	2	15
I alt	1071	194	123	86	37	20	5	1536
Gennemsnitlig afvigelse.	0.1	0.2	0.5	0.4	0.8	-1.2	-4.0	0.2
Standardafvigelse	0.9	2.0	2.2	1.8	2.4	2.5	1.6	1.4
Andelen af døde i alders-								
klassen, der er medtaget								
(pct.)	74	56	31	18	7	3	1	24

7.1 Oplysningernes rigtighed

En række af de oplysninger, der er givet i det anvendte kildemateriale, er det muligt at underkaste en nærmere undersøgelse på grundlag af det indsamlede materiale gennem en sammenligning af de oplysninger, der findes om samme person i de forskellige kilder. Eksempler på dette er givet i de efterfølgende afsnit.

7.1.1 Kontrol af aldersangivelser i kildematerialet

I det anvendte materiale findes der aldersangivelser, der vedrører de fundne personers alder ved folketællingerne i 1787 og 1801 samt i betydeligt omfang alderen ved dødsfaldet, ligesom alderen naturligvis er kendt, såfremt man kender den pågældendes dødsdato. På grundlag af disse oplysninger er det muligt at foretage de i tabellerne 7.1–7.5 viste fem sæt af sammenligninger mellem aldersangivelser. Som hovedregel ses det, at de opgivne aldre ligger

Tabel 7.2: Fordeling af afvigelser mellem alder opgivet ved dødsfald og ved 1787-folketællingen (beregnet som dødsår – 1787 + folketællingsalder – dødsalder).

Afvigelse	Dødsalder									I alt
	1–9 år	10–19 år	20–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–69 år	70–79 år	80– år	
–6 år eller mindre	–	–	1	2	–	4	10	11	11	39
–5 år	–	–	–	–	–	2	3	4	1	10
–4 –	–	–	1	–	1	4	3	6	2	17
–3 –	–	1	1	2	1	9	4	7	7	32
–2 –	–	–	–	5	2	10	17	5	10	49
–1 –	9	12	7	15	14	16	13	16	14	116
0 –	16	24	21	21	23	31	40	36	18	230
1 –	40	16	14	19	13	19	36	33	27	217
2 –	3	3	1	7	7	10	22	17	9	79
3 –	1	1	2	3	5	4	9	9	6	40
4 –	–	–	1	3	1	2	7	7	3	24
5 –	–	2	2	4	2	4	3	4	2	23
6 – eller mere ..	–	–	2	3	8	11	17	11	2	54
I alt	69	59	53	84	77	126	184	166	112	930
Gennemsnitlig										
afvigelse	0.6	0.3	0.6	0.7	1.3	0.5	0.6	0.3	0.5	0.4
Standardafvigelse	0.8	1.3	2.2	2.4	3.1	3.3	3.5	3.4	3.5	3.0
Andelen af døde										
i aldersklassen,										
der er medtaget										
(pct.)	18	56	50	60	59	74	70	64	59	53

Tabel 7.3: Fordeling af afvigelser mellem alder opgivet ved folketællingen 1787 og alder beregnet ud fra dåbsår.

Afvigelse	Alder ved folketællingen 1787						I alt
	0-9 år	10-19 år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	
	antal personer						
-6 år eller mindre	1	1	0	5	5	6	18
-5 år	-	-	2	4	7	2	15
-4 -	-	3	3	2	2	-	10
-3 -	2	2	1	4	8	-	17
-2 -	7	7	22	19	18	-	73
-1 -	343	143	77	64	58	-	685
0 -	622	392	174	112	65	-	1365
1 -	188	152	70	41	21	-	472
2 -	30	39	26	18	2	-	115
3 -	10	12	11	10	7	-	50
4 -	1	7	4	6	5	-	23
5 -	1	4	-	-	-	-	5
6 - eller mere	2	7	5	6	-	-	20
I alt	1207	769	395	291	198	8	2868
Gennemsnitlig afvigelse ..	-0.1	0.2	0.1	0.0	-0.7	-	0.0
Standardafvigelse	0.9	0.7	1.5	2.1	2.0	-	1.4
Andelen af optalte ved folketællingen, der er medtaget (pct.)	92	59	40	34	24	2	43

inden for et bælte på $\pm 2-3$ år omkring den forventede alder. Gennemsnittet passer som helhed med det forventede med de største fejl for de ældste aldersklasser. For enkeltindivider kan der således indtræffe større fejl, men for større grupper af folk synes det ikke betænkeligt at bygge på de opgivne aldre, når det drejer sig om at vurdere udviklingsforløbet.

En alternativ metode til at bedømme en mulig fejlkilde i aldersangivelserne er at undersøge i hvilket omfang, der forekommer runde aldre i materialet. I tabel 7.6-7.8 er dette gjort for aldersangivelserne ved de to folketællinger og ved begravelleslisterne, idet der er anvendt en χ^2 -test til at eftervise, om afvigelserne fra en ligelig fordeling mellem sidste ciffer i de pågældende aldersopgivelser er signifikant. Forudsætningerne for at anvende en χ^2 -test på dette materiale er næppe fuldt ud til stede, idet de enkelte årgange er af ret forskelligartet størrelse ved fødslen, og på grund af dødeligheden må det desuden forventes, at aldersklasserne med 1 og 2 som endeciffer er mindre end aldersklasserne, der har 8 og 9 som endeciffer. Den første af disse fejlkilder vil formodentlig blive udjævnet ved at foretage beregningen på alle aldersgrupper over 7 år, og den anden vil være af relativt beskedent omfang, når man udelader de yngste aldersklasser, hvor dødeligheden gør et relativt set meget stort indhug i grupperne, og i de ældste

aldersklasser, hvor der ligeledes sker store ændringer i dødeligheden fra aldersklasse til aldersklasse, kun har årgange af begrænset størrelse.

Af de beregnede khi^2 -værdier ses det, at der selv med de ovennævnte modifikationer i erindring er tale om en så stor afvigelse fra en ligelig fordeling, at der næppe kan herske tvivl om, at der er en betydelig tendens til at opgive runde aldre, og at denne tendens i de fleste serier fremkommer allerede fra omkring 30-års-alderen. Sammenligner man imidlertid tallene for de fem udvalgte slutcifre med gennemsnittet, er det tydeligt, at der i de fleste grupper er tale om, at slutcifrene 8 og 2 har en hyppighed, der svarer til gennemsnittet for de fem aldersklasser, hvilket kan tages som et udtryk for, at de runde aldre næsten udelukkende fremkommer ved at personer, hvis virkelige alder har haft et slutcifrer med 9 eller 1 har angivet den nærmeste alder med slutcifrer 0, således at den fejl, der derved opstår, kun er af størrelsesordenen 1 år, hvilket formodentlig forklarer en del af de afvigelser, der er konstateret i tabellerne 7.1–7.5.

Der kan endelig være grund til at undersøge, om specielle aldersklasser, som dannede »grænseårgange« for forskellige administrative foranstaltninger – beskatning, værnepligt m. v. – giver anledning til angivelse af fejlagtig alder.

Tabel 7.4: Fordeling af afvigelser mellem alder opgivet ved folketællingen 1801 og alder beregnet ud fra dåbsår.

Afvigelse	Alder ved folketællingen 1801							I alt
	0–9 år	10–19 år	20–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–69 år	
	antal personer							
-6 år eller mindre	–	2	4	3	3	6	5	23
-5 år	1	–	1	–	2	2	–	6
-4 –	–	1	–	2	4	4	1	12
-3 –	–	4	–	5	5	5	5	24
-2 –	2	6	11	11	12	12	3	57
-1 –	114	44	71	45	41	35	8	358
0 –	939	520	348	170	115	116	8	2216
1 –	219	211	105	58	45	30	–	668
2 –	15	43	31	16	6	7	–	118
3 –	2	14	9	11	6	4	–	46
4 –	–	11	3	1	1	–	–	16
5 –	1	2	2	5	–	2	–	12
6 – eller mere	2	8	7	6	1	2	–	26
I alt	1295	866	592	333	241	225	30	3582
Gennemsnitlig afvigelse .	0.1	0.4	0.2	0.2	-0.2	-0.2	-2.1	0.2
Standardafvigelse	0.6	1.2	1.2	1.5	1.6	1.8	2.5	1.2
Andelen af optalte ved folketællingen, der er medtaget (pct.)	82	64	50	36	29	32	7	49

Der betales således fra 1762 en ekstraskat på 1 rigsdaler årligt af enhver person over 12 år (jf. forordning af 23.9.1762) – for fæstebønder, husmænds og indersters børn skete der dog ved forordning af 17.1.1764 den ændring, at skatten ikke skulle betales »førend de have fuldendt deres 16de Aar.« Da den sidstnævnte bestemmelse har været den gældende for største delen af personerne i stikprøvens sogne, kunne man tænke sig, at der eventuelt ville være en tendens til at opgive nogle børn under den nævnte grænse ved folketællingerne af frygt for, at folketællingslisterne blev brugt ved ekstraskattemandtalsternes udfyldelse. Med henblik på at se, om en sådan angivelse af for lav alder har været udbredt, er i tabel 7.9 foretaget en aldersfordeling for de nærmest berørte årgange. Det ses, at der i begge folketællinger er en meget klar nedgang for årgangene i 16–18 års alderen, men dette fænomen er dog i sig selv ikke tilstrækkeligt til at påvise en forkert registrering, da tallene i 1787 kan være påvirket af en ekstraordinær stor børnedødelighed for de årgange, der blev født i kriseårene 1771–73 (jf. s. 126), og noget tilsvarende kunne gøre sig gældende i 1801, idet dødeligheden i årene 1785–87 lå noget højere end i de omkringliggende år.

Tabel 7.5: Fordeling af forskellen mellem aldersangivelser ved folketællingerne 1787 og 1801.

Aldersforskel	Alder ved folketællingen 1787								I alt
	0-9 år	10-19 år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	
	antal personer								
8 år eller mindre	7	3	3	12	9	9	9	2	54
9 år	6	1	4	6	8	5	4	1	35
10 –	10	1	6	8	14	8	7	2	56
11 –	12	9	3	14	15	14	11	1	79
12 –	67	26	25	34	35	27	14	2	230
13 –	243	104	74	95	107	53	17	1	694
14 –	291	204	124	142	127	73	27	3	991
15 –	80	74	73	95	72	34	19	1	448
16 –	24	19	31	41	44	21	5	1	186
17 –	9	9	12	25	19	12	2	1	89
18 –	1	9	7	13	16	7	3	–	56
19 –	–	2	4	14	4	3	3	–	30
20 – eller mere ..	4	6	14	16	16	12	6	1	75
I alt	754	467	380	515	486	278	127	16	3023
Gennemsnitlig									
afvigelse	13.5	14.0	14.3	14.3	14.1	13.9	13.3	12.9	13.9
Standardafvigelse	1.4	1.6	2.1	2.5	2.7	2.8	3.2	3.4	2.3
Andelen af optalte									
ved folketællingen									
1801, der er									
medtaget (pct.)	58	36	38	59	60	49	31	8	45

Tabel 7.6: »Runde« aldre ved folketællingen 1787.

Sidste ciffer i aldersoppgivelsen	8-12 år	18-22 år	28-32 år	Alder 1787						I alt
				38-42 år	48-52 år	58-62 år	68-78 år	78-82 år	88-92 år	
8	193	92	98	80	87	54	30	20	1	655
9	132	104	84	70	48	28	23	5	-	494
0	169	111	139	168	103	92	55	16	-	853
1	165	84	65	59	46	38	18	2	-	477
2	162	132	92	83	65	43	23	10	-	610
I alt	821	523	478	460	349	255	149	53	1	3089
khi ²										148.7
khi ² (p=0.05)										9.5

Tabel 7.7: »Runde« aldre ved folketællingen 1801.

Sidste ciffer i aldersoppgivelsen	8-12 år	18-22 år	28-32 år	Alder 1801						I alt
				38-42 år	48-52 år	58-62 år	68-72 år	78-82 år	88-92 år	
8	159	111	110	97	80	61	41	23	3	685
9	150	126	79	83	69	38	26	12	1	584
0	182	138	119	93	122	87	52	37	1	831
1	124	135	77	88	62	49	25	15	1	576
2	141	127	111	75	76	58	17	9	-	614
I alt	756	637	496	436	409	293	161	96	6	3290
khi ²										68.1
khi ² (p=0.05)										9.5

Tabel 7.8: »Runde« aldre i begravelseslisterne 1741-1801.

Sidste ciffer i aldersoppgivelsen	8-12 år	18-22 år	38-32 år	Alder i begravelseslisterne						I alt
				38-42 år	48-52 år	58-62 år	68-72 år	78-82 år	88-92 år	
8	51	28	49	63	75	53	98	85	25	527
9	46	39	31	51	59	56	82	74	15	453
0	61	37	62	91	107	206	202	149	39	954
1	35	42	22	39	46	73	59	67	8	391
2	36	42	54	56	58	78	108	78	9	519
I alt	229	188	218	300	345	466	549	453	96	2844
khi ²										347.3
khi ² (p=0.05)										9.5

Tabel 7.9: Antallet af 14–19 årige ved folketællingerne 1787 og 1801.

Løbende alder	1787 antal personer	1801 antal personer
14 år	157	136
15 -	141	165
16 -	99	128
17 -	97	105
18 -	92	111
19 -	104	126

Tabel 7.10: Sammenligning af den opgivne alder ved folketællingen 1787 med den virkelige alder.

Virkelig alder	Alder ved folketællingen 1787								
	12 år eller mindre	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år eller mere
13 år	14	26	43	5	-	-	-	-	-
14 -	3	7	26	28	2	-	-	-	-
15 -	3	1	7	20	22	1	-	-	-
16 -	-	1	1	4	21	33	1	-	1
17 -	1	-	-	5	5	19	23	4	-
18 -	-	-	2	3	1	2	17	27	5

Tabel 7.11: Sammenligning af den opgivne alder ved folketællingen 1801 med den virkelige alder.

Virkelig alder	Alder ved folketællingen 1801								
	12 år eller mindre	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år eller mere
13 år	5	26	45	7	-	-	1	-	1
14 -	-	4	21	44	4	-	1	-	1
15 -	-	1	6	23	37	4	1	2	-
16 -	-	1	3	5	23	42	1	1	-
17 -	3	-	1	3	6	19	43	3	-
18 -	-	-	-	5	3	4	15	42	5

Et bedre udtryk for, om der bevidst er sket for lave aldersangivelser, fås ved for de unge, hvor døbstidspunktet er kendt, at beregne den faktiske alder og sammenligne den med folketællingsalderen. Dette er for de to tællinger sket i tabel 7.10 og 7.11. Det må ved bedømmelsen af tabellernes indhold tages i betragtning, at det er døbs- og ikke fødselstidspunktet, der er udgangspunkt for beregningen. I tabellerne er i diagonalen nordvest-sydøst indrammet de tilfælde, hvor den angivne alder ved folketællingen er enten den virkelige alder eller den løbende. Skulle der være en tendens imod at opgive en for lav alder, skulle dette vise sig ved, at der fandtes særligt mange tilfælde i tabellernes sydvestlige hjørne for aldersklasserne 16–18 år, men dette er ikke tilfældet ved nogen af folketællingerne, og der synes derfor ikke

at være tale om sådanne bevidste forsøg på at »gøre sig yngre« i håb om at kunne unddrage sig skattebetalingen.

Tilsvarende undersøgelser omkring værnepligtsalderen og for 1787 for stavnsbåndets aldersbegrænsninger giver heller ikke anledning til at regne med bevidst forkerte angivelser i nævneværdigt omfang. Forklaringen er måske at finde i, at den selvstændige registrering, der skete i præsternes månedlige af- og tilgangslisten til ekstraskattemandtallet og i lægdsrullerne var tilstrækkeligt effektiv, allerede inden man nåede alderen for den pågældende forpligtelse, idet ekstraskattelisterne også skulle opregne de »Fæstebønders, Husmænds og Indersters Børn, som ere 12 Aar og derover, men ey endnu haver opfyldt det 16. Aar og imidlertid ere frie for Skatten«, og i lægdsrullen optoges drengbørn ved første session efter fødslen. Hvad angår stavnsbåndet har der næppe været større tilskyndelse til at unddrage sig dette lige omkring aldersgrænsen, men snarere hvis man befandt sig i de mere vandringsintensive aldersklasser.

7.1.2 Kontrol af civilstandsopgivelser

I det bearbejdede materiale findes i folketællingerne opgivet, om den pågældende person er ugift, gift eller enke(mand). For gifte og enker/enkemænd er tillige opgivet, hvor mange gange den pågældende har været gift. I alt findes disse oplysninger ved 14.055 personer. I begravelseslisterne findes civilstandsoplysninger hyppigt, oftest i forbindelse med gifte kvinders og enkers begravelse, og civilstanden kendes derfor i materialet i yderligere 2.100 tilfælde. Endelig er det almindeligt, at præsterne i forbindelse med trolovelse og vielse bruger betegnelserne karl/pige og enkemand/enke, hvorved yderligere 3.445 civilstandsopgivelser findes registreret. Største delen af disse i alt 19.600 angivelser er det muligt at foretage en vis kontrol af, idet der i de samlede opgivelser for en enkeltperson kan indgå flere civilstandsopgivelser eller andre oplysninger, f. eks. om hustrus dødsfald, der giver mulighed for en kontrol. En gennemgang person for person viser i alt 70 eksempler på manglende overensstemmelse mellem opgivelser. Heraf vedrører de 50 nummeret på ægteskabet og 10 nummeret på enkestanden, mens de sidste 10 angiver selve civilstanden forkert, nemlig 4 gifte, der er opgivet som ugifte eller omvendt, 3 enker/enkemænd, der er opgivet som ugifte eller omvendt og 3 enker/enkemænd, der er angivet som gifte eller omvendt.

Selv om det således er muligt at finde fejl i civilstandsopgivelserne, er det samlede antal af fejl af begrænset omfang, målt i forhold til det samlede antal registrerede civilstandsoplysninger, mindre end $\frac{1}{2}$ %, og fejlene, der fordeler sig med fra 0 til 6 tilfælde på de enkelte sogne, vil derfor ikke i nævneværdig grad påvirke de resultater, der fremkommer ved den efterfølgende analyse af tallene.

7.2 Manglende registreringer

Som omtalt i gennemgangen af den tidligere danske debat om befolkningsudviklingen i sidste halvdel af det 18. århundrede (jf. s. 19 ff) har hovedvanskeligheden med hensyn til at nå til en sikker vurdering været, at det er konstateret, at der må være mangler i en del af det kendte materiale, enten for så vidt angår befolkningens bevægelser eller ved folketællingerne – eventuelt i begge typer af kilder. Også her giver den undersøgelse, der er hovedformålet med den foreliggende bog, mulighed for at foretage kontrol på en række punkter, som vil blive gennemgået i de følgende afsnit.

7.2.1 De dødfødtes placering

En væsentlig fejkilde kan være de dødfødtes placering i dåbs- og begravelseslisterne. En korrekt registrering ville kræve, at de skulle medtages begge steder, idet man kun derved ville være i stand til at anvende materialet både til fertilitetsundersøgelser på grundlag af alle fødte og levendefødte hver for sig og tillige kunne foretage beregninger over den naturlige tilvækst i befolkningen (fødselsoverskuddet).

I tabel 7.12 er foretaget en opgørelse over de dødfødtes placering i kirkebøgerne i stikprøvens 26 sogne. Tabellen viser, at der ikke er tale om nogen konsekvent kirkebogsføring for de dødfødte i de udvalgte sogne. Det nærmeste man kan komme til ensartethed er, at fem sogne – V. Egesborg, Krønge, Hornum, Kastbjerg og Tostrup – kun medtager de dødfødte blandt de begravede.

Tallene i tabel 7.12 er ikke umiddelbart sammenlignelige med alle de tal, der er beregnet af tidligere forfattere for at finde frem til, hvor store mangler der er i dåbslisterne, idet der hos nogle forfattere også indgår andre grupper af mangler.

Derimod kan tabellen muligvis afsløre, at der kan tænkes at være dødfødte i enkelte sogne, som ikke er registreret i hverken dåbs- eller begravelseslisterne. Det, der giver en formodning herom, er det forhold, at procenten af alle fødte, der er dødfødte, ligger på så lavt et niveau for enkelte sognes vedkommende. Ganske vist må der med de relativt små sognestørrelser, der indgår i stikprøven, regnes med udsving i procenten, selv når tallene dækker 60 års perioder, men for enkelte af sognenes vedkommende, er dette udsving så stort, at det kun kan forklares enten ved helt særlige dødelighedsforhold i det pågældende sogn, hvorved det skiller sig afgørende ud fra de øvrige sogne i stikprøven, eller ved, at præsten i vidt omfang har undladt at indføre dødfødsler såvel i dåbs- som i begravelseslisterne. Sammenligner man stikprøvens samlede antal relative dødfødte på 4.7 % af de registrerede fødsler med det, der er kendt fra senere officiel statistik, skulle man

Tabel 7.12: De dødfødtes placering i kirkebøgerne.

Sogn	Dødfødte er medtaget				Dødfødte i % af alle begravede	Fradrag i % i dødstallet for at eliminere fejl ¹
	kun i dåbslister	kun i begravelseslister	både i døbs- og begravelseslister	Dødfødte i % af alle fødte		
Greve	–	23	5	3.9		3.4
Tjæreby	12	10	5	2.7		0.3 ²
Hallenslev	10	21	6	6.7		1.8
Holsteinsborg	1	16	8	6.3		3.8
Bringstrup	–	46	1	6.2		7.7
Varpelev	1	13	1	4.0		3.6
V. Egesborg	–	6	–	1.0		1.1
Horreby	–	8	26	6.0		1.8
Krønge	–	19	–	4.7		5.4
Fodslette	3	–	22	4.8		0.7 ²
Stenløse	–	49	–	6.8		8.2
Skeby	1	16	15	4.1		2.5
Hornum	–	8	–	2.5		3.4
Nebel	–	6	26	5.1		1.1
Skjørring	–	14	1	3.2		3.6
Kastbjerg	–	8	–	2.3		2.7
Elsborg	4	5	15	8.7		0.4
Gjærum	1	17	3	4.9		4.7
Skræm	2	8	6	4.2		2.1
Tved	–	16	1	4.3		4.2
Års	1	31	–	5.4		5.6
Tostrup	–	13	–	3.0		4.2
Alminde	–	21	13	5.4		3.8
Sir	–	6	14	6.4		2.8
Rindom	1	19	3	5.4		4.8
Årre	–	8	14	5.1		2.3
I alt	37	407	185	4.7		3.3
heraf:						
1741–49	2	70	10	4.3	5.2	4.3
1750–59	3	64	14	3.7	4.4	3.4
1760–69	4	52	29	3.9	4.4	2.5
1770–79	8	72	42	5.3	6.2	3.2
1780–89	6	78	37	5.5	6.3	3.7
1790–99	11	61	46	5.2	6.9	2.9
1800–01	3	10	7	4.5	5.8	2.0

1. Denne procent svarer i beregningsformerne til det fradrag, som tidligere forfatterne har foretaget på grund af manglende dødfødte (jf. s. 21).
2. Da manglerne i dåbslisterne for disse sogne er større end manglerne i begravelseslisterne, er der tale om et tillæg.

snarere forvente en procent omkring $5\frac{1}{2}$, altså et niveau, der også er kendt i en del af stikprøvens sogne. Der synes tillige at være tale om, at der omkring 1770 sker en forbedring i registreringen af de dødfødte i stikprøvens sogne fra et niveau på ca. 4 % af alle fødsler til et niveau på $5-5\frac{1}{2}$ %.

7.2.2 Andre mangler ved dåbslisterne

Som det er påpeget af flere tidligere forfattere, indskrænker problemerne ved de manglende registreringer i kirkebøgerne sig imidlertid ikke blot til de dødfødtes placering. Såfremt præsterne har opfattet det som deres opgave at registrere døpte og begravede og ikke fødte og døde, vil de have medtaget levendefødte, der er døde før fremstillingen til dåb, i begravelseslisterne, men ikke i dåbslisterne, og denne skævhed i registreringen vil derfor give sig de samme udslag ved efterfølgende beregninger som i tilfældet, hvor dødfødte mangler i dåbslisterne. Det er noget vanskeligere at foretage en kontrol på dette område end for de dødfødtes vedkommende, idet man ikke ved med sikkerhed, at de spædbørn, der findes i begravelseslisterne, men ikke i dåbslisterne, ikke er døbt i et andet sogn. Imidlertid er det sådan, at der i de 26 sogne kun i ringe omfang synes at have været tale om, at udensogns børn er døbt i sognet, f. eks. hvor moderen har været på besøg i sognet hos familie og pludselig er nedkommet, og det er derfor naturligt at slutte, at det omvendte heller ikke i større omfang har været tilfældet, således at man kan forvente, at spædbørn, der er optaget i begravelseslisterne, men ikke i dåbslisterne, er børn, der mangler i de sidstnævnte.

Undersøgelsen kompliceres yderligere af, at dødsalderen ikke findes opgivet ved 20,6 % af de ikke-dødfødte i begravelsesregistre. Af disse kan en stor del dog lades ude af betragtning, idet der kendes en fødselsregistrering. For en del andre er det oplyst, at de er eller har været gifte, og om atter andre kan angivelse af dødsårsag, erhverv eller andre supplerende oplysninger vise, at der ikke kan være tale om spædbørn.

Tager man imidlertid de døde uden aldersangivelse, hvor det tillige er oplyst, at de er børn af NN, og hvor der ikke er fundet nogen aldersangivelse fra en anden kilde, beløber det sig til 374 personer eller 2,8 % af det opgivne antal fødsler (jf. tabel 7.13), der fordeler sig ret ujævnt over de enkelte sogne. En væsentlig del af disse må antages at være spædbørn, der mangler i fødselslisterne, men det er næppe muligt på det foreliggende grundlag at få et sikkert vidnesbyrd om hvor stor en del, det drejer sig om.

Det er derimod muligt at få et vist indtryk af, hvor meget materialet i begravelseslisterne forbedres i løbet af den undersøgte periode ved at dele begravelseslisterens oplysninger om dødsalder op i 10-års perioder. Dette er sket i tabel 7.15, hvoraf det ses, at det hovedsagelig er i perioden indtil 1770, at der optræder en større gruppe uden dødsalder, der kan tænkes at mangle

i fødselslisterne. Såfremt aldersfordelingen for de døde har været uændret op gennem århundredet, og begravelseslisterne var fuldstændige, ville man heraf kunne slutte sig til, hvor mange af dem, der er medregnet i tabellen, som må anses for at mangle i fødselslisterne, men ingen af disse forudsætninger er formodentlig til stede, således at man ikke ad den vej kan få et sikkert indtryk af, hvor stort et tillæg, der skal foretages. Det ses dog af tabel 7.15, at såfremt man medregner alle døde, hvor der er opgivet et navn på en fader og/eller en moder, uden aldersangivelse som spædbørn, får man en udvikling, der er modsat rettet af antallet af døde børn, hvor man ved, at det

Tabel 7.13: Døde spædbørn, der ikke findes i dåbslisterne fordelt på sogne.

Sogn	Dødsalder					27-52 uger	ukendt (opgivet, at det er et barn)	Ialt
	under 1 uge	1-4 uger	5-13 uger	14-26 uger antal børn	27-52 uger			
Greve	2	3	6	7	1	15	34	
Tjæreby	2	8	6	6	6	15	43	
Hallenslev	7	27	6	10	2	9	61	
Holsteinsborg ..	3	5	12	1	1	24	46	
Bringstrup	9	14	7	6	2	6	44	
Varpelev	1	6	2	1	1	49	60	
V. Egesborg ...	3	5	1	-	1	8	18	
Horreby	1	-	-	-	-	38	39	
Krønge	-	1	1	-	2	24	28	
Fodslette	1	1	-	1	-	2	5	
Stenløse	1	3	5	6	-	3	18	
Skeby	-	-	1	-	-	30	31	
Hornum	-	1	2	1	-	20	24	
Nebel	2	1	3	-	1	3	10	
Skjørring	3	4	1	-	3	14	25	
Kastbjerg	4	10	3	1	1	19	38	
Elsborg	3	1	1	2	-	13	20	
Gjærum	-	-	4	4	2	5	15	
Skræm	-	-	2	1	1	6	10	
Tved	2	3	1	2	3	5	16	
Års	5	19	9	7	-	6	46	
Tostrup	1	1	-	-	1	38	41	
Alminde	3	2	-	1	1	16	23	
Sir	-	-	1	3	-	2	6	
Rindom	6	2	-	-	-	1	9	
Årre	1	2	1	-	2	3	9	
Ialt	60	119	75	60	31	374	719	
I pct. af alle døde	0.44	0.88	0.56	0.44	0.23	2.77	5.32	
I pct. af alle begravede ...	0.53	1.05	0.66	0.53	0.27	3.31	6.35	

Tabel 7.14: Døde spædbørn, der ikke findes i dåbslisterne fordelt på årtier.

År	Dødsalder						I alt
	Under 1 uge	2-4 uger	5-13 uger	14-26 uger antal børn	27-52 uger	ukendt (opgivet, at det er et barn)	
1741-49	9	7	7	9	2	93	127
1750-59	6	5	4	8	2	102	127
1760-69	14	8	9	6	3	78	118
1770-79	4	26	13	10	7	48	108
1780-89	9	44	23	12	6	27	121
1790-99	11	25	16	11	5	18	86
1800-1801	7	4	3	4	6	8	32

Tabel 7.15: Døde fordelt efter dødsalder og dødsår.

År	Dødfødte	Dødsalder er opgivet i i begravelseslisterne				Dødsalder mangler i begravelseslisterne				I alt
		under 1 år	1-9 år	10 år og mere	under 1 år %	1-9 år	10 år og mere	ukendt (er et barn)		
1741-49	5	13	11	38	9	2	11	6	5	100
1750-59	4	14	11	34	8	4	14	6	5	100
1760-69	4	17	10	41	7	3	11	4	3	100
1770-79	6	21	15	47	3	1	4	2	1	100
1780-89	6	23	14	51	2	-	2	1	1	100
1790-99	6	21	15	51	2	1	2	1	1	100
1800-01	5	24	14	53	-	-	2	2	-	100

er spædbørn, men hvor en fødselsregistrering er undladt. Dette kunne tyde på, at en væsentlig del af børnene, der ikke med sikkerhed kan henføres til en bestemt aldersgruppe, er spædbørn. Det ses tillige, at der, da de bedre aldersangivelser begynder at dominere fra 1770-erne, især er tale om et stigende antal døde i gruppen 1 uge til 6 måneder. Da der næppe er grund til at vente en bedre registrering af døde på under 1 uge, kunne det tyde på, at der for denne gruppe gennem hele perioden enten er tale om en undladelse både på fødsels- og dødssiden eller at der blandt dem, der sent i perioden er registreret som børn uden dødsalder er relativt mange, der har været under en uge ved dødsfaldet (jf. i øvrigt s. 120).

De beregninger, der er vist i tabel 7.13 og 7.14 med hensyn til mangler ved dåbslisterne vedrører alene personer, der er døde som spædbørn. Såfremt undladelsen af registreringen alene skyldes, at de pågældende ikke er døbt inden dødsfaldet, måtte man forvente, at registreringen af andre fødsler var fuldstændig, men da der findes præster, som har ført et »løbsblads-system« for de kirkelige handlinger som kladde, og derfra med kortere eller længere mellemrum har foretaget renskrivning i kirkebogen, kan der herunder være sket undladelser, som vil kunne ramme helt tilfældigt, ja måske snarere vil give relativt flest fejl ved dem, der ikke er døde, idet en »be-

gravlæsseddel« da ikke har kunnet virke som en erindring om en fødsel. For denne gruppe kan den i tabel 7.13 anvendte metode imidlertid ikke bruges, idet vandringerne for den del af befolkningen, der nåede en noget højere alder inden dødsfaldet, vil påvirke resultatet meget føleligt.

En anden metode, der kan afsløre noget om sådanne mangler i fødselslisterne, er at undersøge, om de yngste årgange i folketællingerne er registreret som fødte i sognet. Ganske vist vil vandringerne også her spille en væsentlig rolle, men den måde, som materialet er bearbejdet på, giver visse muligheder for at konstatere, om familien fandtes i sognet på fødselstidspunktet. De følgende eksempler vil vise dette:

Eksempel 1:

I Krønge sogn indeholder materialet følgende oplysninger om person nummer 328 Mads Hansen:

1748: Døbt den 11. april. Faderens navn Hans Madsen.

1778: Troløvet 21.8. og gift 31.10. med Karen Jeppesdatter.

1779: Fået datteren Dorthe døbt 28. november.

1780: Fået datteren Dorthe begravet 3. december, 1 år gammel.

1785: Fået datteren Mette døbt 28. februar.

1785: Fået datteren Mette begravet 18. december.

1786: Fået datteren Ane-Dorthe døbt 31. december.

1787: Findes i folketællingen, er gift første gang, 41 år gammel, lever i en husstand på 5 personer, er husstandsoverhovede, arbejder i haven, gift med Karen Jeppesdatter, der er 30 år gammel.

Ud fra oplysningerne i kirkebøgerne skulle man i husstanden i 1787 af familiemedlemmer kun vente at finde mand, kone og datteren Ane-Dorthe, der er født i 1786. Folketællingen indeholder imidlertid i husstanden endnu et barn, nemlig en søn ved navn Hans, der er 5 år gammel (løbende alder), d. v. s. at han skulle være født mellem 1. juli 1782 og 1. juli 1783, hvor der også er en unormal stor afstand mellem fødte børn i ægteskabet. Det er sandsynligt, at der kan være tale om en mangel i dåbslisterne, men familien kan naturligvis have været borte fra sognet på det pågældende tidspunkt, således at dåben findes i en anden kirkebog.

Eksempel 2:

I Alminde sogn indeholder materialet følgende oplysninger om person nummer 464 Knud Jensen:

1798: Fået datteren Christiane døbt 6. maj. Moderens navn Christine Hansdatter.

1800: Fået sønnen Jens døbt 8. juni. Moderens navn Christine Hansdatter.

1801: Findes i folketællingen, er gift første gang, er 36 år gammel, lever i en husstand på 7 personer, er husstandsoverhovede, er skomager, gift med Kirstine Hansdatter, der er 31 år gammel.

Ved folketællingen 1801 omfatter familien ud over børnene Christiane og Jens tillige følgende børn: Ane Marie (9 år), Kirsten (6 år), og Bodil-Marie (5 år). Det er i dette tilfælde overvejende sandsynligt, at de tre ældste

børn ikke er glemt i dåbslisterne, men at familien er tilflyttet sognet mellem 1. februar 1796 og 6. maj 1798.

Foretager man en fordeling af alle hjemmeboende børn ved folketællingerne 1787 og 1801 under 10 år efter tilsvarende kriterier som i de to eksempler, fås den i tabel 7.16 viste fordeling, hvoraf det fremgår, at henholdsvis 84,3 og 83,4 % af de hjemmeboende børn er genfundet i dåbsregistre som fødte i sognet. Af tilflyttere er der både absolut og relativt flere i 1801 end i 1787, hvilket harmonerer meget godt med en antagelse om, at den geografiske mobilitet efter stavnsbåndets ophævelse blev øget.

Tabel 7.16: Dåbsregistreringer for de yngste årgange ved folketællingerne 1787 og 1801.

Folketællingen 1787:

Løbende alder	Antal personer i tællingen	Antal hjemmeboende børn	Af de hjemmeboende børn er		
			født i sognet antal personer	tilflyttet sognet	formentlig glemt i dåbsregistre
1 år	189	180	157	17	6
2 –	173	168	148	17	3
3 –	137	133	119	11	3
4 –	159	149	127	19	3
5 –	147	137	117	17	3
6 –	177	172	137	31	4
7 –	170	162	140	20	2
8 –	193	181	148	30	3
9 –	132	120	98	22	–
10 –	169	141	109	24	8
I alt	1646	1543	1300	208	35

Folketællingen 1801:

Løbende alder	Antal personer i tællingen	Antal hjemmeboende børn	Af de hjemmeboende børn er		
			født i sognet antal personer	tilflyttet sognet	formentlig glemt i dåbsregistre
1 år	214	198	181	13	4
2 –	199	193	169	20	4
3 –	177	166	147	15	4
4 –	175	168	138	29	1
5 –	170	164	139	23	2
6 –	163	159	131	27	1
7 –	174	169	137	31	1
8 –	159	148	117	28	3
9 –	150	143	108	32	3
10 –	182	157	122	29	6
I alt	1763	1665	1389	247	29

Med henblik på at vurdere mangler i dåbslisterne er det imidlertid af interesse at konstatere, at der af dem, der ikke er fundet i dåbslisterne er en modsat tendens – om end svag – mellem tilflytterne og dem, der formentlig er glemt i dåbslisterne. Såfremt de sidstnævnte blot var en speciel form for »tilflyttere« kunne man forvente, at udviklingen for de to grupper gik i samme retning. Tallene tyder således på, at der ud over manglende registreringer af døde spædbørn i et vist omfang har været andre udeladelser i dåbslisterne. De i tabellen viste tal tyder på undladelse på 1–2 % af en årgang af fødte, og såfremt den tendens i pålideligheden, der er fremgået af de tidligere nævnte serier, også gør sig gældende på dette område, på større mangler før 1770. Det må dog understreges, at de absolutte tal er meget små, således at usikkerheden på den pågældende procentsats er betydelig.

7.2.3 Andre mangler ved begravelseslisterne

En supplerende kontrol af begravelseslisterne er noget vanskeligere at foretage, da vandringsproblematikken her kommer til at spille en meget stor rolle. Såfremt der var tale om en lukket befolkning (d. v. s. uden nogen til- eller fravandring), ville en fuldstændig kontrol kunne finde sted, idet man da kunne sige, at alle fødte, som ikke var genfundet som begravede eller var opført i folketællingen i 1801, måtte mangle enten i begravelseslisterne eller i folketællingen, men i det konkrete tilfælde med et åbent samfund, hvor der synes at være foregået meget omfattende vandringer, kan den manglende genfinding lige så vel skyldes, at den pågældende er bortvandret fra sognet, og det er derfor åbenbart, at skal man få et indtryk af, i hvilket omfang der er sket en underregistrering på begravelseslisterne, må man finde frem til mere indirekte målemetoder, således som det vil fremgå af det følgende.

Et indtryk af problemets omfang får man ved at se på genfindingsforholdet i det anvendte materiale. Der er registreret i alt 13.481 døbte i de 26 sogne i perioden. Heraf findes dødsregistreringer på 32 %, for yderligere 27 % gælder det, at de findes i folketællingen 1801. Endelig gælder

Tabel 7.17: Døbte, der ikke er genfundet i noget andet register.

Dåbsår	Antal døbte uden anden registrering	i % af samtlige døbte i perioden
1741–49.....	986	51
1750–59.....	1052	48
1760–69.....	849	39
1770–79.....	588	25
1780–89.....	400	18
1790–99.....	442	20

det for 8 % af de fødte, at det er konstateret, at de har nået voksen alder i sognet, f. eks. at de er blevet gift i sognet, har fået børn døbt i sognet eller forekommer i 1787-tællingen som voksne.

For de resterende 33 % eller 4500 personer kendes kun en fødselsregistrering, men det fremgår som anført i tabel 7.12, at 37 af disse er dødfødte. De resterende må enten være bortvandrede eller mangle i en eller flere af kilderne med undtagelse af ca. 100 personer, der er født i 1801 efter folketællingens afholdelse.

I tabel 7.17 er den pågældende gruppe fordelt på årtier. Det er naturligt, at det især er de tidligste år i materialet, der giver mange problemer, idet der her er relativt lang afstand til en folketælling, således at de pågældende personer har nået de vandringsintensive aldersklasser før en folketællings afholdelse, men den viste udvikling kan også afspejle en dårligere ført kirkebog i de tidligste årtier.

For de børn, der er født i de nærmeste år forud for de to folketællinger i 1787 og 1801, er det muligt at få et lidt bedre billede af, hvilke forhold der kan være afgørende for, at så mange fødte ikke findes med nogen anden registrering. I tabel 7.18 er det undersøgt, om de ikke-genfundne børn tilhører familier, der ikke er fundet ved folketællingen kort efter, og om der er sket større ændringer for den pågældende familie i form af faderens eller moderens død inden folketællingen. Sådanne forhold vil give øget sandsynlighed for, at der ikke er tale om en mangel ved begravelseslisterne, men at forklaringen i stedet må søges i manglende registrering ved folketællingen eller i bortvandring fra sognet. Er der derimod tale om, at familien forekommer i folketællingen uden det pågældende barn, er det mest sandsynligt, at der er tale om en fejl i begravelseslisterne, idet børnene på det pågældende tidspunkt ikke havde nået en alder, hvor det var almindeligt at komme hjemmefra (jf. s. 153), og et dødsfald uden for sognet under et familiebesøg synes kun i meget få tilfælde at have givet anledning til børnebegravelser uden for hjemsoget. Det gælder desuden, at barnet ikke senere er konstateret hos familien, hvilket i hvert fald for 1787-tællingens vedkommende måtte anses for sandsynligt, såfremt manglen skyldtes, at barnet ikke var medtaget i folketællingen.

Såfremt man anvender denne procedure til at finde underregistreringen i begravelseslisterne for de yngste årgange, hvor der er grund til at antage, at der har været størst sandsynlighed for, at præsten kunne glemme at indføre en begravelse, kommer man til, at der blandt dem, der var født i de nærmeste år forud for folketællingen i 1787 skulle være knap 4 %, der var døde inden folketællingens afholdelse uden at blive registreret i begravelseslisterne, mens det tilsvarende tal forud for folketællingen i 1801 skulle være noget lavere, nemlig 2,6 %. Disse tal må dog nok anses for at være minimumstal, da der meget vel kan være »glemte« begravelser blandt de

Tabel 7.18: Børn, der ikke er genfundet i begravelseslister eller i nærmeste folketælling efter dåben, fordelt efter formodentlige årsager til manglen (excl. dødfødte).

Dåbsår	Samlet antal fødsler	Heraf døde inden folketællingen	Heraf genfundet i folketællingen	Ikke genfundne	For de ikke genfundne er fader eller moder død inden folketællingen		
					mangler familien i folketællingen	er årsagen ukendt	
1780	263	55	165	43	29	3	11
1781	244	69	126	49	33	4	12
1782	216	53	127	36	26	2	8
1783	227	59	129	39	31	1	7
1784	217	60	117	40	23	4	13
1785	221	70	128	23	15	–	8
1786	197	49	125	23	18	1	4
I alt	1585	415	917	253	175	15	63
1794	236	58	138	40	32	1	7
1795	201	40	117	44	35	3	6
1796	235	43	143	49	44	–	5
1797	240	56	134	50	41	4	5
1798	232	46	156	30	23	1	6
1799	230	51	153	26	20	1	5
1800	246	41	178	27	18	1	8
I alt	1620	335	1019	266	213	11	42

Øvrige ikke-genfundne, selv om familien skulle være bortvandret, da de »glemte« formentlig hyppigst vil være spædbørn, og bortvandringen i mange tilfælde først er sket et par år efter barnets fødsel. Sætter man tallene i forhold til antallet af kendte døde, fås at ca. 15 % af de døde i de yngste aldersklasser muligvis mangler, og da de yngste aldersklasser udgjorde ca. 30 % af alle døde, skulle det give en underregistrering på begravelseslisterne på ca. 5 %.

Den hyppigste måde, hvorpå man i udenlandske undersøgelser har søgt at skaffe sig oplysninger om manglende dødsregistreringer – ligeledes for børnenes vedkommende – har været at finde frem til, om der i tilfælde, hvor et forældrepar anvendte det samme navn til flere børn er tale om, at det første barn forinden er død, idet man, såfremt det ikke er tilfældet, regner med, at der foreligger en mangel i begravelseslisterne.

En forudsætning for, at denne kontrol kan anvendes, er naturligvis, at det ikke har været almindeligt i samtiden at have flere samtidigt levende børn i samme ægteskab med samme navn, og forinden der gøres rede for, hvad en tilsvarende undersøgelse vil give som resultat på det her anvendte materiale, er det derfor undersøgt, om der ved folketællingerne forekommer familier, hvor der findes to børn med samme navn.

I undersøgelsen indgår der fra 1787-tællingen 1086 husstande med børn, og i 10 af disse findes 2 børn med samme navn. I 1801 er tallene 1252 husstande, hvor der i 8 tilfælde findes børn med samme navn. Der er i begge tællinger kun tale om fuldstændig identiske navne, idet der, hvis antallet af sammensætninger medtages, vil opnås et betydeligt større antal.

For de 10 + 8 husstande er det dernæst undersøgt, om der kan ligge specielle forhold bag denne dobbelte anvendelse af samme navn. I 1787-tællingen har noget sådant ikke kunnet konstateres, men i 1801 viser det sig 4 af de 8 par børn stammer fra forskellige ægteskaber. Dette kan eventuelt gøre navngivningen forståelig, da man hyppigt opkaldte efter barnets bedsteforældre, og faderens eller moderens indgåelse af nyt ægteskab gav således et nyt sæt bedsteforældre, der kunne opkaldes efter, ligesom der findes eksempler på, at den afdøde ægtefælle lægger navn til et efterfølgende barn, uanset at dette navn allerede var anvendt på et ældre barn. I yderligere to tilfælde i 1801 gælder det, at døbenavnene er forskellige, men er opgivet ens i folketællingen. Endelig er det karakteristisk for alle 18 tilfælde, at der er stor tidsafstand mellem de to fødsler – i gennemsnit 9 år.

På grundlag heraf kan det således konkluderes, at det ikke er umuligt, at der i et ægteskab kan være to børn med samme navn i live på samme tidspunkt, men at det er en sjældent forekommende foreteelse, og at man derfor må anse et stort antal eksempler i fødselslisterne på to børn med samme navn, uden at der ind mellem er registreret et dødsfald, for et tegn på en mangel i begravelseslisterne, især såfremt tidsafstanden mellem de to døbsregistreringer er relativt kort.

I tabel 7.19 er for hver af stikprøvens sogne vist, hvor hyppigt der forekommer børn med samme navn i en families døbsrække. For samtlige sogne er dette konstateret i 1429 tilfælde, og heraf har det i 324 tilfælde ikke været muligt at finde en mellemliggende begravelse af den først fødte. Det ses af tabellen, at der er tale om en meget ulige fordeling mellem sognene. Størst fuldstændighed forekommer i Hallenslev og Holsteinsborg, hvorimod der i Stenløse og flere af sognene i Århus stift er tale om meget store mangler. Tabellen giver desuden mulighed for at foretage en vis differentiering af »manglerne«, idet der på grund af de specielle forhold, der fandtes ved de ovenfor refererede eksempler i folketællingerne, er foretaget en opdeling, hvor der er taget hensyn til, dels hvor lang afstand der er mellem de to fødsler, dels om moderen eller faderen til det første af de to børn er død mellem de to fødsler.

Tager man udgangspunkt i det mest restriktive eksempel, d. v. s. at der kun antages at foreligge en mangel, såfremt afstanden mellem fødslerne er 4 år eller derunder, og såfremt ingen af forældrene er døde mellem fødslerne, fås en mangel på begravelseslisterne på gennemsnitlig 12 % af de døbte. Opstiller man derimod ingen restriktioner og antager, at der foreligger en mangel i alle mulige tilfælde, kommer man til en mangelpcent på 29.

Tabel 7.19: Genbrug af fornavne ved dåb af børn i samme ægteskab.

Sogn	Begravelse ikke registreret mellem de to dåbsregistreringer Tidsafstand mellem dåb			Begravelse registreret mellem de to dåbsregistreringer IV	I i % af IV	I-III i % af IV
	0-4 år I	5-9 år II	10 år eller mere III			
	antal tilfælde					
Greve	8	4	6	69	12	26
Tjæreby	13	4	7	78	17	31
Hallenslev	–	3	1	69	–	6
Holsteinsborg ...	1	–	1	36	3	6
Bringstrup	13	8	4	64	20	39
Varpelev	6	2	2	31	19	32
V. Egesborg	5	5	2	68	7	18
Horreby	7	5	2	64	11	22
Krønge	3	1	–	37	8	11
Fodslette	1	2	3	47	2	13
Stenløse	13	9	6	33	39	85
Skeby	4	5	3	69	6	17
Hornum	5	12	1	20	25	90
Nebel	3	2	2	79	4	9
Skjøjrring	7	7	3	44	16	39
Kastbjerg	15	6	2	20	75	115
Elsborg	3	5	4	13	23	92
Gjærum	3	3	4	19	16	53
Skræm	6	4	2	23	26	52
Tved	2	1	1	18	11	22
Års	6	6	3	36	17	42
Tostrup	5	3	5	33	15	39
Alminde	7	3	4	46	15	30
Sir	1	1	–	18	6	11
Rindom	4	–	2	33	12	18
Årre	6	3	3	38	16	32
Alle 26 sogne....	147	104	73	1105	13	29

Heraf tilfælde,
hvor faderen
eller moderen
er død mellem
de to dåbsregi-
streringer

12 15 37

Fordeling efter dåbsår for første barn:

1741–49	38	24	18	160	24	39
1750–59	34	27	17	172	20	35
1760–69	28	22	12	197	14	25
1770–79	18	12	18	229	8	13
1780–89	18	15	8	204	9	13
1790–99	11	4	–	137	8	11

Foretager man desuden en fordeling på årtier efter de samme kriterier (jf. tabel 7.19), får man et billede, der synes at bekræfte, at der i det væsentlige er tale om en dårlig kirkebogsføring og ikke om, at to børn med samme navn var i live samtidig. Tabellen viser nemlig, at der i hvert af årtierne fra 1740'erne til 1780'erne kan konstateres nogenlunde det samme absolute antal par af børn med samme navn. Tallet falder i 1790-erne, men det skyldes naturligvis, at materialet kun går til 1801, således at en række genanvendelser af navne, hvor det første barn er født i 1790-erne ikke kommer med. Ser man derimod på, hvor mange af de nævnte tilfælde mellem 1741 og 1789, der mangler begravelsesregistrering for, viser tabellen et meget markant fald fra 1770-erne, altså det tidspunkt, hvor også andre kriterier tyder på en stærkt forbedret kirkebogsføring.

Såfremt man anlægger de mest restriktive synspunkter for godkendelse af en manglende registrering, får man, at begravelsestallene skal øges med ca. 23 % af fødselstallet i 1740-erne, med 19 % i 1750-erne og med 12 % i 1770-erne for derefter at stabiliseres på 7 % af fødslerne.

Der melder sig herefter det spørgsmål, om man ud fra disse beregninger, der udelukkende vedrører det udsnit af fødsler, hvor døbenavnet genanvendes af familien, kan foretage en generalisering til det totale materiale. Det afgørende må her være, om dødelighedsforholdene for de pågældende børn afviger signifikant fra andre børn i ægteskabet. Det eneste afvigende træk, der synes at kunne komme på tale er, at der blandt børnene vil være relativt mange førstefødte, og fra senere tiders befolkningsstatistik er det karakteristisk, at de førstefødte har en lidt større spædbørnsdødelighedsrisiko end de efterfølgende børn i ægteskabet. Denne overdødelighed er dog ringe sammenlignet med usikkerheden på tallene i tabel 7.19 og vil formodentlig mere end opvejes af anvendelsen af nogle af de mere restriktive kriterier for godkendelse af en mangel i dødslisterne. Der skulle derfor ikke være alvorlige ind-

Tabel 7.20: Beregning af tillæg til begravelsestal ud fra mangler fundet ved undersøgelse af genbrug af fornavne.

Dåbsår for første dåb	Mangel ved mest restriktive forudsætninger ¹		Mangel ved mindre restriktive forudsætninger ²	
	Andel af samtlige begravede	Andel ud fra 0-4 årige begravede	Andel af samtlige begravede	Andel ud fra 0-9 årige begravede
1741-49.....	23	7	36	14
1750-59.....	19	5½	33	13
1760-69.....	12	3½	21	8
1770-79.....	7	2	13	5
1780-89.....	7	2	14	6
1790-99.....	7	2	9	4

1. Afstand mellem de to børn 0-4 år, ingen forældre døde i perioden.
2. Afstand mellem de to børn 0-9 år, ingen forældre døde i perioden.

Tabel 7.21: Skøn over de samlede mangler ved døbs- og begravelseslister.

Mangler ved døbslister:

År	Dødfødte, der kun findes i begravelseslister	Dødfødte, der mangler, hvis andelen af dødfødte har været 5½%	Børn med dødsalder under 1 år uden døbsregistrering	Børn med ukendt dødsalder % af døbte	Andre glemte	I alt
1741–49	3.6	1.2	1.8	4.9	min. 1.5	min. 13
1750–50	2.9	1.8	1.2	4.7	min. 1.5	min. 12
1760–69	2.4	1.6	1.9	3.6	min. 1.5	min. 11
1770–79	3.1	0.2	2.6	2.1	min. 1.5	min. 9
1780–89	3.5	–	4.3	1.2	1.5	ca. 10
1790–99	2.7	0.3	3.0	0.8	1.5	ca. 8

Mangler ved begravelseslister:

År	Dødfødte, der kun findes i døbslisterne	Dødfødte, der mangler, hvis andelen af dødfødte har været 6,9%	Konstaterede mangler ved genbrug af fornavne % af begravede	I alt
1741–49	0.1	1.4	14	15
1750–59	0.2	2.5	13	16
1760–69	0.2	2.5	8	11
1770–79	0.4	0.7	5	6
1780–89	0.3	0.6	6	7
1790–99	0.6	–	4	4

vendinger mod at foretage en generalisering ud fra de ovennævnte beregninger, men for at få anvendelige resultater, må procenterne nu omregnes til at være korrektioner på antallet af døde børn i alderen 0–4 år.¹ Da dødeligheden aftager stærkt med stigende alder for denne aldersgruppe, ville det være ønskeligt, at man havde nærmere kendskab til dødsalderen hos de manglende, men man kan formodentlig gå ud fra, at de, ligesom dem, der er med, har tyngdepunktet blandt spædbørnene, hvorved fejlen ved et summarisk tillæg bliver minimal. Der skulle herefter være brug for de i tabel 7.20 beregnede tillæg til dødstallene i hvert af de årtier, der indgår i undersøgelsen.

1. En sammenligning for 1780-erne og 1790-erne med tallene i tabel 7.18 viser, at den sidste metode giver den bedste overensstemmelse med den første for disse to tiår, hvis man vælger at medtage genbrug af fornavne, hvor afstanden mellem de to børn er 0–9 år, og hvor ingen af forældrene er døde i den mellemliggende periode.

7.2.4 Samlet oversigt over mangler ved dåbs- og begravelseslisterne

På grundlag af de i afsnit 7.2.1–7.2.3 gjorte overvejelser er det herefter muligt at foretage de i tabel 7.21 viste skøn over manglerne i dåbs- og begravelseslisterne fordelt på årtier. De enkelte beregninger medfører kun meget få indbyrdes overlapninger, således at den samlede virkning kan opnås ved en simpel sammenlægning. Da der kan tænkes i kirkebøgerne at være mangler også ved grupper, der ikke er foretaget undersøgelser på i de foregående afsnit, må tallene anses for at være minima.

Det ses af tabellen, at indtil 1770 er der tale om at foretage væsentlige korrektioner på såvel dåbs- som begravelseslisterne, men at det ikke er muligt at give noget sikkert skøn over, hvilket af de to sæt registre, der er mest unøjagtige. For så vidt angår de to sidste årtier i århundredet har man et noget sikrere grundlag for et skøn og kommer her til, at fejlen er størst ved dåbslisterne, således at fødselsoverskuddet i de udvalgte sogne er noget større end det, man ville komme til ved en opgørelse på grundlag af kirkebøgenes antal.

På baggrund af den tidligere refererede diskussion om nøjagtigheden i den officielle statistiks tal, svarer de her nævnte beregninger til, at der skal ske et fradrag på 4–6 % i begravelsestallene for at nå frem til tal, der giver sammenlignelighed mellem fødsels- og dødstal. Det må dog understreges, at beregningerne er behæftet med en betydelig usikkerhed, som vil slå særligt stærkt igennem på forskellen mellem korrektionerne. Hertil kommer, at der ikke uden videre kan generaliseres fra undersøgelsen til den officielle statistiks tal, dels fordi denne også indeholder byernes befolkningsbevægelser, som meget vel kan være påvirket af dårlig registrering af en forskelligartet målestok, dels som følge af, at der er adskillige eksempler på, at yderligere fejl er opstået ved præsternes optælling fra kirkebøgerne, ved sammenlægningsproceduren hos herredsprovsten og igen ved stiftssammenlægningerne. Som omtalt i det foregående kapitel vil disse fejl dog formodentlig også medvirke til at gøre den officielle statistiks fødselsoverskud for lille, og det synes derfor som om det fradrag på 5½ %, som Aksel Lassen foretager i begravelsestallene snarere er for lille end for stort, hvilket skulle bekræfte Aksel Lassens tese om, at hovedfejlen i den officielle statistik ligger i begravelsestallene, hvorimod bestandstallene skulle være ret troværdige.

7.2.5 Mangler ved folketællingerne

Det antages normalt, at 1801-folketællingen skulle være nogenlunde fuldstændig,¹ mens det har været diskuteret i hvilket omfang der har været tale

1. En lokal undersøgelse foretaget af Benny Brinck har vist, at der på Fur synes at være tale om en betydelig underregistrering i 1801, jf. Fortid og Nutid, XXV, 1973, p. 279–98.

om en underregistrering i de to ældre folketællinger (jf. s. 19). Da 1769-tællingen ikke er på navne, giver det i denne undersøgelse bearbejdede materiale ikke større mulighed for at foretage en kontrol af denne første tælling, og da 1801-tællingen ligger meget sent i det behandlede tidsrum, er kontrolmulighederne også ret begrænsede som følge af, at kendskab til personer, der kan konstateres i sognet efter 1801, er indskrænket til de første 11 måneders kirkebogsføring efter folketællingen.

Som følge heraf vil opmærksomheden blive samlet om at søge belyst eventuelle mangler ved folketællingen i 1787.

Tabel 7.22: Personer registreret i sognene før og efter folketællingen 1787, men ikke i tællingen – fordelt efter alder.

Sogn	Alder 1787							I alt	Andel af samtlige i sognet ved tællingen (%)	
	0-9 år	10-19 år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60 år eller mere			
Greve	3	6	2	–	2	–	–	1	14	4
Tjæreby	1	7	9	2	1	2	2	–	24	6
Hallenslev	1	3	3	4	–	1	–	–	12	5
Holsteinsborg	1	3	1	6	1	1	1	4	18	10
Bringstrup	2	5	5	1	–	–	–	–	13	4
Varpelev	2	2	1	–	1	1	–	2	9	5
V. Egesborg	–	4	1	1	1	1	1	–	9	3
Horreby	2	4	1	–	2	–	–	–	9	3
Krønge	–	2	2	3	3	–	–	1	11	7
Fodsllette	2	6	8	2	–	4	1	–	23	10
Stenløse	1	9	10	6	3	–	–	–	29	8
Skeby	2	8	9	2	1	–	–	1	23	6
Hornum	–	2	7	–	1	1	–	–	11	7
Nebel	2	9	6	1	6	3	8	1	36	11
Skjørring	2	4	2	3	–	4	2	3	20	12
Kastbjerg	3	–	2	1	1	–	1	1	9	3
Elsborg	–	–	1	3	–	–	–	–	4	3
Gjærum	4	6	5	6	3	1	1	–	26	10
Skræm	–	1	2	–	–	–	–	–	3	2
Tved	2	7	4	1	1	–	4	–	19	8
Års	3	3	4	5	2	1	2	1	21	6
Tostrup	1	1	4	2	–	1	2	1	12	6
Alminde	2	3	5	2	–	1	–	–	13	4
Sir	–	3	1	3	–	–	–	–	7	4
Rindom	2	11	8	2	–	1	1	1	26	11
Årre	2	4	3	2	–	2	1	–	14	6
I alt	40	113	106	58	29	25	27	17	415	6
Andel af samtlige i aldersgruppen ved tællingen (pct.)	3	9	11	7	4	4	4	–	6	

Som et første udtryk for potentielle mangler ved denne folketælling er fra materialet foretaget en udskrift af alle personer, der er konstateret i sognene både før og efter folketællingen, men som ikke optræder i selve tællingen. Denne liste, der omfatter 415 personer, vil dog dels ikke være udtømmende, da f. eks. personer, der er født i sognet, levede i sognet ved folketællingen – uden at blive registreret – og flyttede fra sognet efter 1787, f. eks. i forbindelse med en vielse i det nye sogn, ikke vil komme med, og dels vil metoden kunne medtage personer, der for en kortere periode, f. eks. ved at have arbejde på et landbrug i et andet sogn, faktisk var borte fra sognet, og derfor optræder i dette andet – ukendte – sogn på folketællings-listerne. En aldersfordeling for de 415 personer er vist i tabel 7.22. Det ses at langt de fleste af de »problematisk« personer befinder sig i de aldersgrupper, hvor vandringsintensiteten var størst, hvilket tyder på, at hovedårsagen til, at de savnes i folketællingen, er, at de har været midlertidigt væk fra sognet, og ikke, at registrering i folketællingen er undladt.

Anlægger man et mere restriktivt kriterium, idet man alene ønsker at finde frem til personer, der er registreret i kirkebøgerne i 1780-erne på begge sider af folketællingen i 1787 eller som er født i 1787 før folketællingen og ikke registreret død forinden tællingen, eller er død i 1787 efter folketællingen, og hvor disse personer ikke optræder i tællingen, kommer man kun til 13 personer samt i visse tilfælde disses familie, nemlig:

- 1: Greve sogn – gårdmand Peder Nielsen, gift 1776, børn døbt 1782, 1784, 1789 og 1792, børn begravet 1784, 1786, 1787 (dette barn mangler i dåbsregistret, barnet blev 5 uger), 1792 og 1795. Hustruen mangler også i folketællingen.
- 2: Bringstrup sogn – Birthe Olsdatter, døbt 17.6.1787.
- 3: Holsteinsborg sogn – Gårdmand Mads Christensen, børn døbt 1789 og 1792, børn begravet 1786 og 1792.
- 4: Holsteinsborg sogn – Husmand Ole Jensen, børn begravet 1786 og 1788 (det sidste var dødfødt).
- 5: Holsteinsborg sogn – Husmand Peder Nielsen, børn døbt 1783, 1789 og 1798, barn begravet 1797, findes i 1801-folketællingen, også hustruen mangler i 1787.
- 6: Krønge sogn – Niels Pedersen, gift 1784, børn døbt 1786, 1789 og 1790, også hustruen mangler 1787.
- 7: Stenløse sogn – Jens Hansen, begravet 15.7.1787, 48 år gammel.
- 8: Skeby sogn – Husmand Rasmus Knudsen, gift 1784, børn døbt 1785, 1786, 1789, 1790 og 1792, børn begravet 1785 og 1789, findes i 1801-tællingen, også hustruen mangler i 1787.
- 9: Nebel sogn – Anders Andersen, døbt 6.5.1787, begravet 28.3.1790. Forældrene findes i folketællingen.
- 10: Nebel sogn – Jens Jensen, hustru begravet 1778, datter begravet 1780, selv begravet 3.8.1787, 85 år gammel.
- 11: Nebel sogn – Skrædder Niels Pedersen, født 1743, gift 1789, børn døbt 1783 (født uden for ægteskab af den senere hustru), 1790, 1792, 1795, barn begravet 1783, findes i 1801-tællingen.

- 12: Kastbjerg sogn – Marianne Nielsdatter, døbt 7.3.1787, forældrene findes i 1787-folketællingen.
- 13: Skræm sogn – Jørgen Christensen, døbt 29.4.1787, findes i 1801-tællingen, forældrene findes i 1787-tællingen.

Kun få af de 13 tilfælde synes med stor sikkerhed at kunne fastslås som mangler ved folketællingen, først og fremmest nr. 9 og nr. 13, og det er således ikke muligt ad denne vej at afsløre nævneværdige mangler ved folketællingen. Forklaringen herpå kan dog være, at den personkreds, der undersøges, er de mest bofaste, som præsten i forvejen har haft det bedste kendskab til, og som det derfor må antages, at det er mindst sandsynligt, at han ville glemme på tællingslisterne, mens mere mobile grupper ikke inddrages i undersøgelsen.

Disse mobilere grupper vil imidlertid ikke have efterladt sig spor i kirkebøgerne, og undersøgelser person for person synes derfor ikke at kunne give et klart svar på underregistreringens omfang ud fra det anvendte materiale.

Tabel 7.23: Befolkningstilvækst mellem folketællingerne.

Sogn	Tilvækst 1769–87	Tilvækst 1787–1801 %	Forskel i vækst mellem de to perioder (procent-points)
Greve	11	9	÷ 2
Tjæreby	0	27	27
Hallenslev	7	÷ 5	÷ 12
Holsteinsborg	17	16	÷ 1
Bringstrup	11	7	÷ 4
Varpelev	4	2	÷ 2
V. Egesborg	0	11	11
Horreby	19	6	÷ 13
Fodslette	17	30	13
Stenløse	10	8	÷ 2
Skeby	0	÷ 2	÷ 2
Hornum	÷ 1	11	12
Nebel	÷ 3	6	9
Skjørring	8	37	25
Kastbjerg	9	÷ 6	÷ 15
Elsborg	3	8	5
Gjærum	÷ 15	10	25
Skræm	14	24	10
Alminde	÷ 8	20	28
Sir	11	÷ 1	÷ 12
Rindom	3	8	5
Årre	÷ 2	9	11
Alle danske landsogne	4	10	6

Tabel 7.24: Sammenhæng mellem vækstprocenter for landsognene i perioderne 1769–87 og 1787–1801.

Vækstprocent 1769–87	÷ 20 % eller ÷ 19-÷ 10 % ÷ 9-÷ 1 % mindre			Vækstprocent 1787–1801 0–9 % 10–19 % 20–29 % 30–39 % antalsogne				40 % eller mere	I alt
	÷ 20 pct. eller mindre	3	1	1	6	9	8		
÷ 10–19 pct.	–	–	10	38	28	20	7	10	113
÷ 0– 9 pct.	–	3	28	111	96	27	10	8	283
0– 9 pct.	6	13	60	163	135	56	11	5	449
10–19 pct.	1	4	42	97	61	20	6	4	235
20–29 pct.	2	3	17	32	18	12	1	2	87
30–39 pct.	–	2	4	16	7	1	1	1	32
40 pct. eller mere	–	4	7	6	3	7	1	2	30
I alt	12	30	169	469	357	151	42	60	1290

Man kan derfor i stedet forsøge en belysning ad mere indirekte veje. Tænker man sig, at den eventuelle underregistrering i 1787 ikke er ligeligt fordelt på alle landets sogne, men at den hovedsagelig skyldes enkelte præsters manglende omhu med udfyldelsen af mandtalslisterne, hvorimod tilsvarende mangler for de samme sogne ikke findes ved tællingerne i 1769 og 1801, vil dette eventuelt kunne vise sig ved, at disse sogne har en særlig lav stigning i folketallet i perioden 1769–87 og en særlig høj vækst 1787–1801 – selv om en sådan udvikling naturligvis også kan skyldes et utypisk vandringsmønster.

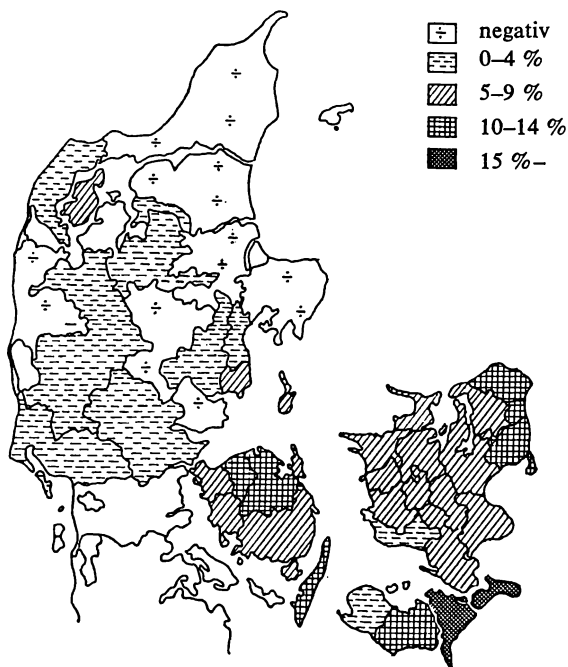
For de 22 af stikprøvens sogne, hvor folketallet kendes ved alle 3 folketællinger, er de nævnte vækstprocenter beregnet i tabel 7.23.

Tabellen viser, at en betydelig underregistrering ud fra disse forudsætninger især kan forventes at findes i Tjæreby, Skjørring, Gjørnum og Alminde sogne, og det synes tillige at fremgå af udviklingen i de øvrige sogne, at nogen typisk udvikling for landsognene ikke kan siges at findes. Dette skyldes imidlertid det meget begrænsede antal sogne. En fordeling, der omfatter samtlige landsogne, hvor tallene fra de tre tællinger er kendt, viser, som det fremgår af tabel 7.24, en klar central tendens omkring den gennemsnitlige udvikling med en svag negativ – men signifikant – sammenhæng mellem væksten i den første og den anden delperiode ($R = \div 0.26$).

Dersom man imidlertid vender sig fra sogneudviklingen og går til større administrative enheder, f. eks. det 18. århundredes amtsinddeling, og således undgår det tilfældige element, som den enkelte præsts mere eller mindre grundige registrering udgør, får man i stedet en meget svag positiv sammenhæng mellem de to sæt af vækstprocenter ($R = 0.15$), eller hvis Bøvling amt, der afviger stærkt fra de øvrige amter udelades ($R = 0.26$). Forskellen mellem korrelationskoefficienten for sognene og koefficienten for amter er klart signifikant (jf. iøvrigt tabel 7.25 og figur 7.1 og 7.2).

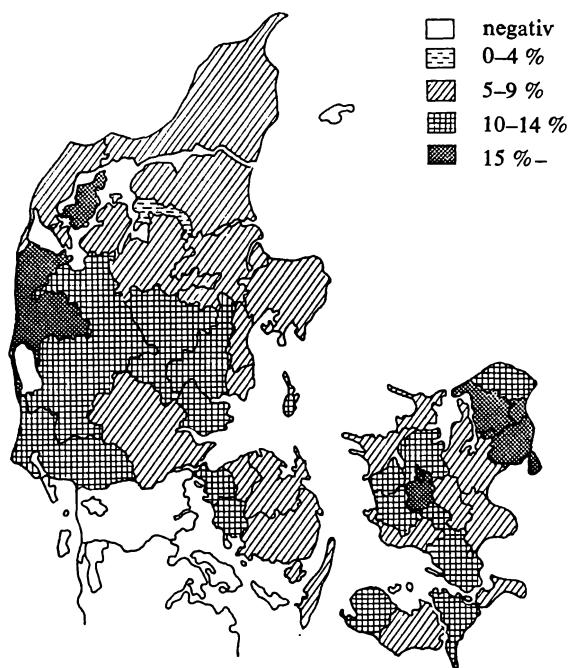
Tabel 7.25: Sammenhæng mellem vækstprocenter for amterne i perioderne 1769–87 og 1787–1801.

Vækstprocent 1769–1787	Vækstprocent 1787–1801			15% eller mere	I alt
	0–4%	5–9%	10–14% antal amter		
Mindre end 0 pct.	–	5	2	1	8
0– 4 pct.	2	7	4	–	13
5– 9 pct.	–	7	6	3	16
10–14 pct.	–	4	1	1	6
15 pct. eller mere	–	1	1	1	3
I alt	2	24	14	6	46

Figur 7.1: Befolkingstilvæksten i de danske amter 1769–87.

Denne forskel mellem sogne- og amtsudviklingen kan – i forbindelse med, at de sogne, der trækker mod negativ korrelation især befinder sig i øverste højre og mindre i nederste venstre hjørne af tabel 7.24 – tolkes som et udtryk for, at sogne, der afviger fra de omkringliggende som de fire ovennævnte fra stikprøven ved at have en relativt lav vækst 1769–87 og en relativt høj vækst 1787–1801 er dem, hvor det er mest sandsynligt, at eventuelle mangler ved 1787-tællingen findes.

Figur 7.2: Befolkningstilvæksten i de danske amter 1787–1801.

Der kan på den baggrund være grund til nærmere at søge klarlagt, på hvilke områder de fire utypiske sogne afviger fra den øvrige del af stikprøven, og for hvorledes udviklingen i sognene har været i perioden. For en række væsentlige forholds vedkommende er dette sket i tabel 7.26 og 7.27. Tabel 7.26 viser, at med hensyn til kønsfordeling, aldersfordeling samt fordelingen efter civilstand, stilling i husstanden og husstandsstørrelse er der kun få og små afvigelser mellem de fire sogne og resten af stikprøven. hvormod opgørelsen på husstande i tabel 7.27 fordelt efter husstands- overhovedets erhverv afslører, at der i de fire sogne er sket en række ændringer i strukturen, som kun delvist er fælles for alle danske landsogne.

Det større antal inderster i Skjøjrring i 1801 kan muligvis skyldes, at ældre familiemedlemmer i 1787 er medregnet til familien, men i 1801 opgjort som selvstændige familier (jf. s. 145). I Almind sogn synes der derimod at være tale om en meget kraftig vækst i husmandsklassen, som også afspejler sig i stedangivelserne, idet der i 1787-tællingen kun forekommer 7 stedangivelser, men i 1801 i alt 26, hvoraf mange af de nye bærer husnavne, der eventuelt kan tænkes at stå i forbindelse med udskiftningen i sognet. Det kan derfor meget vel være sådanne helt ekstraordinære forhold i sognet og ikke en manglende registrering ved folketællingen, der gør, at dette sogn

Tabel 7.26: Oplysningerne i folketællingen 1787 for Tjæreby, Skjørring, Gjørøm og Alminde sammenlignet med den øvrige del af stikprøven og alle danske landsogne.

	Tjæreby	Skjørring	Gjørøm	Alminde	Øvrige 22 sogne i stikprøven	Alle 26 landsogne
%						
<i>Kønsfordeling:</i>						
Andel af befolkningen, der er af hankøn (pct.)	47.5	50.9	49.8	54.3	49.4	49.6
<i>Aldersfordeling:</i>						
1- 9 år	21	21	23	22	22	22
10-19 -	22	20	17	21	20	20
20-29 -	15	19	16	15	15	15
30-39 -	12	11	12	12	13	13
40-49 -	12	14	13	14	12	12
50-59 -	9	8	8	9	8	8
60-69 -	5	3	7	4	6	6
70-79 -	3	3	4	2	3	3
80-89 -	1	1	-	1	1	1
I alt	100	100	100	100	100	100
Khi ² -værdi	3.7	6.4	2.7	3.8		
Khi ² -værdi (p=0.05) = 15.51.						

Civilstandsfordeling:

				%		
Ugift	58	58	60	61	59	59
Gift	38	38	38	34	36	36
Enke/enkemand	4	4	2	5	5	5
I alt	100	100	100	100	100	100
Khi ² -værdi	0.4	0.7	3.2	0.5		
Khi ² -værdi (p=0.05) = 6.0.						

Stilling i husstanden:

				%		
Overhovede og ægtefælle	39	34	38	33	36	36
Børn	40	39	37	40	37	38
Andre familiemedlemmer	4	8	3	3	4	4
Tjenestefolk	16	19	21	21	19	19
Andre	1	-	1	3	4	3
I alt	100	100	100	100	100	100
Khi ² -værdi	8.3	10.6	3.5	2.4		
Khi ² -værdi (p=0.05) = 9.5.						

Antal husstande fordelt efter husstandsstørrelse:

	%					
1 person	1	–	2	–	3	3
2 personer	13	8	13	12	13	13
3 –	24	18	11	8	15	15
4 –	13	8	24	15	15	15
5 –	15	4	15	19	14	14
6 –	13	18	13	15	13	14
7 –	9	18	6	6	11	10
8 –	4	8	4	15	6	6
9 –	5	7	6	2	4	4
10 – eller flere	3	11	6	8	6	6
I alt	100	100	100	100	100	100
Khi ² -værdi	6.8	11.4	6.0	15.2		
Khi ² -værdi (p=0.05)=16.9.						

Note: Khi²-værdierne er beregnet ud fra sognets afvigelse fra fordelingerne for alle 26 sogne.

Tabel 7.27: Antal husstande i Tjæreby, Skjørring, Gjørums og Alminde ved folketællingerne 1787 og 1801 fordelt efter husstandsoverhovedets erhverv.

	Gårdmænd og proprietærer	Husmænd	indsiddere	håndværk	andet	I alt
	antal husstande					
<i>Tjæreby</i>						
1787	24	46	10	–	5	85
1801	24	55	5	–	13	97
<i>Skjørring</i>						
1787	16	9	2	–	–	27
1801	16	11	13	–	1	41
<i>Gjørums</i>						
1787	32	18	1	1	1	53
1801	31	22	–	1	4	58
<i>Alminde</i>						
1787	32	7	–	4	9	52
1801	29	30	–	1	2	62

har en så atypisk udvikling mellem folketællingerne, hvilket yderligere synes at blive bekræftet af et studium af ekstraskattemandtalssisterne fra årene omkring 1787 (jf. figur 7.3), der viser et kraftigt fald i sognets opgjorte befolkning i 1787 og 1788.

For Tjæreby og Gjørums vedkommende synes udviklingen i tabel 7.27 at afvige mindre markant fra udviklingen for landdistrikterne som helhed,

Figur 7.3: Ekstraskattemandtal for Almind sogn 1768–1800 (januar-opgørelse).

og det har desværre såvel for disse sogne som for Skjørrings vedkommende ikke vist sig muligt at foretage en sammenligning med ekstraskattemandtallet på linie med den for Alminde, idet regnskaberne for disse tre sogne indgår i opgørelser for større administrative enheder.

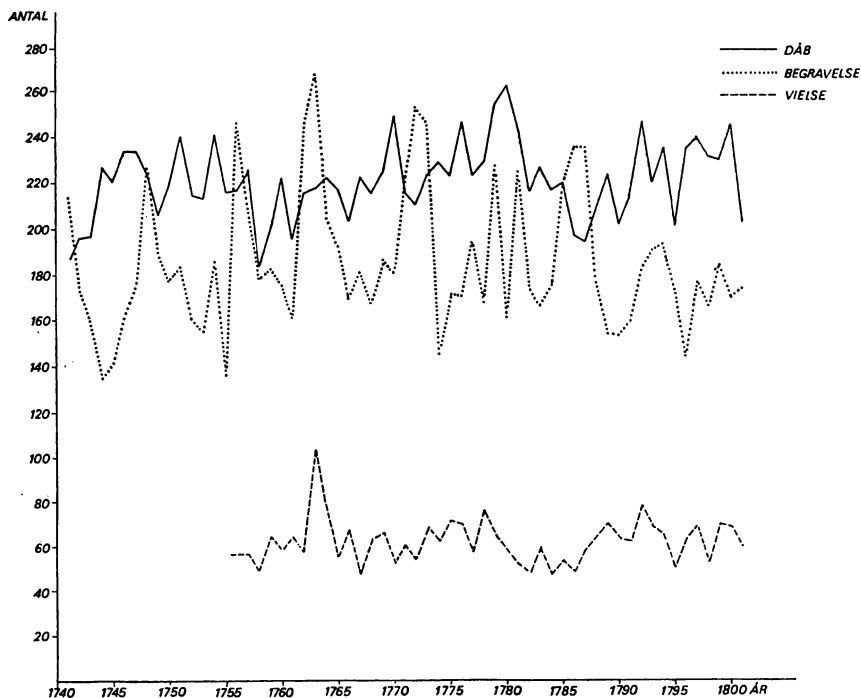
På baggrund af den ovenstående gennemgang af mulige mangler ved 1787-folketællingen må det som konklusion fastslås, at enten har der kun været tale om ubetydelige mangler ved tællingen i landsognene, eller også findes manglerne jævnt fordelt på alle grupper af befolkningen, og det forekommer da mest sandsynligt, at det er den første forklaring, der er den rette.

KAPITEL VIII

Den almindelige demografiske udvikling i de 26 sogne

8.1 Hovedlinier i befolkningsudviklingen

I figur 8.1 er vist det årlige antal døbte, begravede og viede i de 26 sogne uden korrektioner. Det fremgår af figuren, at tallene svinger betydeligt fra år til år, men stærkest for begravelsestallene. I enkelte år er der registreret flere begravede end døbte, nemlig i 1748, 1756, 1762–63, 1771–73 og 1786–87, men som hovedregel ligger antallet af døbte over antallet af begravede, og denne tendens bliver endnu tydeligere, når man tager de formodentlige mangler i tallene i betragtning (jf. s. 69), idet en korrektion for disse vil løfte kurven for døbte mere end kurven for begravede. Det ses også, at

Figur 8.1: Døbte, begravede og viede i stikprøvens 26 sogne 1741–1801.

Tabel 8.1: Fødselsoverskud og nettovandringer i de 26 sogne 1787–1801.

	Døbte	Begravede	Fødsels- overskud	Vækst i folketal	Netto- vandring
	i % af folketal 1787				
Sogne i Sjællands stift.....	50	38	11	11	0
– – Loll.-F.s –	44	33	11	9	÷ 2
– – Fyns –	49	33	16	11	÷ 5
– – Århus –	42	36	6	9	3
– – Ålborg –	36	28	8	10	2
– – Viborg –	44	32	12	6	÷ 6
– – Ribe –	48	36	12	10	÷ 2
Alle sogne (excl. korrekt.)	46	35	11	10	÷ 1
Alle sogne (incl. korrekt.)	49	37	12	10	÷ 2

det karakteristiske for underskudsårene i højere grad er et unormalt stort antal begravelser end en nedgang i dåbstallene.

Taget for perioden som helhed giver tallene en gennemsnitlig årlig fødselshyppighed på ca. 33 pro mille og en dødelighed på ca. 27 pro mille, eller såfremt man tager underregistreringen i betragtning, tal, der ligger mindst 3 pro mille højere.

Såfremt sognene ikke havde været berørt af vandringer, skulle man derfor forvente en tilvækst i befolkningen på gennemsnitlig mindst $\frac{1}{2}$ ‰ årlig i perioden, eller en samlet vækst i årene 1741–1801 på omkring 40 ‰. Selv om vi ikke har kendskab til befolkningens størrelse i 1741, er der næppe nogen tvivl om, at en så stærk vækst ikke har fundet sted, og forklaringen er, at der netto er sket en afvandring fra sognene, som bevirker, at fødselsoverskuddet har oversteget tilvæksten i befolkningen. For perioden 1787–1801 er det muligt at få et nærmere indtryk af størrelsesordenen af denne bortvandring, således som det ses i tabel 8.1, hvori der også er foretaget en regional opdeling af sognene. Man kan dog næppe slutte noget om forskelle i nettovandringernes størrelse i de enkelte stifter af denne regionale opdeling, idet manglerne som vist i kapitel VII falder meget uensartet på de enkelte sogne. Tager man korrektionerne i betragtning, er det dog mest sandsynligt, at alle de medtagne sogne netto har afgivet en del af deres fødselsoverskud til købstæderne og København, og for stikprøven som helhed – med korrektioner – gælder det, at bortvandringen mellem 1787 og 1801 har svaret til mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$ af fødselsoverskuddet.

8.2 Vielser

I kirkebogen registreres indgåelse af ægteskab såvel i form af trolovelse som vielse indtil 1799, hvor der ved forordning af 4.1.1799 skete en ophævelse

af trolovelsen som en kirkelig handling.¹ I flere sogne, nemlig 5 af de 7 sjællandske, Horreby på Falster og Stenløse på Fyn fortsætter man dog med at registrere trolovelse også efter 1799. Der er i materialet også eksempler på andre former for kirkebogsføring. Præsten i Horreby indfører således systematisk i hele perioden kun trolovelsen og ikke vielsen, og i flere andre sogne kan der findes en del enkeltstående eksempler på trolovelser, der ikke er efterfulgt af vielser, men hvor det øvrige materiale i undersøgelsen viser, at parret faktisk er blevet gift. Også det modsatte er tilfældet. I Skeby, Kastbjerg, Tved og Aars mangler trolovelsesdato ved næsten alle vielser, og dette er desuden tilfældet ved 15–20 % af vielserne i flere andre sogne. En del af disse mangler kan forklares ved, at der er løst kongebrev, eller ved, at trolovelsen har fundet sted i et andet sogn, men for de førstnævnte sognes vedkommende må der dog være tale om en direkte undladelse af registreringen.

Også på anden vis synes der at have været regionale forskelle mellem betydningen af trolovelses- og vielsesinstitutionen. Det gælder således afstanden mellem trolovelses- og vielsestidspunktet. Det typiske for landet som helhed var her ca. 2 måneders afstand (jf. tabel 8.2), men på Sjælland er der et relativt stort antal par, der har en meget længere afstand mellem de to begivenheder. Således er andelen af par, hvor afstanden er over 200 dage på 8 % af alle viede for de sjællandske sogne mod 2 % i de fynske og 3 % i de jyske. Det ses dog af tabel 8.2, at der i løbet af århundredet generelt sker en reduktion af afstanden, således at nedsættelsen af afstanden i 1783 og afskaffelsen af trolovelsen i 1798 snarere er en stadfæstelse af en allerede indtrådt udvikling i retning af at mindske trolovens betydning end et radikalt brud med de faktiske forhold.

En fordeling af de 2902 trolovede/viede par på måneder fremgår af tabel

Tabel 8.2: Afstand mellem trolovelse og vielse.

Antal dage	1755–59	1760–69	1770–79	1780–89	1790–99
	%				
1– 30 dage	13	12	17	22	26
31– 60 –	35	33	25	43	52
61– 90 –	18	18	18	14	13
91–120 –	13	13	12	6	5
121–150 –	4	7	8	6	1
151 eller flere dage	17	17	20	9	3
	100	100	100	100	100

1. Trolovens betydning var dog allerede før i aftagen. I 1779 anmoder General-Kirke-Inspektions-kollegiet om udtalelser i anledning af planer om at ophæve trolovelsen, og ved en forordning af 19.12.1783 blev det fastsat, at ingen trolovelse måtte vare mere end 6 uger.

Tabel 8.3: Månedfordeling for troløvelser.

Måned	1760-69	1770-79	1780-89 %	1790-99	1755-99
Januar	8	7	9	7	8
Februar	7	6	6	6	6
Marts	9	9	8	8	9
April	11	9	9	9	10
Maj	10	10	6	8	8
Juni	7	8	6	7	7
Juli	9	9	9	9	9
August	4	6	8	8	6
September	6	7	8	11	8
Oktober	14	12	14	14	14
November	7	9	11	8	8
December	8	8	6	5	7
	100	100	100	100	100

Tabel 8.4: Månedfordeling for vielser.

Måned	1760-69	1770-79	1780-89	1790-99	1755-99
Januar	5	4	5	6	5
Februar	5	7	8	6	6
Marts	7	4	6	6	6
April	4	5	5	7	5
Maj	5	5	5	8	6
Juni	15	8	8	6	10
Juli	7	6	7	8	7
August	3	4	6	5	4
September	6	4	6	6	6
Oktober	18	24	17	16	19
November	16	20	17	17	17
December	9	9	10	9	9
	100	100	100	100	100

8.3 og 8.4. Vielserne viser et meget tydeligt sæsonmønster, der går igen i hvert årti, med tyngdepunkt i oktober og november, hvor godt $\frac{1}{3}$ af alle årets vielser finder sted. Også i juni er der relativt mange vielser, men dog ikke en så udtalt pukkel. Til gengæld viser forårsmånederne og august et meget lavt vielsestal. Forklaringen på dette sæsonmønster er formodentlig at finde i landbrugets årlige arbejdsrytme. I de travle måneder i foråret og ved høsttid udsatte man vielserne og fejrede dem så i stedet, når markarbejdet var overstået. At ikke alle vielser blev henlagt til de roligste måneder, hænger sikkert sammen med, at så mange af brudene var gravide (jf. s. 105), og at man derfor i en række tilfælde har ønsket vielsen gennemført inden barnets fødsel, men der er dog også mange tilfælde af gen-

vielser blandt de viede i månederne med et relativt lavt vielsestal. Muligvis har det her spillet en rolle, at man søgte hurtigst muligt at kompensere for en mistet arbejdskraft, så arbejdet på bedriften kunne fortsættes uafhængigt af, at en ægtefælle var afgået ved døden. Det anvendte materiale er ikke tilstrækkeligt til at bekræfte om disse hypoteser for sæsonmønstret er korrekte, fordi ikke alle ægteskaber kan følges i tiden umiddelbart forud for og efter vielsen. Man ved derfor ikke, om det udvalg, der indgår i en sådan undersøgelse, vil være repræsentativt. Det skal derfor kun anføres, at mængden afstanden mellem trolovelse og vielse er under 1 måned ved 29 % af vielserne i august, der har det laveste vielsestal, er den tilsvarende procent 11 for oktober, der har det højeste vielsestal, og at mindst halvdelen af de augustbrude, hvis videre skæbne er kendt, var gravide på vielsestidspunktet (jf. i øvrigt s. 105).

Sæsonmønstret i trolovelserne (jf. tabel 8.3) er lidt mindre udtalt, men viser dog atter oktober måned som dominerende.

Det samlede antal vielser er vist i figur 8.1. Ser man bort fra året 1763, der skiller sig meget klart ud fra de omkringliggende, fås et meget jævnt forløb med i gennemsnit 60 vielser pr. år og en standardafvigelse på 8,0. På trods af det stigende folketal er der ikke tale om et stigende antal vielser op gennem perioden, og 1780-erne fremviser endog en række år med relativt lave vielsestal.

Det er således kun 1763, der med 103 vielser eller over fem gange standardafvigelsen fra de øvrige års gennemsnit afviger markant fra den typiske udvikling. Det helt ekstraordinære tal for 1763 sættes også i relief af, at det næststørste vielsesår i perioden – 1792 – kun har 78 vielser.

Når 1763 har så stort et antal vielser, skyldes det de meget store dødsår i 1762 og 1763 (jf. s. 126). Disse år afviger fra andre overdødelighedsår i perioden ved at have en relativt stor andel voksne blandt de døde (jf. tabel 8.5), og der blev derfor pludselig plads på en række gårde og i en række huse enten til en ny ægtefælle eller til, at et nyt par rykkede ind.

Som et eksempel på, hvorledes disse forhold spillede en rolle for vielses-

Tabel 8.5: Dødsalder for døde i Fodslette 1762–63 sammenlignet med fordelingen for alle sogne.

Dødsalder	Fodslette 1762–63	Alle 26 sogne 1762–63 %	
		Alle 26 sogne 1741–1801	
u. 1 år	15	} ca. 39	} ca. 48
1– 9 år	15		
10–19 år	0		
20–39 år	9		
40–59 år	24		
60 år og derover....	37	} ca. 61	} ca. 52
	100	100	100

tallet, skal gennemgås udviklingen i Fodslette sogn i 1762 og 1763. Her døde i 1762 i alt 9 personer og i 1763 i alt 24 personer, hvilket med en befolkning på formodentlig under 200 personer ligger betydeligt over den gennemsnitlige dødelighed i 1700-tallet (jf. s. 80). Sognets kirkebog er så velført, at man kan konstatere dødsalder for alle 33 personer, og man finder da den i tabel 8.5 viste fordeling, der viser, at Fodslette som alle de 26 sogne afviger fra det typiske for normale år med mange døde i voksen alder.

Der er i 1763 i Fodslette 10 par, der bliver trolovet, hvoraf de 9 par bliver viet, mod 2–3 årlige vielser i gennemsnit for perioden 1755–1801, og af disse kan følgende sættes i forbindelse med forudgående dødsfald:

- 1: 12.2.1762 mister husmand Hans Nielsen Kruse sin hustru Sophie Rasmusdatter 61 år gammel. 14.12.1763 bliver han trolovet og 11.3.1764 gift med Johanne Hansdatter.
- 2–3: 4.3.1762 mister husmand Christopher Linnemand, skomager, sin hustru Anne Jørgensdatter, 71 år gammel. 26.2.1763 bliver han trolovet med Bodil Godfredsdatter, men da han dør 13.5.1763, bliver hun i stedet trolovet den 15.7.1763 og gift den 4.11.1763 med Anton Andersen.
- 4: 13.11.1762 mister gårdmand Søren Jensen Hauge sin hustru Kirsten, 46 år gammel. 27.9.1763 bliver han trolovet og 10.11.1763 gift med Dorte Sørensdatter.
- 5: 17.2.1763 dør gårdmand Christian Jørgensen, 70 år gammel. Enken, Kirstine Nielsdatter bliver 10.4.1763 trolovet og 17.6.1763 gift med ungarl Hans Andersen, der den 30.4.1764 får gården i fæste.
- 6: 23.3.1763 mister husmand Hans Christensen Lassen sin hustru Anne Hansdatter, 28 år gammel. 12.5.1763 bliver han trolovet og 17.7.1763 gift med Sara Jørgensdatter.
- 7: 2.5.1763 dør Anne-Marie Hansdatter, 59 år gammel, og 25.5.1763 dør hendes mand, gårdmand Niels Bruus, 53 år gammel. 16.9.1763 bliver deres søn Hans Bruus trolovet og 27.11.1763 gift med Karen Lauritsdatter, og 30.4.1764 får han faderens gård i fæste.
- 8: 11.5.1763 dør gårdmand Mads Rasmussen, ca. 50 år gammel. Sønnen Godtfred Madsen bliver 8.8.1763 trolovet og 16.10.1763 gift med Dorte Madsdatter og får 30.4.1764 faderens gård i fæste.
- 9: 17.5.1763 dør gårdmand Niels Jørgensen Snedker, 74 år gammel. Enken Anne-Marie Nielsdatter bliver 2.6.1763 trolovet og 4.10.1763 gift med ungarl Christen Pedersen, der den 30.4.1764 får gården i fæste.

Dette eksempel, der ikke er utypisk for landsognene i landet som helhed, viser således den nære sammenhæng mellem vielser på den ene side og voksendødsfald og erhvervsmuligheder på den anden side, idet 9 af de 10 trolovelser/vielser således har deres udspring i et tidligere dødsfald og dermed en ledig plads på en ejendom. For det tiende pars vedkommende gælder det, at de er fremmede i sognet og hverken forekommer før eller senere i kirkebøger, fæsteprotokoller eller skifter for de godser, der har jord i sognet, således, at det ikke er muligt at konstatere, om der ligger særlige årsager til grund for dette pars trolovelse og vielse.

8.2.1 Vielsesalder

Oplysninger om alderen ved indgåelse af ægteskab findes først oplyst i den officielle danske statistik fra 1855,¹ og i den her behandlede periode findes

Tabel 8.6: Gennemsnitlig vielsesalder i de 26 sogne.

Sogn	Alle vielser			Førstegangsvielser		
	Mænd år	Kvinder	Andeli %, der er medregnet	Mænd år	Kvinder	Andeli %, der er medregnet
Greve	33	31	56	30	29	56
Tjæreby	31	29	59	29	25	59
Hallenslev	34	30	48	32	30	48
Holsteinsborg	37	34	40	30	27	35
Bringstrup	34	26	50	30	24	50
Varpelev	34	30	56	31	29	52
Vester Egesborg	33	29	64	30	27	61
Horreby	30	30	56	29	26	62
Krønge	32	30	52	30	29	47
Fodslette	32	30	53	28	27	52
Stenløse	35	31	59	33	27	54
Skeby	35	30	66	32	27	60
Hornum	34	32	48	30	27	45
Nebel	34	32	71	32	29	70
Skjørring	36	28	59	34	25	56
Kastbjerg	34	30	51	32	30	50
Elsborg	33	26	49	33	25	43
Gjærum	38	31	54	33	28	53
Skræm	36	32	50	35	30	50
Tved	35	31	42	33	30	40
Års	36	30	47	32	27	47
Tostrup	33	33	51	32	32	45
Alminde	32	32	53	30	29	48
Sir	36	29	61	31	25	56
Rindom	32	29	75	30	28	74
Årre	31	29	47	31	28	46
Samtlige sogne	34	30	56	31	27	53
Heraf viet:						
1760–69				32	29	41
1770–79				31	28	55
1780–89				31	28	61
1790–1801				30	26	67

1. Fra 1835 haves dog en mere grov aldersfordeling, der imidlertid ikke tillader gennemsnitsberegninger af vielsesalderen.

oplysningerne end ikke i ubearbejdet form i den oprindelige kilde, kirkebøgerne. Et vist indtryk af vielsesalderen forud for 1855 har man dog kunnet få fra bearbejdelse af folketællingerne i form af fordelingerne efter alder og civilstand, men det mål, som man kan få ad den vej, er dog meget groft, fordi man ved aldersinddelingerne i de pågældende folketællinger anvendte 10-års og senere 5-års aldersgrupper.

Den her anvendte bearbejds metode giver derimod mulighed for at foretage beregninger af vielsesalderen, såfremt den viede er genfundet som født i sognet, ved en af folketællingerne, eller er død i sognet og i begravelsesregistret er opført med dødsalder. Dette er tilfældet for 1586 mænd og 1653 kvinder, d. v. s. ca. 56 % af alle viede. Når procenten ikke kommer højere op, skyldes det dels identifikationsproblemerne, dels at parret har slået sig ned i et andet sogn end viessognet, eller døde, inden de blev registreret ved en folketælling, og uden at kirkebogen angiver dødsalderen. Da folketællingerne ligger samlet sent i århundredet, er der dog en betydelig bedre dækning for de sidste årtier i århundredet end for de tidligere.

En sikkerhed for, at de vielsesaldre, der indgår i de følgende beregninger, er repræsentative, har man imidlertid fra en række ægteskaber, der er indgået i andre sogne, men hvor barnefødslerne er registreret i det undersøgte sogn. For disse afviger den typiske alder ved første barns fødsel ikke væsentligt fra den typiske vielsesalder.

I tabel 8.6 er vist beregninger over den gennemsnitlige vielsesalder for hvert sogn og fordelt på alle vielser og 1. gangsvielser. For de sidstnævnte er tillige foretaget en opdeling på årtier for den behandlede periode.

Et geografisk mønster i vielsesalderen er det vanskeligt at få øje på. Forholdene synes at have været ret ensartede alle steder med en gennemsnitlig vielsesalder, der både sammenlignet med udenlandske undersøgelser, der dækker samme periode, og med den officielle danske statistik fra årene efter 1855, er meget høj. Udviklingen henimod den lavere vielsesalder, som kendes fra det 19. århundredes sidste halvdel, synes imidlertid allerede at have været i gang i det 18. århundrede, idet tabellen viser et fald for førstegangsviede fra årti til årti mellem 1760 og 1800.

Den høje gennemsnitlige vielsesalder – også ved førsteangivelser – er dog præget af, at der navnlig for mændenes vedkommende forekommer vielser meget sent op i årene, og medianværdierne og de typiske værdier ligger derfor noget lavere end gennemsnittet. Ved førstegangsvielser ses det således af tabel 8.7, at for mænd fås en typisk værdi på 27–29 år, en medianværdi på 29–30 år og et gennemsnit på 31 år, mens de tilsvarende tal for kvinder er 24 år, 25–26 år og 27 år.

Den nære sammenhæng, der i det 18. århundrede synes at have været mellem vielse og erhvervs muligheder, gør det naturligt at undersøge, om der er forskel på den gennemsnitlige vielsesalder for forskellige erhverv. En sådan undersøgelse lader sig vanskeligt gennemføre for alle vielser, da der sjæl-

Tabel 8.7: De førstegangsviede fordelt på aldersklasser.

Alder	Mænd	Kvinder
Under 20 år	12	78
20 år	12	42
21 -	24	52
22 -	38	69
23 -	40	80
24 -	50	84
25 -	60	74
26 -	72	66
27 -	77	77
28 -	74	54
29 -	77	50
30 -	72	48
31 -	63	35
32 -	66	39
33 -	44	27
34 -	48	32
35 -	44	23
36 -	41	24
37 -	29	15
38 -	34	23
39 -	20	18
40 -	20	8
41 -	21	9
42 -	16	2
43 -	8	6
44 -	8	6
45 -	13	11
Over 45 år	66	32
I alt	1149	1084

dent findes erhvervsoplysninger i kirkebøgernes vielseslister. I stedet er valgt en undersøgelse, hvor vielsesalderen er søgt fundet for alle mænd, der er eller har været gift ved folketællingen 1801, idet man så kan anvende folketællingens erhvervsoplysninger som inddelingsgrundlag. Resultatet af denne undersøgelse fremgår af tabel 8.8, hvor der tillige er foretaget en udspecificering for de vielser, der fandt sted i 1790-erne, idet resultatet for alle folketællingens personer kunne blive påvirket af en forskel i gennemsnitsalder ved folketællingen for de enkelte erhverv. De gennemførte beregninger for hele perioden viser ikke en signifikant forskel i gennemsnitlig vielsesalder ved første vielse mellem erhvervsgrupperne. Den noget større standardafvigelse for husmænd, daglejere m. fl. inden for landbruget kan dog måske tages som et udtryk for, at mænd fra disse sociale lag hyppigere nåede højt op i årene, inden de kunne indgå ægteskab, end det var tilfældet hos gårdmændene. En

Tabel 8.8: Mænd viet første gang fordelt efter vielsesalder og erhverv.

Alder	Gårdmænd	Andre ved landbrug	Håndværkere	Andre
Under 21 år	12	3	3	2
21–23 år	36	23	13	10
24–26 –	69	43	26	3
27–29 –	86	62	21	11
30–32 –	85	52	18	12
33–35 –	43	26	9	9
36–38 –	36	23	9	10
Over 38 år	26	33	8	5
I alt	393	265	107	62
Pct. af mænd i aldersklassen i folketællingen inden for erhvervet ..	64	54	52	40
Gennemsnitlig vielsesalder	29.8	30.8	29.1	30.5
Standardafvigelse	5.4	7.3	5.9	7.0
Gennemsnitlig vielsesalder for viede i 1790-erne	31.5	32.0	28.9	29.3

forskkel, der ligger på grænsen af det signifikante, fås derimod for 1790-erne, hvor gårdmændene har en gennemsnitlig vielsesalder, der er 2,6 år højere end håndværkerne, og standardfejlen på forskellen mellem de to gennemsnit kun er på 1,1 år. I forbindelse med de undersøgelser, der i øvrigt indgår i denne bog, om adgangen til at etablere sig i de forskellige erhverv, kan denne forskel muligvis tages som et udtryk for, at det kun langsomt stigende antal gårde har gjort det vanskeligt for gårdmandsklassen, hvis den ville opretholde sin sociale status, at nedsætte den gennemsnitlige vielsesalder i slutningen af århundredet, mens dette lod sig gøre for den øvrige del af landbefolkningen. At gennemsnitsalderen for de viede ved landbruget i 1790-erne ligger højere end for perioden som helhed, er næppe et reelt fænomen, men skyldes den valgte bearbejdningsmetode, idet de viede fra de tidligere årtier, der endnu var overlevende i 1801, fortrinsvis vil tilhøre de yngste blandt dem, der blev viet.

Som det fremgår af tabel 8.7 er der en meget betydelig spredning omkring den gennemsnitlige vielsesalder, og dette i forbindelse med den tilsyneladende sammenhæng mellem mulighederne for at få foden under eget bord og indgåelse af ægteskab gør det naturligt at undersøge, om der er sådan sammenhæng i de tilfælde, hvor en ekstrem lav vielsesalder er fundet i materialet.

Der er blandt de 5750 viede personer i de 26 sogne 36 tilfælde, hvor

den beregnede vielsesalder er under 18 år. For 11 af disse er alderen dog noget usikker, idet andre kilder angiver, at de er over 18 år. For atter andre kendes personens øvrige omstændigheder ikke, f. eks. fordi den pågældende stammer fra et andet sogn, men i nogle enkelte tilfælde blandt de resterende synes dødsforhold og erhvervsbetingelser at være en klar baggrund for vielsen, f. eks.:

- 1: *Alminde sogn*: Johanne Jensdatter, døbt 31.10.1779, trolovet 26.6. og gift 14.8. 1795, d.v.s. ca. 16 år gammel med Christen Hansen, der kommer fra et andet sogn. Baggrunden er her formodentlig, at hendes far, gårdmand Jens Jørgensen, er død 26.3.1794, idet parret ved folketællingen 1801 har overtaget faderens gård.
- 2: *Hornum sogn*: Karen Olesdatter, døbt 7.7.1782, trolovet 13.7. og gift 13.10.1798, 17 år gammel med en enkemand Mads Sørensen fra et andet sogn. Hun har mistet sin far i 1788, og moderen bliver i samme år gift igen. Moderen dør 7.2.1798, og stedfaderen gifter sig omtrent samtidig med Karen Olesdatters vielse igen. Hun har således på dette tidspunkt både en stedfader og en stedmoder på barndomsgården.
- 3: *Rindom sogn*: Abelone Christensdatter, døbt 10.12.1758, trolovet 23.9. og gift 24.10.1773, ca. 15 år gammel med Knud Lydersen, der kommer fra et andet sogn. Hun mister sin moder 7.2.1773 og sin fader 7.3.1773.

Derimod er der af »teen-age brudene« kun meget få, der er grayide ved vielsen, hvilket også tyder på, at det er andre årsager, der har nødvendiggjort den unormalt tidlige vielse.

8.2.2 Vielseshyppighed

Beregninger af den aldersspecifikke vielseshyppighed, d. v. s. chancen (risikoen) for, at en ugift inden for et følgende aldersår vil indgå i ægteskab, kræver ud over vielsesalderen også kendskab til, hvor mange personer, der findes i de pågældende aldersklasser, og sådanne oplysninger har man kun for folketællingsårene, hvor til gengæld stikprøvens antal af vielser er for begrænset til at give et pålideligt billede af udviklingen.

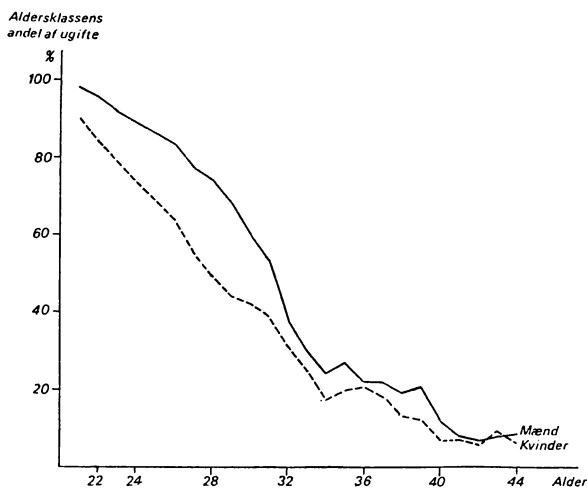
Folketællingsmaterialet for de 26 sogne giver imidlertid mulighed for at få et vist billede af vielseshyppigheden, idet man kan beregne en art »overlevelsestavle«, der for hver aldersklasse angiver, hvor stor en del af befolkningen i aldersgruppen, der endnu er ugift. Dette er for de to folketællingers vedkommende for hvert køn gennemført i tabel 8.9, der viser hvorledes procenten falder med stigende alder. Det ses tillige, at der især i aldersgrupperne fra 26 til 30 for begge køn er tale om en større andel gifte i 1801 end i 1787, hvilket stemmer godt overens med beregningerne i tabel 8.6, som viste en faldende vielsesalder op gennem århundredet.

Det relativt beskedne antal personer, der indgår i hvert etårs-alders gruppe medfører, at procenten af ugifte ikke er konstant faldende med stigende

Tablet 8.9: Befolkningen ved folketællingerne 1787 og 1801 fordelt efter civilstand (u=ugift, g=gift, e=enke(mand)).

Alder	Mænd						Kvinder									
	1787		1801		1787		1801		Mænd		Kvinder					
	u	g	e	u	g	e	u	g	e	1787	1801	1787	1801			
	Antal personer															
													Mænd		Kvinder	
													ugifte i		% af alle	
20 år	54			58			56	1		78	2	100	100	98	98	
21 –	41	1		70	1		38	4		61	3	98	99	90	95	
22 –	57	1		53	1		62	12		55	18	98	98	84	75	
23 –	28	4		59	4		37	9	1	56	12	88	94	79	82	
24 –	45	6		49	4		50	18	1	56	18	88	92	72	76	
25 –	50	5		46	13		31	12		56	16	91	78	72	78	
26 –	48	12	1	44	14		39	22		26	30	79	76	64	46	
27 –	32	8		39	14		16	13		21	20	80	74	55	51	
28 –	35	14		33	19		23	24	1	24	34	71	63	48	41	
29 –	29	11	1	21	17		19	24		13	28	71	55	44	32	
30 –	45	29		26	19		27	37	1	26	46	61	58	42	36	
31 –	18	19		20	19		11	17		11	27	49	51	39	29	
32 –	18	18	1	19	33		20	35		16	42	49	37	36	28	
33 –	5	27	1	16	41		7	33	1	11	23	15	28	17	32	
34 –	14	41		6	21		9	31	3	9	41	25	22	21	18	
35 –	11	24		11	38		5	30	2	7	34	1	31	22	14	17
36 –	14	43		12	34	1	11	34		8	34	25	26	24	19	
37 –	3	28	3	10	32		6	33	2	5	34	9	24	15	13	
38 –	12	25	1	14	38		6	35		6	38	1	32	27	15	13
39 –	6	30	1	8	41		3	28	2		34	16	16	9	0	
40 –	12	71	1	9	36	1	11	69	4	7	39	1	14	20	13	17
41 –	1	28	2	5	34			26	2	5	42	2	3	15	0	10
42 –	3	40		1	34		4	35	1	4	36	7	3	10	10	
43 –	2	23		3	30		3	37		7	39	1	8	10	8	15
44 –	5	43		7	32	1	5	37	2	3	27	10	18	11	10	
45 –	3	25	1	6	55	2	1	26	2	2	31	10	10	3	6	
46 –	5	31		7	49	2	3	39		3	32	5	14	12	7	8
47 –	4	33	1	1	31		5	27	3	3	35	2	11	3	14	8
48 –		38		2	40		4	41	4		36	2	0	5	8	0
49 –		17			37		2	26	3	3	28	1	0	0	6	9
50 –	2	47	3	5	60		2	47	2	5	47	5	4	8	4	9

alder, men et 3-års glidende gennemsnit jævner de fleste af disse spring ud, og »overlevelseskurven for ugifte« får da det i figur 8.2 viste udseende. Den lavere vielsesalder for kvinder end for mænd kommer her tydeligt frem, ligesom det ses, at de store »tabsår« for kvinderne ligger omkring midten af tyverne, mens det for mænd først kommer i begyndelsen af trediverne. Kurverne viser også, at selv om vielseshyppigheden aftager kraftigt omkring 34 års alderen for begge køn, så sker der dog fortsat vielser også efter dette tidspunkt, og at det først er efter de 40 år, at vielseshyppigheden kommer ned på et meget lavt niveau. Andelen af en årgang, der slet ikke bliver gift

Figur 8.2: Overlevelsestavle for ugifte mænd og kvinder 1787 (3-års glidende gennemsnit).

inden denne stabilisering ved 40-års alderen, ligger på 5–10 % af de overlevende og er omtrent ens for kvinder og mænd.

8.2.3 Genvielser

Tabel 8.9 viser, at der i aldersklassen op til 50 år kun findes et ubetydeligt antal enkemænd og kun lidt flere enker. I betragtning af, at der selv for aldersklasserne fra 20–50 år var tale om en relativt høj dødelighed, kan dette lave tal forekomme overraskende, men forklaringen er at finde i, at der

Tabel 8.10: Personer, der er eller har været gift fordelt efter antal ægteskaber og alder. (Materiale fra folketællingerne 1787 og 1801). g=gift første gang, gg=gift 2. eller senere gang, e=enke(mand).

Alder	Mænd					Kvinder						
	1787		e	1801		1787		e	1801		e	
g	gg	g		gg	e	g	gg		g	gg		
26–30 år	73	1	2	81	2	114	6	2	152	6		
31–35	126	3	2	147	3	137	9	6	158	9	1	
36–40	177	20	6	164	17	2	177	22	8	160	19	2
41–45	138	21	3	159	26	3	141	20	7	158	17	3
46–50	124	42	4	190	27	2	141	39	12	144	34	15
51–55	114	31	4	126	28	5	65	22	17	115	39	19
56–60	87	47	7	95	42	8	69	32	27	87	27	39
61 år eller mere	124	75	53	150	103	76	96	54	143	115	63	173

til gengæld findes et stort antal, som befandt sig i andet eller senere ægteskab (jf. tabel 8.10). Ved folketællingerne i 1787 og 1801 får man således et indtryk af dødeligheden blandt de gifte, idet det ses af tabel 8.10, at allerede fra midten af tyverne begynder der at optræde personer, der har mistet mindst en ægtefælle, og dette bliver mere og mere almindeligt, jo højere man kommer op i årene, således at det er tilfældet med mindst en tredjedel af alle, der er eller har været gift, når man når til de 50-årige. Tabellen viser tillige, at antallet af flergangsgifte ved folketællingerne i næsten alle aldersklasser var betydeligt større end antallet af enker og enkemænd. Kun for de ældste grupper af kvinder var forholdet det omvendte, og man kan heraf slutte, at såfremt en person mistede sin ægtefælle, og selv var under ca. 60 år, blev vedkommende kun i meget kort tid ene, men fandt hurtigt en ny ægtefælle.

Folketællingstallene kan ikke alene give et tilstrækkeligt stort materiale til at belyse, hvor lang tid en enke/enkemandstand typisk varede idet den indeholder et ret begrænset antal tilfælde i de aldre, hvor genvielse normalt fandt sted. Det er derimod muligt af det samlede materiale at udtage alle de tilfælde, hvor den første ægtefælles begravelse og den efterfølgende genvielse fandt sted i samme sogn og i disse tilfælde beregne afstanden fra første ægtefælles begravelsesdato til den efterfølgende trolovelses- og vielsesdato. Resultatet af denne beregning fremgår af tabel 8.11. Det mest iøjnefaldende er her den meget korte afstand mellem begravelse og efterfølgende trolovelse, hvor den mindste afstand i materialet er på 4 dage (i Hallenslev i 1762). Nødvendigheden af at have to arbejdsduelige på bedriften synes også her at have spillet en vigtig rolle for udviklingen. Det ses dog af tabellen, at der er nogen forskel på den typiske adfærd på Øerne og i Jylland, idet afstanden har været lidt større i Jylland for både mænds og kvinders vedkommende. En opdeling efter de genviedes alder og efter, om genvielsen er sket tidligt eller sent i perioden, viser ikke væsentlige forskelle.

De, der er medtaget i tabel 8.11, omfatter kun en del af de genviede, der har været bosat i de 26 sogne. En del andre har hentet den nye ægtefælle i et andet sogn (jf. afsnit 8.2.4), og trolovelse og vielse er derfor registreret i en ikke-bearbejdet kirkebog, andre er blevet genviet forud for 1755, og vielsen er derfor ikke medtaget i undersøgelsen, og endelig er der en række tilfælde, hvor det ikke har kunnet konstateres, hvem den afdøde ægtefælle har været, fordi kirkebogen har mangelfulde oplysninger om navnene.

I de to første tilfælde kan man undertiden få et andet, mindre nøjagtigt mål for, hvor hurtigt genvielse har fundet sted ved at se på afstanden mellem tidspunktet for den første ægtefælles begravelse og dåbstidspunktet for det første barn i det nye ægteskab. Dette mål kan konstateres i 251 tilfælde ud over dem, der er medtaget i tabel 8.11, og af disse er afstanden til første barns dåb under et år i 13 % af tilfældene, fra 1 til 1½ år i 36 % af

Tabel 8.11: Afstand mellem første ægtefælles begravelse og efterfølgende trolovelse og vielse.

Afstand (antal dage)	Genviede mænd			Genviede kvinder ^a		
	Øerne	begr./trol. Jyll.	Øerne	begr./vielse ¹ Jylland	Øerne	begr./trol. Jylland
1– 30	43	6	2		11	1
31– 59	31	14	11	5	14	6
60–179	26	18	69	38	16	19
180–359	11	9	32	25	13	11
1 år ell. mere	14	19	14	30	13	9

1. Når antallet af trolovede og viiede ikke er lige stort, skyldes det præsternes forskellige praksis med at anføre trolovelses- og vielsestidspunkter (jf. s. 81).
2. Når antallet af genviede kvinder er relativt begrænset, skyldes det dels, at kvinderne hyppigere vil komme fra et andet sogn, dels at kirkebogen ved en gift kvindes død hyppigt vil angive, at det er NN's kone, hvorimod det modsatte ikke er tilfældet.

tilfældene, fra 1½ til 2 år i 19 % af tilfældene, mens de resterende 32 % har en afstand på 2 år eller mere, en fordeling, der stemmer godt overens med den, man kunne forvente ud fra tabel 8.11. Af de 34 par, der fik deres første barn døbt mindre end et år efter, at en tidligere ægtefælle var begravet, findes de 27 i sogne på øerne og kun de 7 i Jylland, således at man også her genfinder det tidligere nævnte regionale mønster, selv om populationen, der ligger til grund for beregningerne, er en anden.

8.2.4 Ægtefællernes indbyrdes alder

Ved de i foregående afsnit nævnte genvielser er der i næsten alle tilfælde tale om, at den, der har mistet sin ægtefælle, søger sig en hidtil ugift som sin nye ægtefælle. Til dels var dette naturligt, idet den korte tidsperiode, der gik inden en ny trolovelse og vielse, måtte medføre, at der kun var få tidligere gifte ledige på ægteskabsmarkedet på samme tid. Et udtryk herfor har man i folketællingernes oplysning om civilstand, hvor der ved folketællingen i 1787 kun var 33 par, hvor begge ægtefæller befandt sig i 2. eller senere ægteskab, og i 1801 var det tilsvarende tal 34 par.

En konsekvens heraf måtte blive, at der hyppigt fremkom store aldersforskelle mellem ægtefællerne ved en genvielse, og det gælder i det hele taget, at afstanden mellem ægtefæller normalt var større i samtiden end i en senere tid. Dette får man et indtryk af ved folketællingerne, således som det fremgår af tabel 8.12 og 8.13. Der er et overtal af ægteskaber, hvor manden er ældst, i gennemsnit er han 3–4 år ældre, men med en meget stor spredning omkring gennemsnittet. Yderpunkterne i 1787 var en mand på 34 år gift med en kvinde på 66 år, altså 32 års forskel, og i modsat retning en

Tabel 8.12: Ægtepar 1787 fordelt efter ægtefællernes alder.

Mandens alder	Aldersforskel (mands alder ÷ kones alder)							
	-÷16	÷15-	÷10-	÷5-÷1	0-4	5-9	10-14	15-
	år	÷11 år	÷6 år	år	år	år	år	år
20-29 år	6	8	8	16	16	4		
30-39 -	20	17	23	56	76	50	18	1
40-49 -	12	15	22	63	89	60	41	29
50-59 -	10	8	20	30	65	48	36	53
60-69 -	1	1	9	14	28	22	22	47
70- -				5	10	7	14	22

Tabel 8.13: Ægtepar 1801 fordelt efter ægtefællernes alder.

Mandens alder	Aldersforskel (mands alder ÷ kones alder)							
	-÷16	÷15-	÷10-	÷5-÷1	0-4	5-9	10-14	15-
	år	÷11 år	÷6 år	år	år	år	år	år
20-29 år	2	3	9	24	25	4		
30-39 -	20	7	29	62	74	67	32	2
40-49 -	13	21	30	64	88	71	49	30
50-59 -	5	8	16	52	80	49	42	50
60-69 -	1	3	7	22	40	39	29	52
70- -			3	6	9	8	11	26

mand på 73 år gift med en kvinde på 23 år, d. v. s. en aldersforskel på 50 år. I 1801 var yderpunkterne tre tilfælde, hvor hustruen er 29 år ældre end manden, og et tilfælde, hvor manden er 50 år ældre end hustruen. I de tilfælde, hvor aldersforskellen er særlig stor, er der altid tale om, at den ældste part er gift anden eller senere gang.

8.2.5 Geografisk mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab

I forbindelse med kirkebøgernes registrering af troløvelse og vielse er hyppigt angivet en geografisk lokalitet for de pågældende personer af formen »af NN« eller »fra NN«. Lokaliteten kan enten være inden for eller uden for sognets grænser. Det er imidlertid ikke klart af sammenhængen, hvor fast tilknytning den pågældende person havde til det nævnte sted. Var han barnefødt der, havde han boet der i længere tid forud for indgåelsen af ægteskab, eller var det blot sidste opholdssted, hvad enten opholdet stod i forbindelse med et kortvarigt tjenesteforhold eller var af mere permanent karakter?

Inden der foretages en mere udførlig undersøgelse af dette spørgsmål på en del af materialet, skal der kort redegøres for omfanget af de geografiske lokaliteter for stikprøven som helhed. Som tidligere nævnt indgår i denne 5804 personer, der bliver troløvet og /eller viet. I tabel 8.14 er stednavnene

Tabel 8.14: Geografiske oplysninger i forbindelse med indgåelse af ægteskab.

Geografisk betegnelse	Brudgomme	%	Brude
Mangler	28		30
Lokaliteten findes i trolovelses/vielsessognet	41		67
- - - nabolandsogn	15		2
- - - andet landsogn i herredet	5		0
- - - andet landsogn i stiftet	8		1
- - - købstad i stiftet	2		0
- - uden for stiftet	1		0
I alt	100		100

Tabel 8.15: Personer trolovet/viet i 1790-erne fordelt efter geografisk betegnelse og efter om de pågældende på anden måde er registreret i sognet.

	opgivet lokalitet i sognet	Mænd opgivet lokalitet uden for sognet	lokalitet mangler	opgivet lokalitet i sognet	Kvinder opgivet lokalitet uden for sognet	lokalitet mangler
	%					
Født i sognet	38	4	20	38	0	32
Opholdt sig i sognet 1787	99	9	100	100	0	100
Opholdt sig i sognet 1801	68	25	52	47	50	48
Død i sognet mellem vielse og 1801	3	1	4	2	0	2
Bortvandret efter vielsen	29	74	44	51	50	50
Kun registreret i sognet ved vielsen	1	69	0	0	50	0
Samlet antal	265	187	187	431	16	189

for hvert køn fordelt efter afstand fra sognet. Det fremgår af denne fordeling, at det normale har været, at trolovelse og vielse foregik i pigens hjem-sogn, og det ses tillige, at mindst 30 % af brudgommene under en eller anden form har haft tilknytning til et andet sogn, hvilket kunne tyde på en betydelig geografisk mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab. Fordelingen af de udensogns viser dog, at de vandringer, der fremkom, for størst delens vedkommende kun gik over ret korte distancer.

Med henblik på nærmere at undersøge, hvad der ligger i den geografiske betegnelse, der er anvendt, er foretaget en bearbejdelse af samtlige oplysninger om alle personer, der er trolovet/viet i 1790-erne. Det gælder for disse, at de må formodes så godt som alle at være født efter 1741, hvilket vil sige, at deres dåbsdato, såfremt de ikke har nogen tilknytning til andre sogne, skulle findes i de rekonstituerede data for personen. Desuden

har man mulighed for at undersøge, om de pågældende personer var i sognet før og efter vielsen på de to folketællingstidspunkter.

En oversigt over de oplysninger, der kan fås ad denne vej, er givet i tabel 8.15. For hvert køn er foretaget en opdeling af de viede på personer, hvor der 1) er opgivet en lokalitet i sognet, 2) er opgivet en lokalitet uden for sognet og 3) ikke er opgivet nogen lokalitet.

For de to kategorier, hvor den geografiske betegnelse findes, fås som for det samlede materiale en klar forskel mellem brude og brudgomme, idet praktisk taget alle brudene er sognebørn, mens mindst 30 % af brudgommene kommer udenogs fra.

Ser man på forholdene for de inden- og udenogsns før vielsen, er der en klar forskel såvel med hensyn til fødesogn som med hensyn til opholdsstedet ved folketællingen i 1787. I 1787 er således praktisk talt alle, der ved vielsen opgiver en lokalitet i sognet, registreret i det pågældende sogn, mens det kun gælder 9 % af de ude fra kommende mænd og ingen af de ude fra kommende kvinder. Det synes derfor at være klart, at de personer, der ved trolovelsen/vielsen opgiver en udenogsns lokalitet, har haft en længere varende og fast tilknytning til dette sted.

Med hensyn til det sted, hvor parret slår sig ned efter vielsen, er forskellen mellem de to grupper lidt mindre udtalt. For mændenes vedkommende bortvandrer op mod 30 % af de indenogsns i forbindelse med vielsen, og af kvinderne omtrent halvdelen. Til gengæld modtager sognene ved vielsen omkring $\frac{1}{4}$ af de ude fra kommende mænd, der henter sig en brud i sognet.

Nettoeffekten af vielserne for befolkningsudviklingen i sognene er en betydelig afvandring af sognenes egne beboere, der er af en sådan størrelsesorden, at den – selv med stikprøvesikkerheden taget i betragtning – ikke kan skyldes afvandring alene til andre landsogne. En del nygifte par må derfor have valgt ikke at slå sig ned i hverken brudens eller brudgommens hjemsgn, men må være indvandret til en af købstæderne.

8.2.6 Social mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab

Social mobilitet kan defineres på forskellig vis, men vil i dette afsnit blive undersøgt under to forskellige synsvinkler, hvor erhvervsbetegnelsen anvendes som målestok. Det undersøges først, om de viede efter brylluppet får samme erhverv som deres fader og derefter, om begge de viedes fædre kommer fra samme erhvervsgruppe.

En betingelse for at kunne måle den første type af social mobilitet er, at man kender den viedes erhverv efter vielsen og oplysninger ved fødsel eller i en folketælling om faderens erhverv. I et materiale som det, der ligger til grund for denne undersøgelse, kan begge disse forhold kun kon-

Tabel 8.16: Viede i 1790-erne fordelt efter eget og faders erhverv.

Søns eller svigersøns erhverv	Faders erhverv					I alt
	Gårdmand	Husmand	Daglejer tjenestekarl	Håndværker	andet	
Gårdmand	118	3	1	7	5	134
Husmand	30	19	3	5	2	59
Daglejer, tjenestekarl	24	6	2		1	33
Håndværker	9	7	2	12	1	31
Andet	6	1		1	7	15
I alt	187	36	8	25	16	272

stateres for dem, der er viet sent i perioden, idet man da kan anvende den viedes erhverv ved folketællingen 1801 som udgangspunkt for en sammenligning med faderens erhverv, som kan findes i folketællingen 1787, hvis den pågældende da boede hjemme, eller i dåbsregistrene, såfremt den pågældendes dåb er kendt, og faderens erhverv er opgivet i kirkebogen.

Der er derfor af det bearbejdede materiale udtaget alle vielser i 1790-erne, men på grund af den betydelige geografiske mobilitet, der er påvist ovenfor, bliver antallet af personer, der kan medtages ret begrænset og er næppe repræsentativt for alle samfundsgrupper. Af de 1276 viede personer i perioden findes oplysningerne således kun for 272, og for disse fordeler erhvervsoplysningerne sig som vist i tabel 8.16.

Omkring to tredjedele af fædrene er gårdmænd, hvilket er et udtryk for, at denne samfundsgruppe var mindre geografisk mobil og derfor bliver overrepræsenteret blandt dem, der kan medtages. Det er imidlertid karakteristisk for denne gruppe, at tilgangen til den fra andre samfundslag udgør mindre end $\frac{1}{4}$ af afgang. Dette kan tages som et udtryk for, at en del af den voksende husmandsstand er blevet rekrutteret fra gårdmandsbørn, men det må dog også tages i betragtning, at børnenes erhverv hyppigt vil være opgjort på et lidt tidligere tidspunkt i deres liv end fædrenes, og såfremt der var tale om en vis karrieremobilitet i form af, at man – selv om man var gårdmandsbarn – i nogle tilfælde startede som husmand eller karl med tilknytning til den fædrene gård, for så på et senere tidspunkt at overtage denne, vil tabellen overdrive mobilitetens omfang (jf. herom i øvrigt s. 142). For de andre sociale gruppers vedkommende er talmaterialet for spinkelt til at drage nogen slutninger.

Mulighederne for at finde ud af, i hvilket omfang børn fra forskellige sociale grupper blev gift med hinanden, er endnu mere begrænset. For de ovennævnte 638 par, der blev viet i de 26 sogne i 1790-erne gælder det, at kun i 67 tilfælde indeholder materialet oplysninger om begge de viede forældres erhverv. Hovedårsagen hertil er på ny den betydelige geografiske mobilitet, der er omtalt ovenfor, men i en række tilfælde gælder det tillige, at selv om den viede er født i sognet, indeholder kirkebogen ikke oplysninger om faderens erhverv.

For de nævnte 67 par er der i 48 tilfælde tale om, at begge parter er gårdmandsbørn, hvilket således atter fremhæver den mindre geografiske mobilitet hos gårdmandsklassen, i 5 andre tilfælde er der tale om, at par med samme sociale baggrund men uden for gårdmandsklassen bliver viet. Hos de resterende 14 par har forældrene forskellig erhvervsbaggrund. Udskilles heraf de par, hvor liberale erhverv o. l. er den ene part, og hvor håndværker- og husmandsbørn er viet til hinanden, bliver der kun 3 par tilbage, hvor man klart kan sige, at ægteskabet har medført en overskridelse af de sociale grænser, idet det er tilfælde, hvor den ene ægtefælle er fra et gårdmandshjem, mens den anden kommer fra håndværkerklassen (2 tilfælde) eller er daglejersøn (1 tilfælde).

Det billede, hvor begrænset det end er, man får af denne anden del af undersøgelsen for social mobilitet, er således et system med betydelig større lukkethed mellem grupperne end i den første del, hvilket på ny understreger nødvendigheden af at undersøge, om en del af forklaringen på den større sociale mobilitet ved generationsundersøgelsen skyldes manglende hensyntagen til karrieremobilitet, et forhold, der også kunne synes at fremgå af, at en lang række af de gårdmandsbørn, der i følge tabel 8.16 skulle være sunket nogle trin ned ad den sociale rangstige, er gift med børn fra deres eget sociale lag. En nærmere undersøgelse af dette forhold lader sig imidlertid lettest gennemføre i forbindelse med gennemgangen af folketællingernes oplysninger om erhverv i de 26 sogne og skal derfor udskydes her (jf. s. 142).

8.3 Fødsel og dåb

Kirkebøgernes oplysninger om dåb og fødsel er af ret svingende karakter i de udvalgte sogne og skifter tillige hyppigt i periodens løb. Grundelementet ved alle dåbshandlingerne er en registrering af formen: »Den (dato) havde NN en søn/datter til dåben ved navn NN«. Desuden nævnes, hvem der bar barnet, og hvilke vidner/faddere, der var ved dåben. Dette sidste gælder dog ikke ved hjemmedåb, som er medtaget i materialet i de tilfælde, hvor en kirkedåb for barnet ikke findes i kirkebogen.

Datoangivelsen sker normalt ved at angive (hellig)dagens navn og ikke ved kalenderdatoen. Ved ca. 3 % af de 13.471 dåbsregistreringer i materialet mangler dåbsdagen eller er angivet med en helligdagsbetegnelse, som det ikke har været muligt at omsætte til en bestemt dato.

Adskillige kirkebøger nævner for faderens vedkommende også hyppigt hans erhverv og bopæl i sognet. Dette forekommer hyppigst i sjællandske sogne. Oplysninger om moderens navn forekommer i begyndelsen af perioden forholdsvis sjældent, bortset fra fødsler uden for ægteskab, men medtages i de sidste 10–15 år før 1800 i de fleste tilfælde (jf. tabel 8.17). Denne forbedring synes delvist at skyldes bispernes bestræbelser på at for-

Tabel 8.17: Registrering af moderens navn i kirkebogen ved barnedåb.

År	Andelen af samtlige dåbshandlinger, hvor moderens navn er nævnt (26 sogne)							I alt
	Sjællands stift	Lolland- Falsters stift	Fyns stift	Århus stift	Ålborg stift	Viborg stift	Ribe stift	
1741–49	4	57	4	3	98	68	16	22
1750–59	4	57	4	4	93	52	3	21
1760–69	5	58	4	2	76	66	3	17
1770–79	5	60	5	4	57	64	46	24
1780–89	14	70	25	14	64	54	97	41
1790–99	50	95	98	64	48	71	99	74

bedre kirkebogsføringen. Således bemærker ribebispen ved visitatsen den 6. juni 1784 i Rindom sogns kirkebog: »Uagtet jeg ved Monitum Synodale forlængst har indskierpet at ved Anmældelse om et Barns Daab, skal *Moderens* Navn lige saa at anføre som *Faderens*, finde jeg det dog her foran ikke iagttaget, hvilket for Fremtiden nøie vil agte.« Påmindelsen hjalp. I resten af århundredet er der i sognet kun to dåbshandlinger, hvor moderens navn ikke er opgivet, og tabel 8.17 viser, at denne forbedring også findes i de øvrige sogne i Ribe stift, der indgår i stikprøven.

De ekstra oplysninger om faderens erhverv, en evt. geografisk lokalitet og moderens navn, som man således kan inddrage i materialet i slutningen af perioden, er en væsentlig støtte ved familierekonstitutionsarbejdet. Ofte vil der i sognet være to personer af samme navn, der får børn døbt over den samme periode, og det kan da være vanskeligt at henføre de to sæt børn til de rigtige forældre alene på grund af faderens navn. Har man imidlertid de nævnte supplerende oplysninger med, vil der så godt som aldrig kunne være tvivl om tilhørsforholdet.

Hen imod periodens slutning bliver det desuden normalt i kirkebøgerne ikke blot at anføre dåbsdagen, men tillige fødselsdagen. Denne nydannelse findes tidligst i kirkebogen for Skræm, hvor det allerede ved periodens begyndelse i 1741 er normalt at angive begge datoer. I Stenløse sogn er der med ganske få undtagelser fødselsdato på alle døbte børn fra august 1769, og i Alminde sogn medtages fødselsdatoen fra 1773. I de øvrige sogne sker ændringen i de fleste tilfælde omkring 1792 (jf. tabel 8.18), men endnu i 1801 er der dog flere kirkebøger – navnlig på Sjælland – der er mangelfulde på dette område. En sammenligning af tabel 8.17 og 8.18 viser i øvrigt, at der i de seneste årtier synes at være en sammenhæng mellem mangler med hensyn til opgivelsen af moderens navn og opgivelse af fødselsdato, således at Ribe og Fyns stift viser den højeste dækning, mens Sjællands og Ålborg stift ligger i den dårligste ende.

I de 2.148 tilfælde, hvor dåbsregistreringen tillige medtager fødselsdatoen, er det muligt at beregne tidsafstanden mellem fødsel og dåb, og man finder da, at i 52 % af tilfældene er afstanden under en uge, for 14 % ligger den mellem 8 og 14 dage, i 9 % mellem 14 og 30 dage og i 23 % mel-

Tabel 8.18: Registrering af fødselsdato i dåbslisterne.

År	Andelen af samtlige dåbshandlinger, hvor fødselsdatoen er opgivet (26 sogne).							I alt
	Sjællands stift	Lolland-Falsters stift	Fyns stift	Århus stift	Ålborg stift	Viborg stift	Ribe stift	
1741-49	0	0	3	4	36	0	2	5
1750-59	0	0	4	2	37	0	5	5
1760-69	0	0	3	1	27	0	4	4
1770-79	4	11	36	1	23	0	29	14
1780-89	2	19	41	0	32	0	62	19
1790-99	33	47	68	60	8	5	95	47

Tabel 8.19: Månedsfordeling for dåbshandlinger.

Måned	1741-49	1750-59	1760-69	1770-79 %	1780-89	1790-99	1741-99
Januar	7	9	8	8	9	7	8
Februar	8	8	8	7	7	7	7
Marts	10	9	10	9	10	9	9
April	10	10	8	8	10	11	9
Maj	9	9	9	9	7	10	9
Juni	8	7	8	9	9	7	8
Juli	8	8	8	7	7	8	8
August	8	8	8	8	8	8	8
September	8	9	9	10	8	8	9
Oktober	9	9	8	9	9	10	9
November	7	7	7	8	8	8	8
December	8	7	9	8	8	7	8
	100	100	100	100	100	100	100

lem 30 og 60 dage, således at det kun er i knap 2 % af tilfældene, at afstanden er over to måneder. Fejlen, der begås, ved at regne alder ud fra dåbstidspunktet, bliver derfor kun af begrænset omfang, undtagen for børn under et år.

En fordeling af de døbte efter dåbsmåned ses i tabel 8.19. Det fremgår af denne, at dåbshandlingerne og dermed formodentlig også fødslerne er spredt ret ligeligt ud over året, dog med en svag tendens til forholdsvis mange døbte i marts/april og september/oktober. Denne tendens er lidt mere udtalt for de førstefødte end for samtlige fødte.

Af de godt 13.000 registrerede dåbshandlinger er det i 91 tilfælde ikke muligt at bestemme barnets køn. For de resterende børns vedkommende er 518 promille drenge og 482 promille piger. Denne kønsfordeling svarer nogenlunde til de tal, der er kendt fra det 19. århundrede, hvor forholdet var 514:486. Fordelt på årtier svinger forholdet fra 537:463 i 1760-erne til 510:490 i 1750-erne.

8.3.1 Dødfødte

Som omtalt s. 55 udgjorde andelen af dødfødte i de 26 sogne 4,7 % af alle fødte, såfremt man regner med, at alle dødfødte er indført i dåbs- og/eller begravelsesregistrene, men dette er formodentlig ikke tilfældet, og som det ligeledes tidligere er omtalt, er det mere sandsynligt, at andelen af dødfødte har været omkring 5½ % af alle fødte.

Målt med en senere tids forhold ligger denne andel højt, idet de tidlige tal fra den officielle statistik for landdistrikterne, der omfatter årene 1840–49 regner med en andel på ca. 4½ %, men tal fra København, der findes fra 1801 viser for denne by en nedgang fra 5,8 % i 1801/09 til 4½ % for årene 1840/49.

Det er desuden muligt at undersøge, om risikoen for at få dødfødte børn fordeles sig ligeligt på alle samfundsgrupper. Dette er på grundlag af undersøgelsens materiale sket ved at gennemgå de 2259 fødsler i perioden 1790–99, hvor materialet giver ret pålidelige oplysninger om alle fødsler. Tallene på dødfødte i hver enkelt erhvervsgruppe bliver ret små, hvilket gør usikkerheden ret stor, men det er dog karakteristisk, at de forældre, hvis erhverv ikke er kendt, fordi de ikke har været i sognet hverken ved folketællingen i 1787 eller i 1801 har en dødfødtfrekvens, der er knap fire gange så stor som gennemsnittet, og at håndværkerne ligger på ca. 1,5 gange gennemsnittet. Gårdmændene ligger til gengæld lidt under gennemsnittet, men overraskende nok ligger husmændene en smule lavere, hvilket såfremt det drejer sig om et generelt fænomen, og ikke om, at chancen for, at registrering ikke skete, var større hos de lavere sociale lag, tyder på, at det ikke alene er de økonomiske – og dermed også de ernæringsmæssige – forhold, der har været bestemmende for, hvor mange dødfødte børn der fødtes.

8.3.2 Flerfødsler

I de 26 sogne forekom der mellem 1741 og 1801 i alt 210 par tvillinger og 2 sæt trillinger (3 drenge i Horreby 1772 og 3 piger i Års i 1773). Målt i forhold til det samlede antal fødsler vil det sige, at der forekom en tvillingefødsel for hver 61 fødsler og en trillingefødsel for hver 6000 fødsler, hvilket er lidt flere tvillingefødsler, end man skulle forvente ud fra senere tiders erfaringer. Således var i perioden 1860–1900 en ud af hver 74 fødsler i Danmark en tvillingefødsel.¹ Derimod passer de to trillingefødsler udmærket med det forventede.

1. Såfremt tvillingefrekvensen i perioden 1741–1801 har været den samme som ca. 100 år senere, er der i den undersøgte periode i det 18. århundrede tale om en underregistrering af fødte på ca. 17 pct. (jf. beregningerne på side 69).

Af de 210 tvillingepar var de 29 % begge drenge, 28 % begge piger, 39 % en dreng og en pige, og endelig gælder det i 4 % af tilfældene, at kirkebogen kun omtaler det ene eller begge børnene som et »tvillingebarn«, således at kønnet ikke kan afgøres.

Den geografiske fordeling af tvillingebørnene viser et stærkt varierende billede. Der forekommer således slet ingen flerfødsler blandt de 402 fødte i Krønge sogn, og som den modsatte yderlighed står Elsborg sogn, hvor der er 11 tvillingepar, svarende til et par for hver 24. fødsel. Til dels skyldes dette tilfældige variationer som følge af sognenes begrænsede størrelse, men forskellene fra sogn til sogn afspejler dog også, at chancen for at få flerfødsler er arveligt betinget, et forhold, der illustreres af, at af de 11 tvillingepar i Elsborg forekommer de fire i samme familie, hvor der fødes tvillinger i 1792, 1795, 1797 og 1798, og af, at der derudover i det samlede materiale findes 11 tilfælde, hvor et par får 2 sæt tvillinger, og et eksempel, hvor et par får 3 sæt tvillinger.

At være trilling eller tvilling var – selv målt med datidens høje dødelighed – en meget risikabel sag. Af de to trillingepar, hvor alle 6 børn var levendefødte, nåede ingen at gennemleve den første måned efter fødslen, og af tvillingebørnene var ca. 8 % dødfødte, 23 % døde i løbet af den første levemåned og yderligere 18 %, inden det første leveår var omme. Disse tal, der ligger en del over spædbørnsdødeligheden for befolkningen som helhed (jf. s. 118) må endda tages som minimumstal, da det dels er muligt, at der mangler begravelsesregistreringer i kirkebøgerne for nogle af børnene, dels kan det tænkes at nogle af børnene kan være blevet begravet i et sogn, der ikke indgår i stikprøven inden deres et års fødselsdag.

Også for moderens vedkommende giver kirkebøgerne grund til at antage, at der har været en for samtiden overnormal risiko ved en tvillingefødsel, idet der findes 7 tilfælde, hvor kirkebogen indeholder en begravelsesregistrering samtidig med eller kort tid efter en tvillingefødsel. Dette svarer til en dødelighed, der er over dobbelt så stor som ved enkeltfødsler (jf. s. 124). Ved de to trillingefødsler dør moderen i begge tilfælde, i Horreby dog først ca. 3 uger efter nedkomsten.

8.3.3 Børn født uden for ægteskab

Børn født uden for ægteskab indføres i kirkebøgerne med betegnelser som »uægte barn«, »slegfredbarn« o. l., og kirkebøgerne indeholder desuden normalt oplysninger om hvem, der er udlagt som barnefader.

I tabel 8.20 findes en opgørelse over det samlede antal fødsler uden for ægteskab, som for hele perioden udgør 3.6 % af alle fødsler og uden nogen udpræget geografisk eller kronologisk spredning, når materialets størrelse tages i betragtning.

Den samlede andel af uægte fødsler i materialet svarer til den, der fremgår

Tabel 8.20: Andelen af børn, der er født uden for ægteskab i undersøgelsens 26 sogne.

Sogn	Uægte børn i % af samtlige fødte	Sogn	Uægte børn i % af samtlige fødte
Greve	2	Nebel	3
Tjæreby	5	Skjørring	5
Hallenslev	2	Kastbjerg	3
Holsteinsborg	5	Elsborg	2
Bringstrup	4	Gjærum	4
Varpelev	2	Skræm	5
V. Egesborg	2	Tved	3
Horreby	2	Års	3
Krønge	4	Tostrup	8
Fodslette	3	Alminde	3
Stenløse	7	Sir	4
Skeby	2	Rindom	4
Hornum	3	Årre	3

af de i bilag IIa givne tabeller. Bilagstabellerne, hvis udsagn dog må tages med et vist forbehold, viser nogen geografisk spredning, idet Ålborg stift i de fleste år har 5–6 % uægtefødte, mens til gengæld Ribe stift normalt ligger på knap 3 %.

Mere pålidelige landsomfattende opgørelser over antallet af børn født uden for ægteskab haves først fra 1801, hvor andelen af samtlige fødsler er på 7,4 %, men det må her tages i betragtning, at byerne, især København, ligger betydeligt over gennemsnittet. Procenten viser op igennem første halvdel af det 19. århundrede en stigende tendens og kulminerer med 11½ % i 1840-erne, hvor tallet for landdistrikterne er på ca. 10 % af samtlige fødsler.

Sammenlignet med det 19. århundrede er der således relativt få fødsler uden for ægteskab i det 18. århundrede, men ved bedømmelsen af tallet må det dog tages i betragtning, at et så stort antal brude var gravide (jf. s. 105).

Den videre skæbne for børn født uden for ægteskab er det kun sjældent muligt at følge. Af de 489 registrerede fødsler uden for ægteskab var 20 eller 4,1 % dødfødte. Dette tal er overraskende lavt, sammenlignet med andelen af dødfødte for hele materialet. Forklaringen kan måske være at finde i, at der er relativt flere udeladte i listerne blandt dødfødte født uden for ægteskab, idet incitamentet til ikke at anmelde en sådan fødsel utvivlsomt har været betydelig.

Blandt de levendefødte 469, der er født uden for ægteskab, kendes andre forhold end dåben kun for 196, og det må derfor antages, at en meget væsentlig andel er bortvandret fra sognet. Af de 469 døde 97 eller 20,6 %, inden de blev et halvt år og yderligere 13 eller 2,7 %, inden de blev et år gamle. Denne spædbørnsdødelighed ligger, selv når der ses bort fra vandringer, lidt over den, der gælder for alle levendefødte (jf. s. 118).

Et vist indtryk for vandringerne fås ved at undersøge de børn, der er født uden for ægteskab i 1790-erne, idet man kan konstatere, om disse er døde før 1801 eller findes i folketællingen i 1801. Af de 71 børn, der er født uden for ægteskab i dette årti, er de 24 % døde, de 25 % genfundet i folketællingen 1801, mens der savnes kendskab til 51 %. De tilsvarende tal for samtlige 2259 børn, der er født i de 26 sogne i 1790-erne, er 24 % for døde, 56 % for genfundne i folketællingen og 20 % ukendte, hvilket synes at antyde en langt mindre mobilitet for dem, der er født inden for ægteskab end for de uægte børn.

1801-folketællingen giver desuden mulighed for at se, hvilken skæbne de genfundne uægte børn har fået. Det hyppigste er, at de befinder sig hos et af bedsteforældreparrene (44 % af de genfundne), mens de resterende bor enten hos den ene af forældrene, som endnu er ugift (16 %), er gift med en anden (16 %), eller hos de biologiske forældre, der er blevet gift efter fødslen (16 %). Endelig er 2 af børnene genfundet som plejebørn.

Den betydelige geografiske mobilitet gør det også vanskeligt at se, hvilke sociale lag forældrene til børnene født uden for ægteskab kommer fra. For mødrenes vedkommende vil den pågældende hyppigst blot være angivet ved sit navn, men undertiden forekommer også hendes faders navn. Tjenestepiger findes i betydeligt tal, og da tjenestefolkene især rekrutteredes fra de lavere sociale lag (jf. s. 153), er de fleste mødre formodentlig at finde i denne kategori, men det gælder dog i enkelte tilfælde, hvor moderen er født i sognet, at man kan se, at hun kommer fra gårdmandsklassen.

For den udlagte barnefaders vedkommende forekommer der hyppigt en erhvervsbetegnelse som f. eks. »en rytter fra Horsens, under Major Trappos Compagnie«, »tienende paa Serritslevgaard«, »en omvandrende Kræmmer fra Holsten«, og da som regel uden navn. Hvorvidt disse personer er reelle eller blot tjener som dække for mere prominente personer, lader sig ikke afgøre. I de fleste tilfælde forekommer fædre dog med deres fulde navn og en erhvervsbetegnelse. Her er der næsten altid tale om tjenestefolk eller personer, der betegnes som f. eks. en »gift Gaardmand fra NN«.

Hvor begge forældrene er ugifte ved fødslen, er det tillige undersøgt, om der i sognet findes en senere vielse af parret. Dette har kun kunnet konstateres i 14 tilfælde, og med to undtagelser er der da tale om, at vielsen ligger inden 3 år efter fødslen. De to undtagelser viser tidsafstande på henholdsvis 6 og 8 år mellem fødsel og vielse.

8.3.4 Fertiliteten inden for ægteskab

Inden for ægteskab indgår der i materialet 13.002 døbte børn (excl. korrektioner). Disse fordeler sig på 3.855 fædre som vist i tabel 8.21, hvilket vil

sige, at der gennemsnitlig er 3,4 barn pr. fader. Dette tal giver dog ikke det gennemsnitlige antal børn pr. familie, idet korrektionerne vil gøre tallet større, og på samme måde virker det, at en familie på grund af vandringer kan have fået børn døbt i mere end et sogn eller børn døbt i sognet uden for perioden 1741–1801. Til gengæld kan en barnefaders børneflokk være fordelt over flere ægteskaber. Foretager man i stedet den summariske beregningsform, der ligger i at dele antallet af vielser op i antallet af dåbshandlinger, fås et forhold på 3,3 i 1760-erne, 3,7 i 1770-erne, 4,0 i 1780-erne og 3,5 i 1790-erne.

Et noget bedre udtryk for fertiliteten fås ved at undersøge de ægteskaber, hvor vielsen er kendt og beregne afstanden mellem denne og de døbte børn i ægteskabet.

I tabel 8.22 er behandlet afstanden mellem trolovelse/vielse og første dåb i ægteskabet. Der er i tabellen kun medtaget ægteskaber, hvor der er konstateret en barnedåb inden 100 måneder efter trolovelsen/vielsen. Det ses af tabellen, at ca. 20 % af de trolovede og 40 % af de viede piger var gravide ved trolovelsen/vielsen, og dette tal må betragtes som et minimumstal, da der dels kan være tale om en del aborter, dels kan anvendelse af dåbsdatoen betyde, at der mellem dem, der er døbt 9–11 måneder efter trolovelsen/vielsen er børn, der er undfanget før trolovelsen/vielsen.

Det mønster, der fremgår af tabel 8.22, er ret ensartet for hele landet. Deler man således op på stiftsbasis, får man, at andelen af gravide piger ved trolovelsen var 21 % for sognene i Sjællands stift, 19 % for Lolland-

Tabel 8.21: Antal døbte børn pr. familiefader.

Fædre med	Antal fædre	Antal børn
1 barn	1287	1287
2 børn	647	1294
3 –	493	1479
4 –	381	1524
5 –	287	1435
6 –	221	1326
7 –	171	1197
8 –	150	1200
9 –	83	747
10 –	60	600
11 –	35	385
12 –	19	228
13 børn eller flere	21 ¹	300
I alt	3855	13002

1. Den børnerigeste fader får 17 børn døbt i løbet af perioden (Chr. Hansen i Fod-slette sogn) fordelt på 10 i første ægteskab, 6 i 2. ægteskab og 1 i 3. ægteskab.

Tabel 8.22: Afstand mellem troløvelse/vielse og første barnefødsel i ægteskabet.

Afstand i måneder	Afstand mellem troløvelse og dåb		Afstand mellem vielse og dåb	
	Antal	%	Antal	%
0– 2 måneder	40	3	110	9
3– 5 –	140	10	173	14
6– 8 –	109	7	200	17
9–11 –	287	19	223	19
12–17 –	341	23	181	15
18–23 –	154	10	75	6
24–35 –	136	9	104	9
36–99 –	282	19	130	11
I alt	1489	100	1196	100

Falster, 25 % på Fyn, 22 % i Århus stift, 21 % i Ålborg stift, 14 % i Viborg stift og 15 % i Ribe stift. Kun Vestjylland har en forskel fra gennemsnittet, der er signifikant.

Sammenholder man de resultater, der fås af tabel 8.22 med oplysningerne i afsnit 8.2, der viser en nær sammenhæng mellem erhvervs muligheder og troløvelse, kan det forekomme overraskende, at ca. 20 % af de troløvede piger var gravide ved troløvelsen, idet den begivenhed, der muliggjorde troløvelsen – hyppigt et dødsfald i familien – ikke lod sig forudse så nøjagtigt, at et seksuelt samliv kunne planlægges i de sidste måneder forud for troløvelsen, og på den anden side synes det heller ikke muligt at forene en opfattelse om et udbredt seksuelt samliv uden for ægteskab, hvor troløvelse fandt sted, hvis pigen blev gravid, med en så høj vielsesalder, som den, der fremgår af tabel 8.7.

Det er derfor undersøgt, om specielle forhold gør sig gældende for de 180 piger, der fik et barn døbt mindre end 6 måneder efter troløvelsen.

De 180 tilfælde fordeler sig med 121 på Øerne og 59 i Jylland, og da folketallet var omtrent lige stort i de to områder, vil det sige, at den relative hyppighed er betydeligt større på Øerne.

For de 80 af pigerne, der blev troløvet efter 1780, og hvor ingen af parterne tidligere havde været gift, er det for de fleste muligt at undersøge den sociale herkomst og den videre skæbne for parret nærmere. Resultatet af denne undersøgelse vises i tabel 8.23. For mindst halvdelen af vedkommende viser det sig, at en eller begge fædre til de troløvede tilhører gårdmandsklassen eller et tilsvarende socialt lag, hvorimod der kun er få eksempler, hvor det står klart, at begge er husmandsbørn eller lignende. Det mest markante udslag i tabellen er imidlertid, at der for parrene, hvor mindst en af de troløvede er gårdmandsbørn, for mindst to tredjedele af vedkommende er tale om et skift i nedadgående retning i social status fra forældrenes til børnenes erhverv. Det synes altså som om, der har været en relativt ringe chance for, at børnene kunne blive anbragt på en gård, såfremt troløvelsen måtte finde sted »i utide«.

Tabel 8.23: Forholdet mellem forældres og børns erhverv ved fødsler, der finder sted inden 6 måneder efter trolovelsen.

Ægtemandens erhverv efter vielsen	Forældres erhverv				
	En eller begge fædre gårdmand e.l.	Begge fædre håndværker, husmand e.l.	Den ene fader håndv., husmand e.l. Den anden ukendt	Begge fædre ukendt	I alt
Gårdmand e. l. ...	13	–	2	4	19
Husmand, håndværker e. l..	27	2	7	16	52
Ukendt	1	–	2	6	9
I alt	41	2	11	26	80

Dette forhold, som dog er baseret på et meget begrænset antal tilfælde, kan give en forklaring på, hvorfor man kunne opretholde en så høj vielsesalder, idet sanktionen for en for tidlig graviditet synes at have været, at der for husmandsbørn hyppigt kunne blive tale om, at barnet blev født uden for ægteskab, og for gårdmandsbørn, at der nok gennemførtes en trolovelse og en vielse, inden barnet blev født, men at parret, da der sjældent var en gård ledig netop på det pågældende tidspunkt, måtte tage til takke med et hus eller en anden bolig, der kendetegnede et lavere statuslag.

Anderledes stiller det sig for de piger, der blev gravide mellem trolovelse og vielse. For disse er i tabel 8.24 for årene 1780–1801 på lignende måde som i tabel 8.23 opstillet en fordeling efter børns og forældres erhverv. Tabel 8.24 giver på grund af den geografiske mobilitet en meget stor andel ukendte, og dens resultater må derfor tolkes med forsigtighed. Der synes dog for gårdmandsbørnene at være et helt modsat billede med ringe nedgang i social mobilitet i tabel 8.24 sammenlignet med tabel 8.23, hvilket kan tages som et tegn på, at en påbegyndelse af det ægteskabelige samliv efter trolovelsen var alment accepteret og giver en naturlig forklaring på det betydelige antal gravide brude. Et tegn på denne accept ligger også i, at lovgivningen opfattede børn, der var undfanget mellem trolovelse og vielse, som »ægte«.

Afstanden mellem første barn i ægteskabet og de efterfølgende lader sig ligeledes beregne ud fra det anvendte materiale (jf. tabel 8.25), der dog ikke er korrigeret for manglende fødselsregistreringer i kirkebøgerne. Fødselsafstanden er kun svagt voksende indtil det 6. barn og er gennemsnitlig på knap 2½ år men med en betydelig spredning omkring gennemsnittene. I en væsentlig del af tilfældene, hvor der er en kort afstand mellem to børn, er det første barn dødfødt eller død som spæd. Således er den typiske afstand mellem et dødfødt barn og næste dåb på 12–13 måneder mod 23–25 måneders afstand for andre. Tilsvarende forhold er konstateret ved udenlandske undersøgelser, og man antager i disse undersøgelser, at forklaringen er, at der i diegivningsperioden af biologiske årsager er en nedsat risiko for

Tabel 8.24: Forholdet mellem forældres og børns erhverv ved fødsler, hvor undfangelsen er sket mellem trolovelse og vielse.

Ægtemandens erhverv efter vielsen	Forældres erhverv				I alt
	En eller begge fædre gårdmand e.l.	Begge fædre håndværker, husmand e.l.	Den ene fader håndv., husmand e.l. Den anden ukendt	Begge fædre ukendt	
Gårdmand e. l. ...	14	–	1	10	25
Husmand, håndværker e. l..	5	2	3	14	24
Ukendt	1	–	1	6	8
I alt	20	2	5	30	57

Tabel 8.25: Afstand mellem børnefødsler i ægteskab.

Antal måneder	Afstand	Afstand	Afstand	Afstand	Afstand
	1.–2. barn	2.–3. barn	3.–4. barn antal tilfælde	4.–5. barn	5.–6. barn
0–11	30	21	18	5	7
12–23	506	322	221	178	134
24–35	377	382	291	220	160
36–47	135	122	108	73	75
48–59	51	47	37	28	24
60–99	47	47	41	25	19
I alt	1146	941	716	529	419
Gennemsnitlig afstand i måneder	27.6	29.6	30.6	30.4	30.6
Standardafvigelse	14.1	14.1	15.0	14.3	13.7

graviditet, som således ikke vil være til stede, hvis det foregående barn er død.

Hele forklaringen på spredningen ligger dog ikke i dette fænomen. Selve risikoen for at blive gravid i et samfund uden familieplanlægning kan opfattes som et stokastisk fænomen, men det synes som om det stokastiske element ikke er så udpræget knyttet til den enkelte fødsel som til det enkelte ægteskab, således at der findes ægteskaber, hvor alle fødslerne normalt følger hurtigt efter hinanden, mens andre typisk har lange afstande. Fænomenet er dog vanskeligt at konstatere med sikkerhed, fordi unormalt store afstande i et ægteskab med ellers korte afstande kan skyldes aborter og evt. ikke-registrerede fødsler, men også at den påståede sammenhæng ikke eksisterer. For det anvendte materiales vedkommende kan der ikke konstateres en signifikant korrelation mellem det enkelte ægteskabs dåbsafstande, men der synes dog at være et vist element af en sådan sammenhæng, når man ser på enkelttilfælde. I tabel 8.26 er som eksempel vist dåbsafstandene i de ægteskaber i Stenløse sogn, hvor der er døbt mindst fem børn i perioden, og hvor

Tabel 8.26: Dåbsafstande ved ægteskaber i Stenløse sogn, hvor der er født mindst 5 børn.

Familie nr.	Faderens navn	Dåbsafstand i måneder mellem					
		1.-2. barn	2.-3. barn	3.-4. barn	4.-5. barn	5.-6. barn	6.-7. barn
1	Anders Rasmussen	26	29	28	45	30	
2	Chr. Hansen	24	58 ¹	48 ²	34	55	45
3	Chr. Jensen	30	16 ³	39	23	36	21
4	Hans Andersen	24	33	29	71	22 ¹	
5	Hans Jensen	13	13	33	15 ³	20	14 ³
6	Hans Larsen	19	34	37	36	42	
7	Hans Rasmussen	15	32	16	28	36	25
8	Japhet Kehlet	28	18	17	40	32	21
9	Jens Christensen	32	18	26	52		
10	Knud Andersen	13	15 ³	47	51 ⁴	72 ⁵	
11	Niels Mortensen	23	34	35	83		
12	Niels Povelsen	18	15	24	30	42 ¹	27
13	Peder Knudsen	17	31	11 ³	29	31	29
14	Peder Pedersen	24	27	27	29	29	31
15	Rasmus Andersen	21	20	21	23		
16	Rasmus Hansen	22	24	25	25	30	
17	Rasmus Jacobsen	25	11 ³	29	24 ³	53	
18	Rasmus Jensen	28	29	27	26		
19	Rasmus Nielsen	25	49	14	47	30	
20	Rasmus Rasmussen	12	18	15	12 ³	21	28
21	Stephan Hansen	25	41	34	46		

1. Mellem de to fødsler er der et dødfødt barn, der kun findes i begravelseslisterne.
2. Mellem de to fødsler er der et barn, der er død som spæd og kun findes i begravelseslisterne.
3. Det første af de to børn dør inden 3 måneder efter fødslen.
4. Mellem de to fødsler er der to dødfødte børn, der kun findes i begravelseslisterne.
5. Mellem de to fødsler er der tre dødfødte børn, der kun findes i begravelseslisterne.

vielsestidspunktet for ægteskabet er kendt. Tabellens familie nr. 20 (Rasmus Rasmussen) viser indtil fødsel nr. 6 et tydeligt kort-afstands-mønster, nr. 14 (Peder Pedersen) og nr. 18 (Rasmus Jensen) har afstande, der svarer til gennemsnittet for hele stikprøven, mens nr. 21 (Stephan Hansen) er et eksempel på et ægteskab med lange afstande. Det ses dog også, at selv om manglende dåbsregistreringer og børn, der er døde som spæde, kan forklare nogle af afvigelserne fra en ensartet fødselsafstand inden for det enkelte ægteskab, så står der et så stort antal undtagelser tilbage, at det næppe er sandsynligt, at de alle vil kunne forklares ved aborter eller manglende kirkebogsregistreringer.

8.3.5 *Familiekonstitutionsundersøgelsernes fertilitetsmål*

På grund af indsamlingsmetoden må man ved familiekonstitutionsmetoden operere med et fertilitetsmål, der afviger fra det, der anvendes i moderne demografiske undersøgelser, idet man ikke kender samtlige fødende kvinders alder og heller ikke ved, hvor mange kvinder – gifte og ugifte – der findes i de pågældende aldersklasser.

Ved familiekonstitutionsmetoden medtages som tidligere nævnt kun de familier, hvor man kender vielsestidspunktet, børnenes fødselsdato (dåbsdato) og moderens alder på det tidspunkt, hvor disse begivenheder indtræffer. For det antal ægteskaber, der ud fra disse begrænsninger kan medtages, beregnes derefter hvor mange børn, der er født af mødrene, mens de var 15–19 år, 20–24 år, 25–29 år o. s. v., og dette tal sættes i forhold til det antal år, som kvinderne i de pågældende ægteskaber har gennemlevet. Normalt udtrykkes denne aldersspecifikke fertilitet som antal børn født pr. 1000 kvindeår i ægteskab. Målet er ikke uafhængig af ændringer i vielsesalderen, og således som det normalt fremstilles, kan det også blive påvirket af dødelighedsforhold, såfremt de gifte kvinder, der dør, før den reproduktive periode ophører, har et andet fertilitetsmønster end dem, der gennemlever hele denne periode.

Med henblik på at udelukke det sidste element er i det følgende kun medtaget såkaldte »completed marriages«, d. v. s. ægteskaber, hvor kvinden ikke er død, inden hun fylder 45 år. I overensstemmelse med det tidligere nævnte er desuden stillet følgende betingelser for, at en familie kan medtages:

1. Hustruens alder skal kendes fra en dåbsregistrering eller en folketælling.
2. Mandens erhverv skal kendes.
3. Vielsestidspunktet skal kendes.
4. Familien skal have levet i sognet i den del af kvindens reproduktive periode, hvor hun har levet i ægteskab og
5. både for mand og kvinde skal der være tale om, at de lever i første ægteskab.

Disse krav opfyldes af 251 ægteskaber i materialet. Disse er hovedsagelig indgået i perioden fra ca. 1760 til 1790, og børnene er født i årene fra ca. 1760 til 1800.

Som ved andre undersøgelser af tilsvarende art, viser det sig således, at kun en begrænset del af ægteskaberne kan medtages, fordi en eller flere af de ovennævnte nødvendige oplysninger mangler. I de seneste år har man derfor interesseret sig for, hvor repræsentative de medtagne familier er, navnlig med hensyn til social status.¹

De her medtagne 251 ægteskaber fordeler sig geografisk som vist i tabel

1. Poul Thestrup, loc. cit., p. 13ff og *Anales de Démographie Historique*, 1972, p. 17–146.

Tabel 8.27: Geografisk repræsentativitet hos de familier, der indgår i familierekonstitutionsmaterialet.

Stift	Udtagne familier	Alle familier ved folketællingen 1787
	%	
Sjællands stift	33	30
Lolland-Falster	6	7
Fyn	14	15
Århus stift	15	14
Ålborg stift.....	12	11
Viborg stift	5	8
Ribe stift	15	15
I alt	100	100

8.27 Sammenlignet med fordelingen af den samlede stikprøves familier i 1787, viser de udtagne ægteskaber en mindre overrepræsentation af Sjællands stift og en underrepræsentation for Viborg stifts vedkommende, hvilket formodentlig hænger sammen med de to områders status som henholdsvis nettotilvandrings- og nettofravandringsområder. Den gennemsnitlige vielsesalder for de 251 hustruer er 27,5 år, en alder, der passer udmærket med det gennemsnit, der er konstateret for alle første gangs viede kvinder, hvis alder kendes (jf. tabel 8.6).

Med hensyn til social status er manden i 125 af ægteskaberne gårdmand, i 110 ægteskaber husmand, håndværker, daglejer o. l., og i 16 tilfælde har han andet erhverv end disse. En sammenligning med erhvervsfordelingen for hele stikprøven ved folketællingen 1787 (jf. tabel 9.5) giver en svag overrepræsentation af gårdmændene på de to andre gruppers bekostning, men denne overrepræsentation er betydeligt mindre, end man hyppigt ser ved tilsvarende undersøgelser, hvilket hovedsagelig må tilskrives, at inddragelsen af aldersangivelser fra folketællingerne gør det muligt at medtage en del af de mere mobile personer, som er født i et andet sogn end det, hvor de som gifte slår sig ned.

På basis af de 251 ægteskaber er foretaget den i tabel 8.28 viste beregning, idet der i antallet af børn tillige er korrigeret for manglende fødselsregistreringer, hvor sådanne har kunnet konstateres. Antallet af ægteskaber, hvor hustruen er under 20 år, er så begrænset, at der ikke kan tillægges fertilitetsberegninger for den laveste femårsgruppe nogen betydning. For gifte kvinder i første halvdel af 20-erne viser tabellen, at der gennemsnitlig fødes et barn ca. hvert andet år, og der sker derefter med stigende alder gradvist et fald i den aldersbetingede fertilitet, indtil fødedygtigheden ophører i sidste halvdel af 40-erne. Opdelingen på erhvervsgrupper viser en tendens i retning af, at børnene falder tidligere i ægteskabet hos husmænd m. fl. end hos gårdmændene. Tallet for husmandsgruppen for de 20–24 årige er baseret på et ringe antal ægteskaber, men kan måske ses i sammen-

Tabel 8.28: Familierekonstitutionsmetodens fertilitetsmål.

	Moderens alder						
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år
Antal kvindeår i ægteskab..	22	207	620	1000	1143	1229	1235
Antal fødsler	8	100	257	358	373	223	45
Antal fødsler pr. 1000 kvindeår	364	495	415	358	326	181	36
Heraf:							
Gårdmænd	–	475	416	361	340	194	35
Husmænd m. fl.	–	541	412	356	310	165	33
På Øerne	–	500	414	346	312	179	35
I Jylland	–	489	416	373	343	184	38

Tabel 8.29: Eksempler på aldersbetinget fertilitet bestemt ved familierekonstitutionsmetoden.

	Moderens alder						
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år
	fødsler pr. 1000 kvindeår						
Colyton	500	441	361	347	270	152	22
(1770–1837)							
Crulai	320	419	429	355	292	142	10
(1674–1742)							
Alskog	323	363	344	269	208	99	16
(1745–1820)							
Glostrup	389	588	426	380	314	191	51
(1677–1790)							
Danske landsogne	364	495	415	358	326	181	36
(1760–1801)							

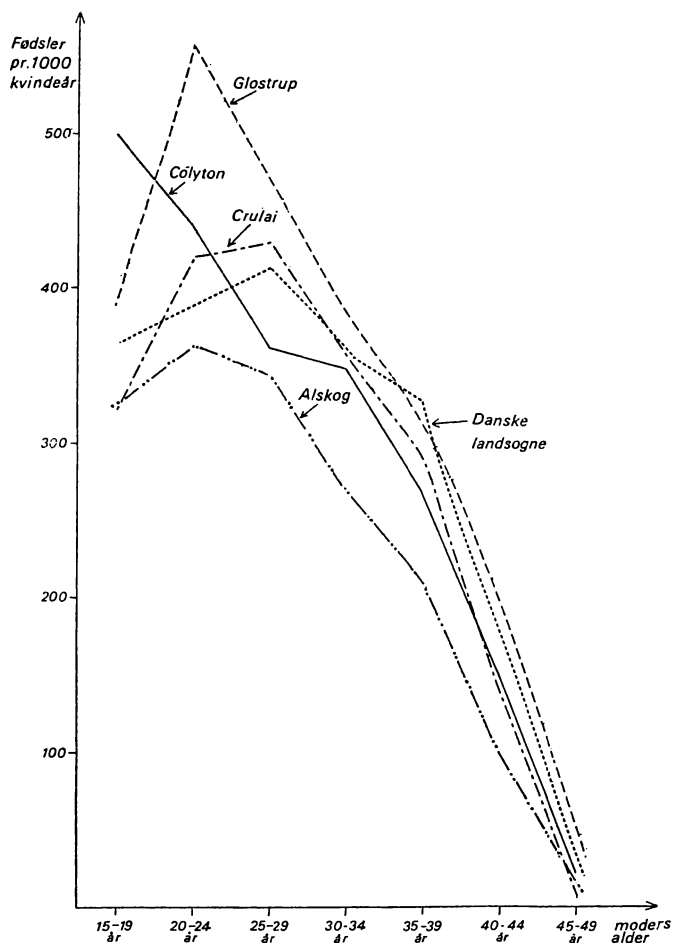
Kilder: E. A. Wrigley: Family limitation in pre-industrial England, *Economic History Review*, 1966. – L. Henry et E. Gautier: La Population de Culai, 1958. – Kurt Ågren m. fl.: Aristocrats, Farmers, Proletarians, 1973. – P. Thestrup, anf. skr.

hæng med, at det især er hos dem, der senere bliver husmænd, at det første barn kommer meget tidligt i ægteskabet.

I tabel 8.29 (jf. figur 8.3) er den fundne aldersbetingede fertilitet sammenlignet med nogle klassiske internationale undersøgelser samt med tidligere beregninger på skandinavisk materiale. De danske tal ligger set i et internationalt perspektiv på et højt niveau, men forskydningerne mellem aldersgrupperne følger det kendte internationale mønster.

8.3.6. Naturlig fertilitet eller børnebegrensning

Et af de mest omdiskuterede problemer ved tolkning af fertiliteten, således som den er målt ved familierekonstitutionsundersøgelser, har været om de

Figur 8.3: Aldersbetinget fertilitet i en række sogne.

tal, man er nået frem til, er udtryk for en naturlig fertilitet uden forsøg på at begrænse befolkningstilvæksten, eller om der kan findes vidnesbyrd i tal-materialet på, at sådanne forsøg er gjort.

Det er givet, at det antal fødsler, som kan konstateres i den danske land-befolkning i det 18. århundrede, ligger langt lavere end det biologisk mulige for en befolkning med lignende alderssammensætning. Hovedårsagen hertil er imidlertid den høje vielsesalder, som har betydet, at kvinderne i gennemsnit har tilbragt mindre end $\frac{2}{3}$ af deres reproduktive periode i ægteskab.

Det er vanskeligere at få kendskab til, om børnebegrænsende foranstaltninger blev praktiseret inden for ægteskabet i et sådant omfang, at det kan have påvirket antallet af fødte. Man kan ganske vist i samtidig litteratur

finde »gode råd« i så henseende,¹ men disse råds effektivitet er diskutabel, og man har ingen holdepunkter for – ud fra litteraturen – at kunne vurdere, hvor udbredt det har været at følge dem.

Ved familierekonstitutionsundersøgelserne har man i stedet på forskellig vis søgt at få et indirekte mål for, om børnebegrænsning kan konstateres.

Den hyppigste måde at foretage undersøgelsen på har været at finde frem til, om den aldersbetingede fertilitet i de seneste frugtbare år af ægteskabet er forholdsvis stor, såfremt hustruen har været relativt gammel ved ægteskabets indgåelse, og forholdsvis lille, såfremt hustruen har været relativt ung ved ægteskabets indgåelse. Tankegangen bag dette mål er, at i det sidste tilfælde skulle der tidligt i ægteskabet være sat børn i verden, og den lavere fertilitet sent i ægteskabet skulle således være et udtryk for, at man havde fået de børn, man ønskede. Ved de tidligere nævnte undersøgelser på dansk og udenlandsk materiale kan en sådan sammenhæng konstateres, og det ses af tabel 8.30, at også det materiale, der er hentet fra de 26 danske landsogne afslører et lignende mønster. Tallene tillader imidlertid også en anden tolkning, idet man må antage, at med datidens dårlige hygiejniske forhold er det meget vel tænkeligt, at en fødsel kan have påvirket mulighederne for at få flere børn, således at frugtbarheden i en række tilfælde kan antages at være blevet forringet, såfremt en kvinde allerede havde været igennem et antal fødsler. Den samme indvending kan rettes mod undersøgelser, der beregner aldersbetinget fertilitet i relation til antallet af levende børn, hvor man desuden må tage den tidligere nævnte virkning af dævningsperioden i betragtning.

At antallet af allerede levende børn skulle påvirke fertiliteten i nedadgående retning, bekræftes heller ikke, såfremt man som vist i tabel 8.31 undersøger fertiliteten i en sen periode af den reproduktive periode hos kvinder, der er blevet gift i *samme* alder. For de i tabellen medtagne kvinder ser det snarere ud til, at de, der tilhørte kort-afstands-ægtepar tidligt i ægteskabet, fortsætter med at være dette sent i ægteskabet, ganske uafhængig af,

Tabel 8.30: Aldersbetinget fertilitet fordelt efter hustruens alder ved vielse.

Hustruens alder ved vielse	Aldersbetinget fertilitet i aldersklasserne						
	15–19 år	20–24 år	25–29 år	30–34 år	35–39 år	40–44 år	45–49 år
15–19 år	267	486	357	271	200	57	14
20–24 –		514	394	335	314	163	25
25–29 –			468	375	320	209	36
30–34 –				419	349	168	16
35–39 –					479	240	100
40–44 –						333	100

1. G. Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen, 1957, p. 86ff.

Tabel 8.31: Aldersbetinget fertilitet for kvinder gift som 20–24 årige i deres 35.–39. år.

	Antal overlevende børn ved hustruens 35 års fødselsdag	Antal børn født, mens hustruen er fra 35–39 år			
		0	1	2	3
0		1	2	1	–
1		1	1	–	–
2		6	2	3	–
3		1	9	15	4
4		–	4	7	1
5		–	1	2	2
6		–	–	3	–

om få eller mange af de børn, der er født i begyndelsen af ægteskabet, er døde som små.

Et andet mål går ud på at bestemme kønnet på det sidste barn i ægteskabet, hvor der allerede findes levende børn forud for det sidste. Tanken bag dette mål skulle være, at kun drenge var et økonomisk aktiv, og at man derfor ønskede sig tilstrækkeligt med sønner til at sikre sig, at der var mindst en levende søn, når forældrene blev for gamle til at klare sig selv. En sådan handlemåde ville resultere i, at drenge skulle være overrepræsenteret blandt de sidste børn i ægteskabet, hvis der praktiseredes en form for børnebegrænsning. Man har i Frankrig kunnet konstatere en sådan handlemåde.¹

På det danske materiale fra de 26 landsogne er kønsforholdet beregnet for sidste barn i de ægteskaber, hvor der er født mere end 3 børn, og hvor der ikke er født børn efter 1796. Der er 1134 ægteskaber, der opfylder disse betingelser, og det sidste barn er i 504 pro mille af disse en dreng og i 496 promille en pige. Det betyder, at der er relativt færre drenge blandt disse end blandt alle stikprøvens ca. 13000 døbte børn (jf. s. 100), og der er således intet vidnesbyrd om børnebegrænsning i Danmark ved denne beregningsmetode.

Det er dog også et spørgsmål, om den hypotese, der ligger bag den franske undersøgelse, umiddelbart kan overføres på danske forhold. Det er ikke ualmindeligt, at generationsskiftet på en fæstegård skete ved, at en datter og svigersøn overtog gården, og det er heller ikke ualmindeligt, at den ældre generation, hvis den efter at være fratruddet gården tog ophold hos et barn, da befandt sig hos en datter, således at forskellen mellem, om overlevende børn var sønner eller døtre ikke synes helt så afgørende, som man måtte forudsætte, hvis den nævnte hypotese skulle kunne få indflydelse på forældrenes handlemåde.

1. Se undersøgelserne i *Annales de la Démographie Historique* 1969.

Man kan endelig finde undersøgelser, der har villet tage et stort antal lange intervaller mellem efterfølgende børns dåb som et udtryk for børnebegrænsning, men som allerede nævnt kan dette lige så vel skyldes almindelig tilfældighed, og det er således næppe muligt ud fra det foreliggende at finde noget klart vidnesbyrd om, at den danske landbefolkning i måleligt omfang har kunnet praktisere børnebegrænsende foranstaltninger inden for ægteskabet.

8.4 Dødsfald og begravelse

Omfanget af de oplysninger, som kirkebøgerne giver i forbindelse med en begravelse er stærkt svingende fra sogn til sogn og skifter tillige i det enkelte sogns kirkebog i løbet af den undersøgte periode.

Fyldigst er oplysningerne om begravede voksne personer af hankøn. Her vil registreringen normalt indeholde personens navn, hyppigt en erhvervsangivelse og tillige begravelsesdatoen. For mere prominente personer kan der tillige forekomme enkelte andre biografiske oplysninger.

For begravede voksne personer af hunkøn er de ugifte normalt betegnet med deres fulde navn, hvorimod gifte – og enker – hyppigt – navnlig i periodens begyndelse – kan omtales som NN's hustru eller enke. Dette betyder i praksis, at det kun har været muligt at tillægge de pågældende deres rigtige navn, såfremt dette kendes fra en anden registrering, såsom vielse, folketælling eller et barns dåb.

Børnene, der begraves, omtales som oftest med opførelse af både eget og faderens navn. Sent i perioden indføres tillige ofte moderens navn. I en del tilfælde, især tidligt i perioden, omtales de pågældende dog mere ufuldstændigt uden eget navn, men med betegnelser som NN's barn, NN's yngste barn, NN's spæde søn, NN's datter o. l. Hvor aldersangivelser findes ved disse børn, vil det normalt være muligt at identificere de pågældende, men der er dog enkelte tilfælde, hvor en identifikation ikke har været mulig. Dette er navnlig tilfældet i de sogne, hvor det er sandsynligt, at der er en kraftig underregistrering af fødslerne (jf. s. 57).

Det fremgår af tabel 7.15, at dødsalder ved den undersøgte periodes begyndelsen kun er angivet ved ca. $\frac{2}{3}$ af begravelserne. I løbet af 1770-erne sker der imidlertid en væsentlig forbedring, som formodentlig står i forbindelse med den ændring i indberetningsformen, som indførtes i 1775 (jf. s. 13),¹ og i 1780-erne og 1790-erne er dødsalderen angivet ved over 90 %

1. Ændringen har dog paradoksalt nok også kunnet betyde en forringelse af aldersangivelserne. I Almind sogn anfører præsten før 1775 den nøjagtige alder, men går i 1775 over til at bruge skemaets ordlyd bogstaveligt, idet der nu i kirkebogen anføres »fra 0 til 10 år«, »fra 10–20 år« etc.

af begravelserne. Nogle præster synes endog at have gjort sig betydelige anstrengelser ved angivelsen af dødsalder. Det er ikke ualmindeligt at finde en person angivet med en nøjagtighed som 73 år, 3 uger og 1 dag gammel.

Imod periodens slutning bliver det desuden mere almindeligt ud over begravelsesdatoen at anføre dødsdatoen. I Skræm sogn forekommer dette hyppigt i hele perioden. I Skeby sogn begynder præsten med at anføre dødsdatoen midt i 1750-erne, men gør det dog ikke konsekvent. Alminde sogn kommer med som det tredje sogn i 1773, og Rindom sogn følger efter fra 1781. Omkring 1792/93 følger sognene i Århus stift og enkelte på Sjælland, men endnu ved periodens slutning er der i 12 af de 26 sogne kun angivelse af begravelsesdatoen, og disse sogne repræsenterer omkring 60 % af stikprøvens begravelser. I flere af sognene sker indførelse af dødsdato fra samme år, som man begynder at medtage fødselsdatoen i dåbslisterne.

Ved de 1220 registreringer, hvor både døds- og begravelsesdato kendes, er afstanden mellem de to tidspunkter 2 dage i 10 % af tilfældene, 3 dage i 17 %, 4 dage i 16 %, 5 dage i 17 % og 6 dage i 13 % af tilfældene.

Dødsårsager findes kun angivet i kirkebøgerne i 246 tilfælde, d. v. s. ved godt 2 % af begravelserne (jf. afsnit 8.4.4).

En fordeling af de begravede efter begravelsesmåned ses i tabel 8.32. Der er et klart sæsonmønster med relativt mange dødsfald vinter og forår, kul-

Tabel 8.32: Månedsfordeling for begravelser.

Måned	1741-49	1750-59	1760-69	1770-79 %	1780-89	1790-99	1741-99
Januar	9	9	11	9	10	10	10
Februar	8	9	10	8	9	9	9
Marts	11	10	10	10	10	11	10
April	12	9	9	11	10	11	10
Maj	10	10	12	11	10	11	11
Juni	9	7	8	7	9	8	8
Juli	8	7	7	7	7	7	7
August	6	7	6	6	6	7	6
September	6	7	6	8	6	7	7
Oktober	6	8	6	7	7	5	7
November	7	9	7	8	7	7	7
December	8	8	8	8	9	7	8
	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 8.33: Kønsfordeling for de begravede.

Køn	1741-49	1750-59	1760-69	1770-79	1780-89	1790-99	1741-99
Mænd	747	837	962	1015	919	885	5365
Kvinder	726	884	921	928	969	816	5244
Ukendt køn	99	90	67	33	34	19	342

Tabel 8.34: Fødsler og spædbørnsdødelighed 1780–1801.

	Antal fødte	dødfødte	heraf				døde i 1. leveår i alt
			1–30 dage	døde i en alder af 31–90 dage	91–150 dage %	181–360 dage	
Drenge	2674	4.3	8.9	4.6	2.3	3.0	23.1
Piger	2536	4.2	7.9	4.1	2.3	2.8	21.3
Ukendt køn	42	(59.5)	(21.4)	(11.9)	(2.3)	(2.3)	(97.4)
I alt	5252	4.7	8.5	4.4	2.3	2.9	22.8

minerende i april og maj. Til gengæld er dødeligheden relativt lav sommer og efterår med de laveste tal i august og september.

På grund af de tidligere nævnte tilfælde ved børnebegravelser, hvor der kun angives *et barn*, men intet køn, og nogle ubestemte tilfælde af iland-drevne personer m. fl., er det ved 344 begravelser ikke muligt at angive den begravedes køn, men i øvrigt er kønsfordelingen for de begravede som vist i tabel 8.33.

8.4.1 Spædbørnsdødelighed

Mangel på aldersangivelser blandt de begravede og usikkerheden om, hvor mange ikke-registrerede fødsler og begravelser, der findes i sognene, gør det – navnlig forud for 1770 – vanskeligt at beregne dødelighedsmål.

I tabel 8.34 er for årene 1780–1801 (incl.) forsøgt en beregning, der medtager alle registrerede fødsler og medregner de fødsler, hvor en registreret spædbørnsbegravelse gør det overvejende sandsynligt, at en fødselsregistrering mangler. For et antal døde svarende til ca. 2 % af de døde, kendes dødsalderen ikke, men disse er ikke alle børn og er derfor udeladt i beregningen.

Det ses af tabellen, at af alle de fødte er 4,7 % som tidligere nævnt dødfødte, og i løbet af det første leveår dør yderligere 18,1 % af de fødte, således at kun godt $\frac{3}{4}$ af en generation oplever deres 1 års fødselsdag. Tabellen viser desuden, hvorledes dødsrisikoen er aftagende igennem det første leveår, og såfremt der ikke er en stor skævhed i kønsfordelingen for de børn, hvis køn er ukendt, ses det tillige, at der hos drengene er en overdødelighed over pigerne, der især er at finde i dødeligheden i løbet af de første tre levemåneder.

En alternativ metode til beregning af spædbørnsdødeligheden vil være at undersøge forholdene i de 251 familier, der indgår i familierekonstitutionsundersøgelsen i afsnit 8.3.5. og 8.3.6. I disse ægteskaber fødes 1383 børn, d. v. s. ca. 10 % af alle de børn, der indgår i den samlede undersøgelse. Dette afsnit af familier vil formentlig som særligt fastboende i sognene være

Tabel 8.35: Spædbørnsdødeligheden i de rekonstituerede familier.

	gårdmænd	Børn af husmænd, håndværkere o.l.	andre	Børn i alt
<i>Drenge:</i>				
Antal fødsler.....	399	266	34	699
Antal døde:				
Dødfødte	16	10	3	29
Dødsalder 1– 6 dage.....	3	2	–	5
– 7– 30 dage.....	25	14	–	39
– 31– 90 dage.....	12	12	3	27
– 91–180 dage.....	7	4	2	13
– 181–360 dage.....	11	6	1	18
– »spæd«.....	4	3	2	9
I alt	78	51	11	140
Døde i pct. af fødte	20	19	32	20
Døde (excl. dødfødte) i pct. af levendefødte	16	16	24	17
<i>Piger:</i>				
Antal fødsler	363	269	32	664
Antal døde:				
Dødfødte	11	7	2	20
Dødsalder 1– 6 dage.....	5	4	1	10
– 7– 30 dage.....	26	18	–	44
– 31– 90 dage.....	15	14	1	30
– 91–180 dage.....	8	4	2	14
– 181–360 dage.....	7	8	–	15
– »spæd«.....	4	3	1	8
I alt	76	58	7	141
Døde i pct. af fødte	21	22	22	21
Døde (excl. dødfødte) i pct. af levendefødte	18	19	16	19
<i>Ukendt køn:</i>				
Antal fødsler	12	8	–	20
Antal døde:				
Dødfødte	8	4	–	12
Dødsalder 1– 6 dage.....	1	–	–	1
– 7–30 dage.....	–	4	–	4
– »spæd«.....	3	–	–	3
I alt	12	8	–	20
<i>Alle fødte:</i>				
Dødfødte i pct. af alle fødte				4.4
Døde i pct. af fødte				22
Døde (excl. dødfødte) i pct. af levendefødte				18

bedre registreret end gennemsnittet, ligesom den særlige undersøgelsesteknik, der er anvendt ved disse familier, gør det lettere at afsløre manglende registreringer. Til gengæld vil der være mindre sikkerhed for, at de pågældende familier udgør et repræsentativt udsnit af befolkningen.

Resultatet af beregningerne ud fra de 251 familier er vist i tabel 8.35. Resultaterne er i særdeles god overensstemmelse med dem, der opnåedes ved den alternative fremgangsmåde i tabel 8.33. Det ses således, at den samlede spædbørnsdødelighed i de rekonstituerede familier udgør godt 20 % af alle fødte og knap 20 % af alle levendefødte.

Ifølge tabellen skulle der ikke være nogen større forskel på dødeligheden for de to køn og overraskende nok heller ikke mellem de to hovederhvervsgrupper.

Tallene ved de to undersøgelser undervurderer imidlertid nok dødeligheden noget. Dels er antallet af dødfødte omtrent 1 % lavere end den procent, der som tidligere nævnt er mest sandsynlig for forholdene i det 18. århundrede (jf. s. 55), dels synes antallet af døde med dødsalder 1–6 dage for lavt. Der er i denne gruppe 16 døde, mens der i gruppen 7–30 dage er 87 døde. Senere tiders dødserfaringer viser en stærkt faldende dødsrisiko gennem den første levemåned, og man skulle derfor forvente, at der i den første leveuge døde betydeligt over $\frac{1}{3}$ af antallet af døde fra 7.–30. levedag, men dette er ifølge tabellen ikke tilfældet, selv om en del af dem, der er angivet som »spæd«, muligvis falder i den første kategori. Det gælder tillige ved en yderligere opsplitning, at også tallene for 2. leveuge ligger lavere end forventet, og det er derfor sandsynligt, at der skal ske et mindre tillæg til dødeligheden for de yngste aldersgrupper, således at spædbørnsdødeligheden for alle fødte snarere har ligget på ca. 25 %, mens spædbørnsdødeligheden for levendefødte har været ca. 20 %.

8.4.2 Dødeligheden for 1–10 årige

Dødeligheden for de børn, der dør, efter at de er fyldt et år, kan ikke uden stor usikkerhed opgøres efter den første af de metoder, der er benyttet i afsnit 8.4.1, fordi man ikke har kendskab til, hvor mange børn, der er bortvandret fra sognet, og heller ikke ved, hvornår en eventuel bortvandring har fundet sted. Størrelsen af den befolkning, der har været udsat for dødsrisikoen, kendes derfor ikke, således at en dødsrate ikke lader sig bestemme.

Det samme gælder derimod ikke for de 251 familier, der indgår i familierkonstitutionsundersøgelsen, idet man for disse har mulighed for at følge familien i sognet og tillige kan regne med, at det vil være yderst sjældent, at børnene er døde uden for sognet i løbet af de første ti leveår. Materialet bliver dog lidt mindre end i afsnit 8.4.1, da man kun kan medtage de børn, der er født før 1790, når man ønsker at kende deres skæbne, indtil de er 10 år gamle.

Der er 1254 børn, der opfylder disse kriterier, og for disse er i tabel 8.36 vist antallet af døde fordelt på 1 års aldersklasser fra 1 til 10 år. Antallet af døde er her så begrænset, at en erhvervsfordeling ikke vil kunne sige noget pålideligt om eventuelle forskelle i dødelighed.

Det relativt begrænsede materiale gør det også vanskeligt at udtale sig med sikkerhed om dødeligheden fordelt på 1-årsaldersgrupper, men det ses dog, at der endnu i 2. og 3. leveår er tale om en relativt stor dødelighed, men at dødeligheden fra omkring 6 års alderen for begge køn falder til et meget lavt niveau. Fra 1 års fødselsdagen til 4 års fødselsdagen dør efter tabellens tal ca. 7 % af en generation, fra 4 års fødselsdagen til 7 års fødselsdagen yderligere ca. 3 % og fra 7 års fødselsdagen til 10 års fødselsdagen endnu omkring 1 %.

Tabel 8.36: Dødeligheden for 1–10 årige i de rekonstituerede familier.

	Drenge	Piger
Antal fødte	626	628
Antal døde:		
Dødsalder 1 år	21	15
– 2 –	13	19
– 3 –	8	13
– 4 –	7	7
– 5 –	8	4
– 6 –	4	6
– 7 –	5	1
– 8 –	3	2
– 9 –	1	–
I alt døde mellem 1 og 10 år..	70	67

Tabel 8.37: Aldersspecifik dødshyppighed.

Alder	Folketællingen		Mænd		Kvinder		Dødsrisiko	
	1787	1801	Begravelser 1780–1801	Dødsrisiko % pr. år	1787	1801	Begravelser 1780–1801	Dødsrisiko % pr. år
3– 7	419	449	132	1.38	370	410	124	1.45
8–12	413	404	48	0.53	407	352	45	0.55
13–17	291	355	21	0.30	328	318	30	0.42
18–22	248	317	36	0.58	274	319	42	0.64
23–27	239	286	38	0.66	249	311	47	0.76
28–32	238	226	37	0.73	239	269	45	0.81
33–37	214	222	37	0.77	207	207	54	1.19
38–42	232	221	56	1.12	226	215	70	1.44
43–47	177	226	38	0.86	190	190	47	1.12
48–52	170	208	82	1.97	179	198	54	1.30
53–57	151	173	72	2.02	119	176	49	1.50
58–62	125	134	107	3.76	130	159	76	2.39

8.4.3 Overlevelsestabel

For de aldersklasser, hvor dødeligheden ligger på et lavt niveau, kan et omtrentligt mål for dødeligheden fås ved at sammenholde aldersfordelingen ved folketællingerne med aldersfordelingen ved begravelserne. På grund af problemerne med »runde aldre« i begge serier er undersøgelsen lagt på femårs-grupper, hvor de runde aldre ligger midt i aldersgruppen. Man opnår herved ganske vist ikke at beregne en egentlig aldersspecifik dødshyppighed, idet man ikke sætter antallet af dødsfald i forhold til udgangsbestanden, men for årgangene med lav dødelighed bliver forskellen af ringe størrelse. Beregningen for aldersklasserne fra 3 til 62 år ses i tabel 8.37. Indtil 30-års alderen fås et jævnt forløb med en aftagende dødelighed indtil omkring 15 års alderen og derefter en stigning. For mændenes vedkommende udliges tendensen med runde aldre imidlertid ikke fuldt ud af den anvendte metode, formodentlig fordi fejlangivelserne er større på begravelseslisterne end ved folketællingerne. For kvindernes vedkommende sløres forholdet af, at der i de frugtbare aldre har været en overdødelighed, som muligvis står i forbindelse med risikoen ved fødsler.

På baggrund af de hidtil gennemførte bergninger er det muligt at konstruere en overlevelsestabel, som viser, hvorledes en generation på 1000 mænd og 1000 kvinder gradvist vil dø bort. Ved bedømmelsen af denne tavle, som er vist i tabel 8.38 og figur 8.4, må det tages i betragtning, at dødeligheden for de første par uger formodentlig er noget undervurderet, og at der for 40 årige mænd er foretaget en udjævning af dødshyppigheden.

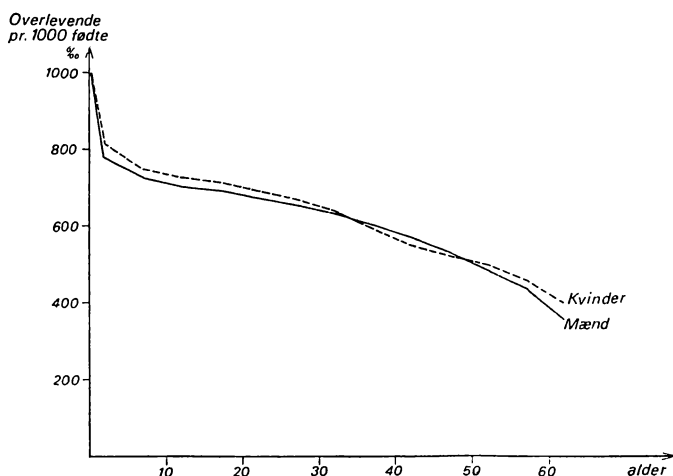
Overlevelsestavlen viser, at kun ca. $\frac{2}{3}$ af en årgang nåede frem til den

Tabel 8.38: Overlevelsestavle baseret på dødeligheden ca. 1780–1801.

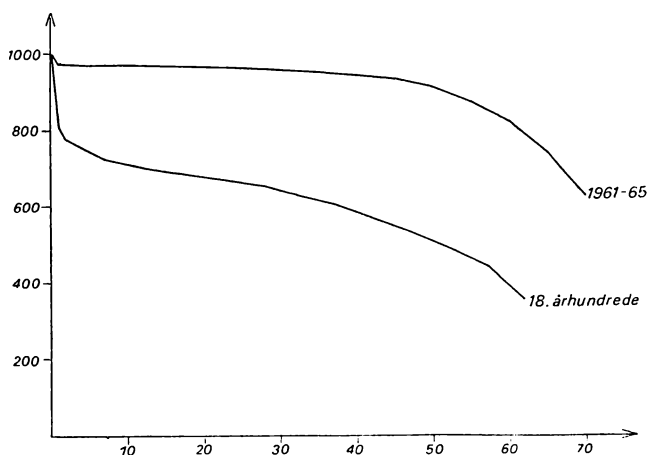
	Mænd	Kvinder
Nyfødte (levendefødte)	1000	1000
Overlevende ved 1 års fødselsdag.....	810	830
– – 2 – –	780	805
– – 7 – –	725	745
– – 12 – –	705	725
– – 17 – –	695	710
– – 22 – –	675	690
– – 27 – –	655	665
– – 32 – –	630	635
– – 37 – –	605	600
– – 42 – –	570	555
– – 47 – –	530	525
– – 52 – –	485	490
– – 57 – –	440	455
– – 62 – –	355	400

gennemsnitlige vielsesalder. Frafaldet er dog relativt begrænset for de voksne årgange, således at den, der havde nået voksen alder, havde en god mulighed for at nå en høj alder. På grund af den større dødelighed blandt kvinderne i de frugtbare aldersklasser er antallet af overlevende kvinder mindre end antallet af overlevende mænd i slutningen af 30-erne og i 40-erne, men fra omkring 50 års alderen er der igen flest kvinder.

I figur 8.5 er tillige indtegnet en overlevelseskurve fra nutiden. Denne sammenligning viser klart, at den store forskel mellem forholdene i slutningen af det 18. århundrede og en senere tid er den meget høje børnedødelig-

Figur 8.4: Overlevelseskurver 1741-1801.

Figur 8.5: Overlevelseskurver for mænd 1750-1965.

hed. Sammenligninger med den tidligste officielle dødelighedsstatistik fra midten af det 19. århundrede viser derimod ikke store forskelle fra 1700-tallets dødelighedsforhold, men man må her tage i betragtning, at registreringen af børnedødeligheden formodentlig er blevet stærkt forbedret mellem 1800 og 1850.

8.4.4 Dødsårsager

Som tidligere nævnt forekommer der kun i 246 tilfælde (ud over de dødfødte) angivet dødsårsager i kirkebøgernes begravelseslister. Flest findes i Greve sogns kirkebog, hvor der er 51 opgivelser, især fra 1740-erne og 1750-erne. I Stenløse er der 36 opgivelser og i Skræm 20. De øvrige har betydeligt færre, og i fire sogne findes slet ingen. De pågældende opgivelser er så spredte, at de næppe kan give noget repræsentativt billede af dødsårsagerne, men det vil af tabel 8.39 fremgå, hvilke typer af årsager kirkebøgerne nævner. Det synes, som om ulykker er bedst dækket, men vil man have et noget mere dækkende billede af dødsårsagerne, er det nødvendigt at anvende andre metoder.

8.4.4.1 Moderens dødsrisiko ved barnefødsler

En af de dødsårsager, der er angivet relativt hyppigt, er moderens død i forbindelse med svangerskab og fødsel. Såfremt moderen er blevet forløst, men er død i forbindelse med en fødsel, vil der ved en korrekt ført kirkebog omtrent samtidig med moderens begravelse forekomme enten en dåb af barnet, eller, såfremt dette ikke har overlevet, en begravelse af barnet. Ved at un-

Tabel 8.39: Dødsårsager opgivet i kirkebøgerne.

Sygdom	Antal tilfælde	Sygdom	Antal tilfælde
Børnekopper	46	Sprinkelsot	6
Småkopper	21	Diverse sygdomme	21
Kopper	14	Alderdom	3
Kighoste	14	Barselseng	22
Brystsye	5	Barnsnød	4
Svindesot	5	Abort	1
Tæring	1	Mord	4
Blodgang	7	Selvmord	4
Blodstyrtning	2	Druknet	33
Blodsyge	2	Andre ulykker	28
Galdefeber	3		

dersøge i hvilket omfang en sådan dobbelt registrering af moder og barn findes – der er regnet med tidsafstande på indtil en måned – skulle man derfor kunne få et omtrentligt udtryk for risikoen for moderen ved en fødsel, idet der dog naturligvis kan tænkes at være en fælles anden årsag til moders og barns død, f. eks. en smitsom sygdom.

En gennemgang af hele materialet efter dette princip giver 169 tilfælde, hvor barnet i 93 tilfælde er blevet døbt og altså har klaret fødslen og 76 tilfælde, hvor også barnet er død. Målt i forhold til de ca. 13.000 fødsler, der indgår i undersøgelsen, vil det sige, at moderen er død ved ca. 1 % af fødslerne. Umiddelbart kan dette tal forekomme lavt i betragtning af de samtidige hygiejniske forhold, og dette kan give anledning til at nære tvivl om kirkebøgernes pålidelighed på det specielle område, idet man f. eks. kunne tænke sig, at præsterne, såfremt en moder og et nyfødt barn blev begravet sammen, kun anførte moderen i kirkebogen. Forskellige forhold taler dog imod dette. For det første er antallet af døde mødre målt i forhold til antallet af fødsler relativt konstant fra sogn til sogn. Kun i tre sogne, hvoraf de to er meget små, kommer procenten over 2. En fejlføring af kirkebogen skulle altså gøres nogenlunde ensartet af alle præster. For det andet svarer den overdødelighed hos kvinderne i de frugtbare aldersklasser, som er vist i afsnit 8.4.3. til ca. 1 % af fødslerne, og kvindernes mindre dødelighed end mændene af andre årsager skal være meget betydelig for at bringe procenten over 2. For det tredje gælder det, at i perioden 1780–1801, hvor kirkebogsføringen skulle være bedst, udgør *samtlig*e gifte kvinder, der er døde med en dødsalder under 45 år kun 3,6 % af antallet af fødsler. Det er naturligvis utænkeligt, at alle er døde i forbindelse med en fødsel, og der kan da også kun påvises et antal på 1,3 % af antallet af fødsler i perioden, hvor et barn er døbt eller begravet samtidig med moderens begravelse. Det synes derfor at være ret sikkert, at risikoen for, at moderen døde i forbindelse med en barnefødsel har ligget på 1–1½ % af fødslerne. Skal man bedømme den enkelte kvindes risiko for at dø i forbindelse med en fødsel, er denne naturligvis større, da hun i gennemsnit vil gennemgå 3–5 fødsler i løbet af den frugtbare periode.

8.4.4.2. Dødeligheden i de store dødsår

Et karakteristisk element i dødeligheden i ældre tiders historie er de stærke fluktuationer i antallet af døde fra år til år. Den undersøgte periode indbefatter ikke nogen af de år, der i ældre tid kunne borttrive en stor del af et lands befolkning, men såvel den landsomfattende statistik (jf. bilag I og II) som stikprøvematerialet (jf. figur 8.1) viser dog, at dødeligheden mellem 1741 og 1801 var dobbelt så stor i de værste dødelighedsår som i de mindste.

På grund af mangel på dødsårsagsstatistik¹ og mangelfulde diagnoser i de samtidige kilder er det ikke muligt at give en sikker analyse af årsagerne til de store dødsår, og kun indirekte vidnesbyrd kan give visse muligheder for at bedømme forholdene.

Det ses af stikprøvens tal, at der i de 26 sogne nås de højeste dødstal i 1762–63 og i 1772–73, og Adolph Jensens beregninger ud fra den landsomfattende statistik for det 18. århundrede² viser i samme retning, idet de højeste summariske dødeligheder (døde pr. 1000 indbyggere) fås for følgende år:

1763:	39.7	pro mille
1773:	36.6	– –
1772:	33.7	– –
1779:	32.9	– –
1756:	32.6	– –
1786:	32.5	– –
1764:	32.4	– –
1748:	32.2	– –
1758:	32.2	– –

Begge de to kriseperioder synes at være faldet sammen med en dårlig høst, som muligvis kan have givet en mindre modstandskraft i befolkningen, men de egentlige dødsårsager må dog findes i forskellige sygdomme. Dødsårsagsstatistikken for København er ikke til meget hjælp for de første af disse år, idet årene 1762–63 viser stigninger for næsten alle sygdomme, der er registreret. Derimod kan overdødeligheden i 1772–73 i begrænset omfang genfindes i de københavnske tal.³

For krisen i årene 1762–63 er det tidligere omtalt, at den især viser sig som en høj dødelighed blandt de ældre aldersklasser (jf. s. 83), og i tabel 8.40 er vist sæsonvariationerne i de to år sammenlignet med den gennemsnitlige for hele den undersøgte periode. Det ses af denne tabel, at den typiske overdødelighed i begge årene ligger i vinter- og forårsmånederne, og dette i forbindelse med aldersfordelingen tyder på, at det især er influenza eller sygdomme i luftvejene, der har været hovedårsagen til overdødeligheden.

Krisen i 1772–73, der også kendes i Sverige, omtales der som forårsaget af »en misvækst, der var ledsaget af hungersnød og omfattende tyfus- og dy-

1. For Københavns vedkommende findes dog en dødsårsagsstatistik udarbejdet fra 1749, jf. H. Callisen: *Physisk Medizinske Betragtninger over Kiøbenhavn II*, 1809, p. 656ff.
2. Adolph Jensen, op. cit., p. 33.
3. M. Salomonsen: *Udsigt over Kjøbenhavns Epidemier*, 1854, omtaler 1772 som et mæslingeepidemiår for Københavns vedkommende, og statistikken viser ca. 700 mæslingedødsfald i København.

Tabel 8.40: Sæsonvariationer for dødeligheden i 1762–63.

	Antallet af døde ÷ 1762	det normale antal døde for måneden 1763
Januar	+ 6	+14
Februar	+ 2	+22
Marts	+14	+ 8
April	+ 2	+ 8
Maj	+ 9	+23
Juni	+ 8	+12
Juli	+ 6	+ 4
August	÷ 4	÷ 1
September	0	0
Oktober	÷ 1	÷ 4
November	+ 7	÷ 3
December	+ 7	÷ 6

Tabel 8.41: Aldersfordelingen for de døde i 1772–73.

Dødsalder	1772–73	1790–99
	%	
0 år (excl. dødfødte	25	25
1–10 –	22	16
11–20 –	5	5
21–30 –	4	5
31–40 –	4	5
41–50 –	7	4
51–60 –	7	7
61–70 –	10	10
71–80 –	7	9
80 – og derover	4	8
Dødfødte	5	6
	100	100

senteriepidemier¹. Mortaliteten for disse sygdomme har et noget andet billede end de ovennævnte, således rammer tyfus stærkest blandt de 1–4-årige, og begge sygdomme har ikke så udpræget et sæsonmønster som det, der findes i 1762–63.

I tabel 8.41 er undersøgt aldersfordelingen for de døde i 1772–73. Det er for disse år muligt at foretage en beregning på grundlag af 10-års-aldersgrupper, fordi materialet er stærkt forbedret i forhold til 10 år tidligere. Sammenligninger af aldersfordelingen blandt de døde i 1772–73 med aldersfordelingen for de døde i 1790-erne viser, at overdødeligheden er størst blandt de 1–10-årige, hvilket synes at bekræfte antagelsen om en tyfusepidemi. Det kan dog ses af de dødsårsager, der findes gengivet i kirkebøgerne,

1. Ad. Jensen, op. cit., p. 14.

Tabel 8.42: Sæsonvariationer for dødeligheden 1772–73.

	Antallet af døde ÷ 1772	det normale antal døde for måneden 1773
Januar	÷ 6	+ 6
Februar	+ 2	+15
Marts	+ 6	+ 6
April	+ 5	+ 6
Maj	+11	+16
Juni	+ 7	+ 1
Juli	+ 8	0
August	+ 7	+ 6
September	+ 6	+ 5
Oktober	+ 1	+ 2
November	+ 5	÷ 4
December	+ 3	+ 2

at også kopper kan have påvirket forholdene, idet der i Fodslette sogn findes angivet 4 tilfælde af koppedødsfald i disse år, i Stenløse sogn 8 og i Alminde 2. En mæslingeepidemi, som de københavnske tal viser, vil ligeledes kunne passe med aldersfordelingen.

Sæsonsvingningerne for dødsfaldene i 1772–73 ses i tabel 8.42. Overdødeligheden er langt mere ligeligt delt på årets enkelte måneder end i 1762–63, således at også dette forhold trækker i retning af et sæt af dødsårsager, der er forskellig fra det først undersøgte.

Den stærke koncentration af dødsfald på ganske enkelte årgange i 1772–73 har tillige den virkning, at disse årgange ved folketællingerne er unormalt små (jf. s. 53).

8.5 Vandringer mellem sogne

En vandringsregistrering af flytninger mellem sogne i Danmark i det 18. århundrede har ikke fundet sted, og det er derfor kun ad direkte vej, at man kan få et indtryk af, hvor omfattende vandringerne har været.

Tidligere undersøgelser har især søgt at bestemme omfanget af *nettovandringerne* ved på stiftsbasis at finde forskellen mellem befolkningstilvækst og fødselsoverskud og har vist, at det karakteristiske forløb har været nettoafvandring fra Jylland og nettotilvandring til København, købstæderne og Sjælland.

Denne opgørelsesmåde giver imidlertid kun et meget mangelfuldt billede af den samlede mobilitet, og det er derfor nødvendigt at anvende andre metoder for at få et indtryk af *bruttovandringerne* omfang.

En sådan metode er ovenfor benyttet til at bestemme vandringer i forbindelse med indgåelse af ægteskaber (jf. s. 94), men mere generelt er der mu-

lighed for at foretage en sammenligning person for person over perioden 1787–1801, idet man kan undersøge, om de personer, der optræder i folketællingen 1787 enten er døde før 1801 eller genfindes i folketællingen 1801. Er ingen af delene tilfældet, må der, såfremt der ikke er mangler i materialet eller i personidentificeringen, være tale om, at personen er bortvandret fra sognet. Ud fra samme form for ræsonnement kan tilvandringerne til sognene i årene 1787–1801 opgøres som de personer, der findes i folketællingen 1801 og ikke findes i 1787 eller er registreret som fødte i årene mellem folketællingerne. Ved en sådan gennemgang person for person vil man få et mere varieret billede af mobiliteten, selv om det dog ikke giver et fuldstændigt udtryk for bruttovandringerne, idet personer, der både er ind- og udvandret eller både ud- og indvandret mellem tællingerne ikke vil blive medregnet i vandringstallene.

En opgørelse efter det ovennævnte princip er vist i tabel 8.43. Af befolkningen i 1787 er ca. 41 % formodentlig bortvandret fra sognet i løbet af de efterfølgende år, og af befolkningen ved folketællingen i 1801 er formodentlig ca. 32 % tilkommet ved indvandring fra andre sogne. Forskellen på 349 personer skulle være sognenes nettotab udadtil (uden korrektioner), svarende til, at de danske landdistrikter mellem tællingerne netto skulle have afgivet mindst 35.000 personer til byerne. Det ses tillige, at vandringer

Tabel 8.43: Vandringer mellem sogne 1787-1801

	Samlet befolkning	døde 1787–1801	født 1787–1801	Heraf genfundet i den anden folketælling	bortflyttet	tilflyttet
1787....	6696	933		3032	2731	
1801....	7367		1953	3032		2382

Tabel 8.44: Aldersfordeling for bort- og tilvandrede personer ved folketællingerne i henholdsvis 1787 og 1801.

Alder ved Folketællingen	Bortvandrede	Tilvandrede	Bortvandrede i % af alle i alders- gruppen ved folketællingen 1787	Tilvandrede i % af alle i alders- gruppen ved folketællingen 1801
0– 9 år	607	289	41	18
10–19 –	794	452	61	33
20–29 –	553	504	55	42
30–39 –	270	471	31	51
40–49 –	189	317	23	39
50–59 –	132	160	23	23
60–69 –	110	98	27	20
70–79 –	56	58	27	25
80 år og derover	20	33	38	38
I alt	2731	2382	41	32

gerne mellem landsognene indbyrdes har været mindst 6–7 gange så omfattende som vandringen mellem land og by.

En nærmere analyse af de vandrende personers karakteristika vanskelig-gøres af, at man ikke kender det nøjagtige år for vandringen, men kun personernes forhold ved folketællingerne, hvoraf man dog kan læse noget om de pågældende grupper. I tabel 8.44 og 8.45 er en sådan analyse foretaget med hensyn til personernes alder og stilling i husstanden ved folketællingerne. Det ses af tabel 8.44, at tyngdepunktet for de bortvandrede i aldersmæssig henseende findes hos dem, der i 1787 var mellem 10 og 30 år, og for de tilvandrede dem, der i 1801 var mellem 20 og 40 år. Fællesnævneren for disse to opgørelser er, at det især er i 20-erne, at de store vandringer findes, men tallene for de øvrige aldersgrupper viser dog, at der i alle aldersklasser er en betydelig mobilitet. Tabel 8.45 supplerer dette billede ved at vise, at det især er tjenestefolkene, der er det mobile element i landbefolkningen. Sammenligner man i tabel 8.45 forholdet mellem bort- og tilvandrede, bekræftes også den tidligere iagttagelse om ægteskabsindgåelsen som en væsentlig faktor for mobiliteten, idet der er en væsentlig nettotilgang af familieoverhoveder med ægtefæller og en betydelig nettoafgang inden for grupperne børn og tjenestefolk.

Tabel 8.45: De bort- og tilvandrede personers stilling i husstanden ved folketællingerne i 1787 og 1801.

Stilling i husstanden ved folketællingen	Bortvandrede	Tilvandrede	Bortvandrede i % af alle i aldersgruppen ved folketællingen 1787	Tilvandrede i % af alle i aldersgruppen ved folketællingen 1801
Overhoved/ gift med overhoved.	462	955	19	34
Barn af overhoved....	1082	477	43	16
Andet familiemedlem.	111	117	38	32
Tjenestefolk	971	755	76	63
Andet	105	78	52	46
I alt	2731	2382	41	32

Erhvervsstrukturen

Erhvervsoplysninger forekommer i det bearbejdede materiale mest konsekvent i folketællingerne og mere sporadisk ved begravelser og for fædrene ved dåb,¹ hvorimod erhvervsoplysninger i vielseslisterne næsten kun findes ved vielser, hvor en af parterne tilhører embedsstanden eller de øverste samfundsklasser, samt ved mænds genvielser, hvor en etablering i et bestemt erhverv af den genviede allerede har fundet sted. Mulighederne for en mere systematisk beskrivelse af erhvervsstrukturen i de 26 sogne må derfor hovedsagelig baseres på de to folketællingers erhvervsoplysninger.

Som tidligere nævnt (jf. s. 41) er disse oplysninger imidlertid langt fra at være entydige, og det er derfor nødvendigt nærmere at analysere de betegnelser, som er anvendt ved mandtalslisternes udfyldelse, før man kan anvende disse erhvervsbetegnelser.

9.1 Folketællingernes erhvervsbetegnelser

Folketællingsskemaernes erhvervsrubrik har ved folketællingen 1787 overskriften: »Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk eller Næringsvej« og i 1801 tilføjes »eller hvad de leve af«. Reskripterne, der indeholder instrukserne for skemaernes udfyldelse, er lidt mere forskellige, idet det i reskriptet af 11.5.1787 hedder, at »Personers Titel, Embede, Forretning, Haandværk eller Næringsvej anføres samt saa vidt de maatte være vandføre at de alene leve af Almisse«, mens reskriptet af 28.11.1800 er udførligere, idet det hedder, »Ligeledes maae Personernes Titel, Embed, Forretning, Haandværk og Næringsvei eller hvad de leve af, anføres, samt saavidt de maatte være vandføre eller leve af Almisse. I særdeleshed anmærkes ved Huusmænd paa Landet om de have Jordbrug eller anden Næringsvei.«

Umiddelbart kan disse instruktioners ordlyd synes ret udtømmende, men i praksis viser de sig at føre til en sammenblanding af en boligangivelse og et erhverv, et forhold, som især får betydning for husmandsgruppen. Betragter man f. eks. en mand, der i 1787 omtales som husmand, er dette

1. Ved dåb og begravelser er der hyppigst erhvervsangivelser i de sjællandske sogne.

Tabel 9.1: Oversigt over erhvervsbetegnelser for gårdmandsstanden ved folketællingerne i 1787 og 1801.

Sogn	Tællings- år	Bonde- gård- beboer	gård- fæster	bonde- gård- mand antal	gård- mand overhoveder	fæste- bond- gård- beboer	bonde- gård- bruger	selvejer- bond- gård- beboer	gård- besidder	ialt
Greve	1787	24								24
	1801	24								24
Tjæreby	1787	21								21
	1801				23					23
Hallenslev	1787	19								19
	1801	16								19 ¹
Holsteinsborg				11						11
	1801			6			5			11
Bringstrup	1787				24					24 ¹
	1801	21						1		23 ²
Varpelev	1787	19								19
	1801				16					17 ³
V. Egesborg	1787	23		12						35
	1801	33					1			35 ⁴
Horreby	1787	26								26
	1801	24								24
Krønge	1787	8								8
	1801	7								7
Fodslette	1787	15								15
	1801	15								15
Stenløse	1787	30								30
	1801	32								32
Skeby	1787	30								30
	1801	30								30
Hornum	1787		5		1			2		8
	1801	10								10
Nebel	1787	30								30
	1801	30								30
Skjørring	1787					16				16
	1801					16				16
Kastbjerg	1787	17						2		19
	1801	14	3				1	1		19
Elsborg	1787	11				1			1	14 ⁵
	1801						14			14
Gjærum	1787	33 ⁶								33
	1801	23		6						29
Skræm	1787	12								12
	1801	11								11
Tved	1787	28 ⁶			1					29
	1801				2		26			28
Års	1787			37						37
	1801			17		19				36

Sogn	Tællings- år	Bonde- gård- beboer	gård- fæster	bonde- gård- mand	gård- mand antal overhoveder	fæste- bonde- gårds- beboer	bonde- gårds- bruger	selvejer- bonde- gårds- beboer	gård- gårds- besidder	i alt
Tostrup	1787	18		1						19
	1801	20								20
Alminde	1787	32								32
	1801	1			28					29
Sir	1787	16								16
	1801	20			1					21
Rindom	1787					13		16		29
	1801	30								30
Aarre	1787	32 ^a								32
	1801								31	31
I alt	1787									588
	1801									584

1. Heri inkluderet 1 gårdbeboer, vejmøller, 1 gårdbeboer, smed og 1 selvejergårdbeboer uden for bondestanden.
2. Heri inkluderet 1 bonde, sognefoged.
3. Heri inkluderet en person betegnet med ½ gårdlod.
4. Heri inkluderet 1 gårdkone.
5. Heri inkluderet en familie, der betegnes som »holdes af grundejerne til gårdens drift«.
6. Kun gårdbeboer.

klart en boligangivelse, men den pågældendes erhverv kan være såvel landbrug som håndværk eller noget helt tredje. Tilføjelsen i 1801-instruksen løser delvist dette problem, men giver ikke den lokale embedsmand nogen forskrift for, hvorledes han skal opføre personer med dobbelt erhverv, f. eks. en husmand, der tillige er håndværker, og ofte har man på lokalt plan heller ikke holdt sig instruksens tilstrækkeligt efterretteligt, idet man i flere tilfælde i 1801 finder betegnelsen »Jordløs husmand« uden nogen tilføjelse. Her har mandtalsskriveren således nok fulgt sidste del af instruksen, men glemt, at rubrikken også skulle indeholde oplysning om, hvad den pågældende »levede af«.

Endelig er det ved en erhvervsinddeling også afgørende hvilket husstands-begreb man anvender (jf. kapitel X), idet dette kan få betydning for, om logerende, indsiddere o. l. regnes som personer med eget erhverv eller medregnes under det erhverv, som boligens hovedbeboer har.

Som følge af disse terminologiske problemer har det været nødvendigt sogn for sogn at foretage en gennemgang af præsternes registreringsmåde ved de to folketællinger, idet der er udgået fra den husstandsinddeling, som er anvendt på mandtalslisterne og derefter medtaget de husstandsoverhoveder, som denne inddeling giver.

Lettest at udsondre som en særlig gruppe er tilsyneladende dem, der bor på gårde (jf. tabel 9.1). Her bruges i flæng betegnelserne »gårdbeoer«, »gårdmand«, »gårdbruger« og »gårdbesidder«, normalt kombineret med ordet »bonde«, hvilket fastslår den pågældendes status så vel med hensyn til erhverv som med hensyn til bolig, undertiden yderligere klargjort med, om den pågældende er selvejer eller fæster.

Man kan naturligvis indvende, at en gård kan være af vidt forskellig størrelse, men de kontrolundersøgelser af jordtilliggende, der som et led i undersøgelsen er foretaget i en række jordebøger og fæsteprotokoller fra de godser, der havde fæstegårde i de 26 sogne, giver dog ikke anledning til at anvende andre udskillelseskriterier for gårdmandsstanden end dem, der findes i folketællinger og kirkebøger.

Et par enkelte tvivlstilfælde ved udskillelsen af gårdmandsgruppen har dog ikke kunnet løses entydigt. Gårdmændene havde ofte en række »tillidsposter«, der i folketællingerne anføres ved siden af erhvervsbetegnelsen som f. eks. »sognefoged«, »lægsmand«, »medhjælper i fattiginspektionen«, »kirkeværg«, »brandfoged« o. l. I Tjæreby sogn forekommer imidlertid ved begge folketællinger og i Bringstrup sogn ved folketællingen 1801 et husstandsoverhovede, der alene betegnes som sognefoged. Her kan der eventuelt gemme sig gårdmandsfamilier bag denne betegnelse, og det samme gælder en familie i Skræm sogn, hvis overhovede i 1801 kaldes parcelejer, men i 1787 har betegnelsen bonde-gårdbeoer.

Dobbelterhverv, hvoraf det ene er gårdmand, forekommer relativt sjældent, nemlig i følgende tilfælde, hvoraf hovedparten stammer fra Ribe stift.

Folketællingen 1787:

Varpelev	sogn: Snedker, garver, ½ gårdlod.
Års	- : Bonde-gårdmand-grovsmed.
-	- : Bonde-gårdmand-daglejer.
Rindom	- : Selvejer-gårdbeoer-smed.

Folketællingen 1801:

Hallenslev	- : Gårdbeoer-vejrsmøller.
-	- : Gårdbeoer-smed.
Års	- : Bonde-gårdmand-smed.
Alminde	- : Tømmermand-gårdmand.
Sir	- : Gårdmand-murermester.
Rindom	- : Gårdbeoer-snedker.
-	- : Gårdbeoer-hesteskjærer.
Aarre	- : Bonde-gårdbesidder-smed.
-	- : Bonde-gårdbesidder-murermester.
-	- : Bonde-gårdbesidder-hjulmand.

Erhvervsbetegnelserne for husmandsstanden udgør en langt mere heterogen gruppe, idet dobbelthverv forekommer i et stort antal tilfælde, lige-

Tabel 9.2: Oversigt over erhvervsbetegnelser for husmænd uden andet erhverv uden for landbruget ved folketællingerne i 1787 og 1801.

Sogn	Tællingsår	Husmand uden anden betegnelse ¹		Jordløs husmand	Husmand med jord og daglejer		Husmand og daglejer uden angivelse om jordalmisselem	Husmand jord og almisselem	Ialt
		Husmand med jord	Jordløs husmand		Husmand med jord og daglejer	Husmand og daglejer uden angivelse om jordalmisselem			
Greve	1787	20					1	21	
	1801		18	1				19	
Tjæreby	1787	41						41	
	1801		3	2	19	11		35	
Hallenslev	1787					13	2	15	
	1801		12	1		1		15	
Holsteinsborg	1787	3				9		12	
	1801		11	4			1	16	
Bringstrup	1787	4				16	1	21	
	1801		17	11			1	29	
Varpelev	1787	9						9	
	1801		2	2		10		14	
V. Egesborg	1787	4				6		10	
	1801		17			1		18	
Horreby	1787	2				5		7	
	1801		2	1		5		8	
Krønge	1787	7				6		13	
	1801		5	4		4		13	
Fodslette	1787	2					1	3	
	1801		17			5	1	23	
Stenløse	1787	1				8	2	11	
	1801		14	2	3			19	
Skeby	1787	7				8	2	17	
	1801		25			3		28	
Hornum	1787	2				4		6	
	1801		10	6			1	17	
Nebel	1787	2			6			8	
	1801		2		1			3	
Skjørring	1787	4						4	
	1801		5					5	
Kastbjerg	1787	7					1	8	
	1801		14	4				18	
Elsborg	1787					1	1	2	
	1801	1	6					7	
Gjærum	1787	18						18	
	1801		15			1	1	17	
Skræm	1787	25					1	26	
	1801		12	2	5	1	4	24	
Tved	1787	18						18	
	1801	1	8	7				16	

Sogn	Tællingsår	Husmand uden anden betegnelse ¹	Husmand Jordløs med jord	Husmand og dag- med uden jord og daglejer		Husmand lejer uden angivelse om jord almisselem	Husmand uden jord og almisselem	I alt
				Antal	overhoveder			
Års	1787	11				7		18
	1801	13	11	2		1		27
Tostrup	1787	19						19
	1801		6	4		2	1	13
Alminde	1787	2						2
	1801	3		1		1	9	15
Sir	1787	8						8
	1801		6					6
Rindom	1787	10				2	3	15
	1801	6	2	1				9
Årre	1787	11						11
	1801		7	2				9
I alt	1787							343
	1801							423

1. Herunder er tillige medregnet husmænd, der tillige er omtalt som bonde, og boelsmænd.

som man ikke har nogen sikkerhed for, at dobbeltherhverv ikke kan have eksisteret i en række tilfælde uden at være blevet nævnt ved folketællingerne, især vil dette være tænkeligt i 1801, fordi instruksen da lægger så stor vægt på, om den pågældende er husmand med eller uden jord, uden samtidig at gøre opmærksom på, at man også bør angive andet erhverv.

Som følge af denne uklarhed er der foretaget en opdeling af erhvervsangivelserne for husmænd i to grupper – tabel 9.2 og 9.3 – hvoraf den første kun omhandler personer, der alene er opgivet som husmænd eller bruger af anden mindre landbrugsejendom uden andet erhverv uden for landbruget, mens den anden omfatter tilfælde, hvor der tillige er angivet et andet erhverv uden for landbruget.

Der synes ikke at være nogen konsekvens i præsternes udfyldelse af erhvervsrubrikken ved folketællingerne for husmændene, idet man endog ikke altid anfører i 1801, om der er jord til det pågældende husmandssted. Da der tillige for faktisk alle hovedgrupper, der er indregnet i tabellerne, er tale om et stigende antal fra 1787 og 1801, er det vanskeligt at se, om der er tale om en forskel i praksis mellem de to folketællinger. Med hensyn til afgrænsningen af husmændene over for andre erhvervsgrupper, navnlig håndværkerne, er det karakteristisk, at håndværkere uden boligbetegnelse kun forekommer i 22 tilfælde i 1787 og i 28 tilfælde i 1801, og af disse er henholdsvis 10 og 11 møllere. Den normale betegnelse på en håndværker vil derfor være, at han tillige omtales som husmand, og det ses af 1801-tællin-

Tabel 9.3: Oversigt over erhvervsbetegnelser for husmænd med dobbelterhverv, håndværkere m. fl. ved folketællingerne 1787 og 1801.

Sogn	Tællingsår	Husmand og håndværker	Husmand			Håndværk uden andet erhverv	Dag-lejer uden andet erhverv	Insidder uden andet erhverv	Indsidder og håndværker
			med jord og håndværker	uden jord og håndværker	og andet erhverv uden for landbrug				
Antal overhoveder									
Greve	1787	10					2		
	1801		11	2					
Tjæreby	1787	4					9	1	
	1801		7	6	8		3	4	1
Hallenslev	1787	4				1	10	2	
	1801		3	1	1	1		4	
Holsteinsborg	1787	4				2	2	1	2
	1801					4	4		
Bringstrup	1787	7				2		3	2
	1801	1	7					11	5
Varpelev	1787								
	1801		1	3		1			
V. Egesborg	1787	5						7	
	1801	2	1		1			11	6
Horreby	1787	6				1		16	2
	1801	1		6		1		29	5
Krønge	1787	3				1			
	1801	4			3			3	
Fodslette	1787					7	7	1	
	1801		6	2	2			2	1
Stenløse	1787	12						8	6
	1801		9	2		1		6	2
Skeby	1787	11			4	2	1	1	1
	1801		3	3	1		1	5	
Hornum	1787	4							
	1801	1				2		4	
Nebel	1787	7				3	5	3	
	1801	4	11	1	1	2		2	1
Skjørring	1787	4						1	1
	1801		2	2	2			11	
Kastbjerg	1787	6				2	1		
	1801		2			1			
Elsborg	1787	4			1	1			
	1801		3			1		1	2
Gjærum	1787					1			
	1801	1	1	3		2	1		
Skræm	1787	5							
	1801		8	3			1	1	
Tved	1787	2							
	1801	3	2	1		1			

Sogn	Tællingsår	Husmand og håndværker	Husmand med jord og håndværker	Husmand uden jord og håndværker	Husmand og andet Håndværk uden for andet landbrug erhverv		Dag-lejer uden andet erhverv	Indsiddere uden for landbrug	Indsiddere og håndværker
					Antal	overhoveder			
Års	1787					1			
	1801		3			2			
Tostrup	1787	1				1			
	1801	1		5		3		1	1
Alminde	1787	5				4	2		
	1801	11		3		1			
Sir	1787	4							
	1801		3	1			1		
Rindom	1787	7			1			1	1
	1801	2				5	3		
Årre	1787	4				1			
	1801		6			1			
I alt	1787		134			29	13	62	16
	1801		183			29	14	95	24

gen, at de fleste af håndværkernes huse har et jordtilliggende, således at husbetegnelsen ikke blot er en boligbetegnelse, men i særdeles mange tilfælde dækker over et egentligt dobbelterhverv, bestående af jordbrug og håndværk.

Uklarheden i erhvervsbetegnelserne har tillige medført, at de tal for erhvervsfordelingen, som den officielle statistik for folketællingerne opregner (jf. bilag III og IV) giver et forkert billede af erhvervsforholdene, idet man ikke har anvendt samme opgørelsesmetode ved de to tællinger. Så vidt det kan bedømmes ved en opregning fra stikprøven til de officielle tal for landdistrikterne som helhed, har man i folketællingen 1787 brugt betegnelsen husmand som en restkategori, således at alle, der tillige har opgivet andet end husmand som en betegnelse, er henført til den anden kategori, det gælder således håndværkere, daglejere, fattige m. fl. Husmandsklassen bliver dermed ret begrænset i 1787. I 1801 har man derimod lagt vægt på at foretage en fordeling af husmændene på huse med og uden jord, hvorved dette er blevet det primære fordelingsgrundlag, og kun hvis der ikke skelnes herimellem, er de pågældende henregnet til det andet af de to erhverv, som listen måtte indeholde. Antallet af håndværkere bliver derfor i 1801 meget ringe, så meget mere som møllere er henregnet til gruppen kromænd og landkræmmere.¹

1. Jf. Sv. Henningsen, Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark, 1944, p. 141 og Fr. Skrubbeltrang, Husmand og Inderste, 1940, p. 63-65.

Tabel 9.4: Personer, der i folketællingerne har en håndværksbetegnelse (udeladt er møllere og håndværk, der forekommer mindre end 5 gange i stikprøvematerialet).

Håndværk	Antal husstandsoverhoveder		Antal andre medlemmer af husstanden	
	1787	1801	1787	1801
Smed	28	31	2	3
Bødker	5	7		2
Hjulmand	9	11		
Snedker	7	9	1	2
Tømrer	8	22	2	4
Murer	4	11		1
Skomager	5	13	2	1
Væver	24	36	7	13
Spinder	11	23	11	11
Skrædder	27	25	3	13

En oversigt over de vigtigste håndværk findes i tabel 9.4, som på baggrund af det ovenstående må anses for at indeholde minimumstal – især for 1787-tællingens vedkommende – og for et håndværk som spinderi, der typisk har været en bibeskæftigelse for de fleste. Tallene må derimod betragtes som givende et bedre billede af landhåndværkets forhold end folketællingsstatistikken. Det ses, at der kun er ganske få håndværk, der har haft større betydning, hvilket er i overensstemmelse med den byhåndværksprotektionistiske politik, der førtes i samtiden.

Erhvervsrubrikken indeholder også i en række tilfælde boligbetegnelsen inderste (indsidder) med eller uden erhvervsbetegnelse (jf. tabel 9.3). En nærmere undersøgelse af, hvad der skal lægges i denne betegnelse, findes nedenfor i kapitel X.

Ud over de hidtil nævnte erhverv forekommer i mindre omfang andre. Af sognene er Greve med Gjeddesdal, Holsteinsborg, Krønge med Søholt, Fod-slette med Hjortholm og Hornum med Serritslevgård præget af at være herregårdssogne, og dette giver en række personer med særlige erhverv ved siden af ejerens, f. eks. forvalter, lakaj, kusk, skriver, skytte og hollænderforpagter.

Fiskeri, søfart og andre transporterhverv og handel er meget sparsomt repræsenteret. For fiskeriet gælder det formodentlig, at det er drevet som bi-erhverv, og for transporterhvervene og handelen, at de hovedsagelig har været knyttet til byerne.

De fleste sogne har præst og degn, men da der er annekssogne i stikprøven, er der enkelte uden.

Endelig kan det nævnes, at der i Tjæreby forekommer flere, »som brænder kul«.

Med hensyn til befolkningen uden erhverv har mandtalslisteførerne på forskellig vis og i vekslende omfang givet til kende, hvad disse »levede af«

ved at påføre oplysninger som »aftægt«, »pension«, »almisselem«, »får af blokken« o.l., men erhvervsrubrikken indeholder ud over betegnelser, der er i overensstemmelse med instruksernes egentlige mening også en række helbredsoplysninger, der ikke direkte har at gøre med, hvad man »levede af«. Der forekommer f. eks. i materialet betegnelser som »stum og døv«, »halt«, »sengeliggende«, »blind«, »vanvittig« og »krøbling«. Endelig er der ofte oplysninger om værnepligtsforhold medtaget i erhvervsrubrikken.

9.2 Erhvervsudviklingen 1787-1801

Selv om afsnit 9.1 har vist, at det er nødvendigt at bruge folketællingernes erhvervsoplysninger med stor forsigtighed, er det dog muligt at fremdrage visse træk ved erhvervsstrukturen og erhvervsudviklingen mellem de to folketællinger. I tabel 9.5 er foretaget et sammendrag af hovedtallene fra de foregående tabeller med henblik på at vise nogle af disse hovedlinier.

Tabellen viser en bestand af gårde, der er uforandret fra 1787 til 1801, hvorimod alle andre grupper viser en klar stigning. En del af denne vækst kan naturligvis skyldes anvendelse af et ændret husstandsbegreb (jf. s. 144), men i hvert fald for husbeboernes vedkommende kan dette ikke forklare den store stigning, således at det må antages, at antallet af huse vokser med ca. 25 % mellem de to folketællinger. En væsentlig del af denne udvidelse står formodentlig i forbindelse med, at der foretages udskiftninger i de fleste af de 26 sogne i den pågældende periode. Hvorledes denne tilvækst til husmandsstanden har ernæret sig, er det vanskeligt at se fra det bearbejdede materiale. I 1801 havde ca. $\frac{2}{3}$ af husene jord, men da der ved mange af husene med jord også er angivet et håndværk eller en anden yderligere beskæftigelse, kan man ikke heraf se, i hvilket omfang den mere intensive dyrkning af jorden, der var et led i landbrugsreformerne, har opsuget den ekstra arbejdskraft ved det øgede antal huse.

Tabel 9.5: Husstandene fordelt efter overhovedets erhverv ved folketællingerne.

Erhverv	antal	
	1787	1801
Gårdmænd o.l.	588	584
Husmænd uden anden betegnelse eller med anden beskæftigelse ved landbruget	343	423
Husmænd, der tillige har opgivet et håndværk	134	183
Håndværkere uden anden betegnelse	29	29
Daglejere uden anden betegnelse	13	14
Indsiddere uden andet erhverv uden for landbruget	62	95
Indsiddere, der tillige har opgivet et håndværk	16	24
Andet	116	121
I alt	1301	1473

Udviklingen i håndværket kan ikke med sikkerhed fastslås, da man ikke ved, hvor mange håndværkere, der findes under et andet erhverv uden tillige at have opgivet håndværket, et forhold, der formodentlig især vil gælde ved 1787-tællingen. Der synes dog ikke i tallene at være nogen bekræftelse af den kraftige nedgang, som den officielle statistik viser, snarere synes tabel 9.4 at kunne tyde på en svag vækst, hvis man tager sit udgangspunkt i de erhverv, der måske vanskeligst ville blive glemt (smed, bødker, hjulmand). Udflytningen fra landsbyerne og de mange nye huse giver også en formodning om, at væksten i tallene for bygningshåndværkerne er reel, hvorimod man næppe skal tillægge tabellens tal for vævere, spindere og skræddere så stor betydning hverken med hensyn til den absolutte størrelse eller til udviklingen mellem tællingerne.

I gruppen andre gemmer sig både samfundets øverste og underste lag. De dårligst stillede, der er karakteriseret med betegnelser som almissenyder, betlere (tigger) og fattig vil dog i enkelte tilfælde være medregnet under husmændene. I alt forekommer de nævnte betegnelser ved 88 personer i 1787 og ved 84 personer i 1801. Fordelingen på sogne er dog meget uensartet, og det er derfor sandsynligt, at tallene er en del for lave. Af almissenyderne m. fl. i 1801 er de 45 % kvinder og de 55 % mænd. En aldersfordeling synes at vise, at den hyppigste grund til, at de pågældende personer modtog almisse, var alder, idet 20 % af gruppen i 1801 var fra 60–69 år, 25 % fra 70–79 år og 16 % 80 år eller mere. For de yngre aldersklasser er ca. 1/3 i folketællingerne karakteriseret med betegnelser som »vanfør«, »krøbling«, »vanvittig«, »stokblind« eller »svag på synet«, således at man her har en naturlig forklaring på det handicap, der har medført, at de pågældende modtog almisse. Restgruppen indeholder en del midaldrende enker, men giver i øvrigt ikke nogen forklaring på, hvad årsagen til deres sociale nødstilstand er.

En stor del af de ældre almissenydere har deres oprindelse i sognet, og man kan da konstatere, at de, før de blev almissenydere, især har tilhørt husmands-, håndværker- og daglejergruppen. Der er i materialet blandt almissenyderne kun to eksempler på tidligere gårdmænd, nemlig en person i Bringstrup sogn, der sammen med sin kone – efter at have forladt gården – omtales som »usselfolk«, og en person i V. Egesborg sogn.

Tabel 9.6: Almissenydere, betlere m. fl. ved folketællingerne.

Betegnelse	Husstandsoverhoveder		Andre medlemmer af husstanden	
	1787	1801	1787	1801
antal personer				
Almissenydere	33	41	26	36
Betlere – tiggere	12	7	7	–
Fattige	6	–	4	–
I alt	51	48	37	36

9.3 Karrieremobilitet målt ved folketællingernes erhvervsangivelser

For de personer, der er husstandsoverhoveder ved begge folketællinger, er i tabel 9.7 person for person foretaget en sammenligning af erhvervsopgivelserne ved de to folketællinger. Opgørelsen omfatter knap halvdelen af husstandsoverhovederne ved de to tællinger. Den resterende del ved 1787-tællingen er enten døde, har forladt sognet eller er ophørt med at være husstandsoverhoveder, og de øvrige ved 1801-tællingen er nytilkomne husstandsoverhoveder.

Af de personer, hvor erhvervsoplysninger kendes ved begge folketællinger, har ca. $\frac{3}{4}$ samme erhverv begge steder. Yderligere 15 % har ved den ene tælling opgivet at være husmand o.l. og ved den anden at være håndværker, hvilket efter den ovenstående undersøgelse af erhvervsbetegnelsernes indhold gør det sandsynligt, at der ikke er tale om et egentligt erhvervs-skifte mellem tællingerne. Tilbage står kun ca. 10 % af husstandsoverhovederne, hvor der kan tales om en karrieremobilitet mellem tællingerne, men såfremt disse 10 % rammer en bestemt aldersgruppe, vil mobiliteten naturligvis ramme flere enkeltpersoner, end den lave procent umiddelbart giver udtryk for.

Tilgangen til gårdmandsklassen fra etablerede i andre erhverv ses i tabellen kun at omfatte 13 personer. Af disse er de to håndværkere stadigvæk opgivet at have været håndværkere ved siden af at være gårdmænd i 1801. Afgangen fra gårdmandsklassen er noget større, i alt 36 personer. I flertallet af disse tilfælde står erhvervsskiftet formodentlig i forbindelse med gene-

Tabel 9.7: Karrieremobilitet for husstandsoverhoveder mellem folketællingerne 1787 og 1801.

Erhverv 1787	Erhverv 1801								I alt
	gårdmænd o.l.	husmænd o.l.	dag-lejere	andre ved landbrug	håndværkere	andre erhvervsaktive	almissenydere o.l.	aftægt, pension o.l.	
Gårdmænd o. l. . .	283	14	8	—	—	5	2	7	319
Husmænd o. l. . .	6	78	11	—	5	1	6	4	111
Daglejere	2	24	13	—	2	1	2	—	44
Andre ved									
landbrug	3	7	1	5	1	1	1	—	19
Håndværkere . . .	2	27	—	2	23	—	—	—	54
Andre erhvervs-									
aktive	—	1	—	1	—	10	—	—	12
Almissenydere o.l.	—	2	2	—	—	—	4	—	8
Aftægt,									
pension o. l. . .	—	—	—	—	—	—	—	4	4
I alt	296	153	35	8	31	18	15	15	571

rationsskiftet på gårdene, idet de pågældende er over 60 år i 1801, og det nye »erhverv« er da typisk aftægt og jordløs husmand. For fire personers vedkommende er nævnt et liberalt erhverv, og det er da usikkert, om der fortsat drives en gård samtidig. Tilbage står alene 6 personer, der i 1801 har et hus med jord eller et boelssted, og 6 personer, der karakteriseres som jordløse husmænd og daglejere, som dem af gårdmandsklassen, hvor der synes at forekomme en nedgang i den sociale status.

Tilvækst til og afgang fra husmands- og håndværkerklassen ud over det nævnte er begrænset. Det ses dog, at flertallet af almisseyndere i 1801 kommer fra disse grupper.

Tabellen synes således som hovedregel at vise en meget ringe karrieremobilitet, og de tal, der ikke ligger på den nordvest-sydøst-gående diagonal må som hovedregel siges at have baggrund i dobbelterhverv eller en uklar erhvervsangivelse og i de ændringer, der indtræffer i forbindelse med generationsskiftet på landbrugsejendommene.

Det er endelig undersøgt, hvorledes det er gået de gifte mænd under 60 år, der ikke i 1787 er husstandsoverhoveder, men i stedet står opregnet som børn af overhovedet, andre slægtninge, tjenestefolk m. v. Hvor disse kendes ved folketællingen 1801 har enkelte af de i 1787 gifte børn overtaget den fædrene fæstegård, og for de øvrige grupper gælder det med en enkelt undtagelse, at de enten stadig er »menige medlemmer« af husstanden eller er betegnet som husmænd. Undtagelsen er en person i Tved sogn, der i 1787 er broder til husstandsoverhovedet, og i 1801 selv sidder som overhovede på en gård. Det gælder således også for denne gruppe, at der ikke kan påvises nogen betydelig karrieremobilitet.

Husstandsstrukturen

I reskripterne, der beordrede folketællingerne af 1787 og 1801 afholdt, er på forskellig vis givet instrukser, der gør det muligt at få en ide om husstandsstrukturen.

I reskriptet af 11. maj 1787 hedder det således, at tællingen på landet skal ske på en liste »på hvilken Gaardmændene med deres Familie skal anføres for sig og Huusmændene med deres Familier for sig .. og at enhver ved Tællingen regnes til det Hus, hvori han sover, ogsaa at naar en Person, der sædvanlig sover i et Huus er fraværende enten aleene i Forretninger i Landet eller og udenlands med det Forsæt at komme tilbage.«

I 1801 gentages disse regler, og det tilføjes yderligere: »I øvrigt, naar flere Familier boe i et Huus eller Gaard, da bør hver Familie særskildt anføres tilligemed de til samme hørende Personer.«

Som hovedregel synes præsterne at have fulgt denne instruks, og der er i langt de fleste tilfælde ikke problemer med at afgrænse en familie eller husstand, idet der i listernes første rubrik som regel er opregnet, om det drejer sig om gårde eller huse og er foretaget en klar adskillelse, hvor en ny familie begynder, og det kan da også ses, at der under den videre behandling i centraladministrationen, hvor der er foretaget en opdeling enten ved vandrette streger tværs over arkene som adskillelse mellem familierne eller ved at anføre antallet af personer pr. familie yderst til højre på arket, normalt ikke er opstået problemer ved inddelingen.

I enkelte tilfælde, hvor husstanden er meget heterogent sammensat, kan der imidlertid være tvivl, som et eksempel fra 1787-tællingen i Fodslette sogn vil vise. Her viser listerne under husmandsfamilierne følgende udfyldelse af listens rubrikker:

Et Skovhus

Stine Nyegaard	Husmoder	75	ugift	Lever af Pension
Anne Jensdatter	Tjenestepige	26	ugift	
Jørgen Jeppesen	Mand	47	begge i 1. ægte- skab	Indsider og nyder Almisse
Maren Gregersdatter	Kone	45		
Anne Maria Jørgensdatter	} Deres børn	12	} ugifte	
Mads Jørgensen		7		
Maren Jørgensdatter		4		

Her har præsten ved udfyldelsen markeret alle 7 personer samlet som »2den Familie« blandt husmændene, hvorimod der ved centraladministrationens optælling er sket en adskillelse i to familier, hvoraf den første består af person nr. 1 og 2, den anden af de sidste fem personer i skovhuset.

Da der ikke kan påvises nogen slægtskabsforbindelse mellem de to første og de fem sidste personer, er det formodentlig centraladministrationens opfattelse, der bedst svarer til de faktiske forhold, idet indsidderfamilien sandsynligvis må opfattes som en selvstændig husholdning.

I en række andre tvivlstilfælde er der imidlertid tale om, at der kan påvises et familieforhold mellem de to dele af en »familie«, og her vil det være umuligt på grundlag af det anvendte materiale at afgøre, om en indsidder, en logerende eller en person, som med en tilsvarende betegnelse er nævnt under familien, har haft en selvstændig husholdning eller har delt bord med den øvrige familie.

Omvendt forekommer der også slægtninge betegnet med indsidder e. l. umiddelbart efter en gårdmands- eller husmandsfamilie, hvor præsten har opfattet det som to familier, selv om man ikke kan udelukke muligheden af, at der har været tale om en fælles husholdning.

I tabel 10.1 er opgjort det samlede antal tilfælde ved de to folketællinger, hvor der har været tvivl om adskillelsen i husstande. Udviklingen fra 1787 til 1801 tyder på, at 1801-tilføjjelsen til instruksen har medført en overflytning af en del inderster til selvstændige familier, og dette kan muligvis tages som et tegn på, at hvor der ikke foreligger et familieforhold, har inderstefamilien normalt udgjort en selvstændig husholdning. Følgen heraf skulle blive, at antallet af husstande ved 1787-tællingen er 2–3 % for lavt.

Såfremt denne opfattelse er rigtig, betyder det tillige, at den vækst i inderster, som den officielle statistiks tal viser fra 1787 til 1801 (jf. bilag III og IV) muligvis ikke er reel, men i væsentlig grad kan skyldes overflytning fra andre grupper.

Den stigning i antallet af aftægtsforhold, som tabel 10.1 viser, må bedømmes på grundlag af 1801-instruktionen om at anføre, hvad de pågældende personer »levede af«. Når væksten i denne gruppe i det væsentlige holdes inden for familien, er det dog formodentlig et tegn på, at aftægtspersonerne har delt bord med gårdens eller husets overhovede.

Tabel 10.1: Indersters m. fl. stilling i husstanden ved folketællingerne (excl. deres ægtefæller og børn).

Tællingsår	Medregnet i husstand			I selvstændig husstand		
	Inderster, der er medlemmer af familien	andre inderster	aftægts-folk	logerende	inderster	aftægts-folk
1787.....	19	83	9	16	80	5
1801.....	12	40	37	56	118	17

10.1 Husstandsstørrelse

En oversigt over husstandsstørrelsen ved de to folketællinger er givet i tabel 10.2 og 10.3, der følger den inddeling, der er foretaget af de lokale optællere. Det ses af tabellerne, at den typiske størrelse for husstandene ved begge folketællinger er på 3–4 personer, men at der kun er en begrænset forskel i antallet af husstande i hver størrelsesgruppe inden for området 2–6 personer. I begrænset omfang findes tillige enkelte meget store husholdninger, der alle er knyttet til herregårde eller disses avlsgårde. I 1787 er de største husstande i stikprøven to på hver 25 personer – Søholt i Krønge sogn og Serridslevgård i Nebel sogn – og en på 21 personer – Gjeddesdal i Greve sogn. I 1801 forekommer der en husstand på 41 personer – Gjeddesdal i Greve sogn – og en på 36 personer – Serridslevgård i Nebel sogn.

Fordelingen af husstandene efter husstandsoverhovedets erhverv giver et mere differentieret billede af husstandsstørrelsen. Tabellerne viser en klar forskel mellem gårdmandshusstandenes størrelse og de tre efterfølgende erhvervsgruppers. Forskellen er ved begge tællinger signifikant på 0,01-niveau. Det typiske for en gårdmandshusstand er ved begge tællinger 6–7 personer, mens det for de øvrige grupper er 3–4 personer. Grænserne mellem husmænd, daglejere og håndværkere er ret flydende (jf. s. 134), men da der ikke

Tabel 10.2: Husstande 1787 fordelt efter antal personer og overhovedets erhverv.

Antal personer i husstanden	Overhovedets erhverv		andret		i alt	
	gårdmand	husmand	daglejer	håndværker		
			antal husstande			
1 person	1	7	2	3	20	33
2 personer	3	56	22	20	65	166
3 –	14	81	23	27	54	199
4 –	62	56	19	26	29	192
5 –	96	34	17	17	22	186
6 –	124	14	3	15	21	177
7 –	110	7	2	6	12	137
8 –	70	4	2	3	6	85
9 –	41	–	–	6	3	50
10 –	31	–	–	1	7	39
11 – eller mere	25	–	–	–	12	37
I alt	577 ¹	259	90	124	251	1301
Gennemsnitligt antal personer pr.						
husstand	6.6	3.6	3.6	4.4	4.6	5.2
Standardafvigelse	2.1	1.6	1.5	1.9	3.3	2.7

1. Forskellen mellem dette tal og tallet i tabel 9.1 skyldes, at nogle gårdmænd med dobbelt erhverv ikke er medregnet her.

Tabel 10.3: Husstande 1801 fordelt efter antal personer og overhovedets erhverv.

Antal personer i husstanden	Overhovedets erhverv		andret		ialt	
	gårdmand	husmand	daglejer antal husstande	håndværker		
1 person	–	4	5	4	36	49
2 personer	5	70	41	24	70	210
3 –	20	87	28	31	45	211
4 –	58	101	29	16	25	229
5 –	98	72	13	22	19	224
6 –	123	45	16	11	6	201
7 –	120	13	2	10	3	148
8 –	73	5	1	4	2	85
9 –	45	–	2	3	–	50
10 –	24	1	–	2	3	30
11 – eller mere	22	–	–	–	14	36
I alt	588	398	137	127	223	1473
Gennemsnitligt antal						
personer pr. husstand	6.5	4.0	3.6	4.2	3.8	5.0
Standardafvigelse ..	2.2	1.4	1.6	2.0	4.6	2.7

synes at være meget karakteristiske forskelle mellem disse tre grupper for så vidt angår husstandsstørrelse, giver dette ikke anledning til særlige problemer. Gruppen »andre« ses at rumme de helt store husholdninger, fortrinsvis de højeste sociale lag, som der er givet eksempler på ovenfor, dels helt små husstande på 1–3 personer. Til de sidstnævnte hører typisk de inderstefamilier, der ikke er medtaget i større husstande, og husstande, der er karakteriseret som almissenydere, betlere og lignende.

Udviklingen fra 1787 til 1801 viser en stigning i antallet af husstande på ca. 14 %. Kun en begrænset del af denne stigning kan forklares ved en ændret definition af husstandsbegrebet (jf. s. 144) som følge af at det absolutte antal muligheder for overflytning til selvstændige husstande er mindre end stigningen. Det ringe fald i gennemsnittet for husstandsstørrelsen og nedgangen for gruppen »andre« peger i samme retning.

Væksten falder uensartet på de enkelte grupper, idet antallet af gårdmandshusstande som tidligere nævnt er næsten uændret, hvorimod antallet af husmands-, daglejer- og håndværkerhusstande er stigende, for de tre grupper tilsammen med ca. 40 % i løbet af de 14 år.

10.2 Husstandssammensætning

Grundstammen i næsten alle husstande var ved begge folketællinger et gift par. For 10–15 %'s vedkommende er dette ikke tilfældet, men det drejer

sig her hovedsagelig om inderster eller ældre folk i jordløse huse. Af gårdmændene er der således i 1787 kun 14 ugifte og 22 enker eller enkemænd, og i 1801 er der 10 ugifte og 43 enker eller enkemænd, hvoraf man ud fra det tidligere nævnte om enkestandens varighed (jf. s. 92) må regne med, at den for de yngre aldersklasser kun vil være af ret kort varighed.

Det er tillige hovedreglen, at der kun findes et gift par i hver husstand. Det ses af tabel 10.4, at der i 1787 er 86 gifte mænd og 68 gifte kvinder, der ikke er husstandsoverhovede eller dennes ægtefælle. Disse personer omfatter hovedsagelig helt unge gifte, der er tjenestefolk eller inderster, og gamle på 60 år og derover, der tilhører familien eller er inderster. Af de pågældende er 59 par gift med hinanden, mens 27 gifte mænd og 9 gifte kvinder ikke findes i samme husstand som deres ægtefælles. I 1801 gælder tilsvarende forhold for de 87 gifte mænd og 74 gifte kvinder, der ikke er husstandsoverhovede eller gift med denne. Her er 51 par gift med hinanden, og der er således dette år lidt flere »enlige gifte«.

At ægtefællerne således kan blive regnet i hver sin erhvervskategori ses også på landsbasis af bilagstabellerne III og IV. Her gælder det ved begge folketællinger, at der er et overskud af gifte mænd inden for kategorien »tjenestefolk«, mens der til gengæld er overskud af gifte kvinder i grupperne »husmænd«, »inderster« og »fattige«. Da instruksen for folketællingerne lyder på, at »under Tællingen regnes enhver til det Huus, hvori han sover«, må

Tabel 10.4: Personer i folketællingerne 1787 og 1801 fordelt efter civilstand og stilling i husstanden.

Civilstand	overhovede/ gift med overhovede	barn	Stilling i husstand			Andre slægtninge	tjenestefolk	Andre
			barnebarn	foreldre til overhoved	antal personer			
<i>1787-mænd:</i>								
Ugift	30	1264	8	–	30	651	29	
Gift	1134	5	–	22	1	25	33	
Enkemand ..	32	–	–	26	6	6	11	
<i>1787-kvinder:</i>								
Ugift	15	1231	17	–	58	580	45	
Gift	1135	7	–	25	1	4	31	
Enke	72	3	–	78	15	5	51	
<i>1801-mænd:</i>								
Ugift	23	1453	24	–	42	650	31	
Gift	1299	13	–	28	2	28	16	
Enkemand ..	38	–	–	38	2	7	11	
<i>1801-kvinder:</i>								
Ugift	20	1380	21	–	56	503	58	
Gift	1300	16	–	30	–	6	22	
Enke	103	2	–	100	8	4	35	

man antage, at de pågældende gifte mænd, der regnes til tjenestefolksgruppen har haft forholdsvis permanent ophold på den gård, hvor de er optalt, og kun har haft mulighed for korte ophold i hjemmet. Baggrunden herfor kan muligvis være den geografiske afstand mellem hjem og arbejdssted. Det gælder nemlig for de personer, der falder i denne kategori i stikprøven, at der dels er flest i Jylland, dels som omtalt, at der er flere ved vintertællingen i 1801 end ved sommertællingen i 1787. Mens mændene som omtalt hovedsagelig er registreret som tjenestefolk, er de kvinder, der ikke er husstands-overhoveder ligelig fordelt mellem at bo hjemme hos forældrene, at være tjenestefolk og at tilhøre gruppen logerende, tjenestefolk m. fl.

Fordelingen af de forskellige husstandsmedlemmer på husstandene fremgår i øvrigt af tabel 10.5 og 10.6. Den typiske form for husstand ses at være bygget op omkring mand, kone og børn og eventuelle tjenestefolk men uden andre familiemedlemmer. Disse former for husstande omfatter ved begge folketællinger ca. $\frac{2}{3}$ af samtlige husstande. Yderligere 22 % af husstandene omfatter kun husstandsoverhovedet, dennes eventuelle ægtefælle og eventuelt tjenestefolk, men er uden hjemmeværende børn, og det er således kun i 10–15 % af husholdningerne, at man træffer andre familiemedlemmer, logerende, inderster o.l. Forholdet mellem husstande med og uden børn af husstandsoverhovedet er ved begge folketællinger som 3:1.

En nærmere omtale af de enkelte grupper fordelt efter deres stilling i husstanden findes nedenfor i afsnittene 10.2.1–10.2.5.

Sammensætningen af husstandene er stærkt erhvervsbetonet. I tabel 10.7 og 10.8 er for de to folketællinger vist det gennemsnitlige antal personer

Tabel 10.5: Husstandsstrukturen ved folketællingen 1787.

Husstandssammensætning	Barnløse husstande % af alle husstande	Husstande med børn % af alle husstande
Kun mand, kone og evt. børn	12	35
Desuden børnebørn eller forældre til overhovedet eller dennes hustru	5	8
Desuden andre familiemedlemmer	3	4
Desuden tjenestefolk	10	30
Desuden logerende o.l.	3	7

Tabel 10.6: Husstandsstrukturen ved folketællingen 1801.

Husstandssammensætning	Barnløse husstande % af alle husstande	Husstande med børn % af alle husstande
Kun mand, kone og evt. børn	15	38
Desuden børnebørn eller forældre til overhovedet eller dennes hustru	6	11
Desuden andre familiemedlemmer	2	4
Desuden tjenestefolk	7	25
Desuden logerende o.l.	3	5

Tabel 10.7: Det gennemsnitlige antal personer pr. husstand ved folketællingen 1787.

Stilling i husstanden	Husstandsoverhovedets erhverv			
	gårdmand	husmand	daglejer	håndværker
<i>Mænd:</i>				
Overhovede	1.0	1.0	1.0	1.0
Barn af overhovede	1.3	0.6	0.6	1.0
Andre familiemedlemmer	0.1	–	–	–
Tjenestefolk	0.9	–	–	0.3
Andre	0.1	–	–	0.1
<i>Kvinder:</i>				
Overhovede/gift med overh.....	0.9	0.9	0.8	0.9
Barn af overhovede	1.3	0.7	0.6	0.9
Andre familiemedlemmer	0.2	0.1	0.1	0.1
Tjenestefolk	0.7	0.1	–	0.2
Andre	0.1	0.1	0.1	0.1

Tabel 10.8: Det gennemsnitlige antal personer pr. husstand ved folketællingen 1801.

Stilling i husstanden	Husstandsoverhovedets erhverv			
	gårdmand	husmand	daglejer	håndværker
<i>Mænd:</i>				
Overhovede	1.0	1.0	1.0	0.9
Barn af overhovede	1.5	0.8	0.6	0.6
Andre familiemedlemmer	0.1	0.1	–	0.1
Tjenestefolk	0.9	0.1	–	0.2
Andre	0.1	–	–	–
<i>Kvinder:</i>				
Overhovede/gift med overh.....	1.0	1.0	1.0	0.9
Barn af overhovede	1.2	0.8	0.8	0.9
Andre familiemedlemmer	0.2	0.1	0.1	0.1
Tjenestefolk	0.6	0.1	–	0.1
Andre	0.1	0.1	–	0.1

i husstanden. Forholdene ved de to folketællinger er særdeles ensartede, og det ses af tabellerne, at det, der bevirker, at gårdmandshusstande typisk har et større antal personer end de øvrige medtagne erhvervs husstande, dels er, at der gennemsnitlig er omtrent dobbelt så mange børn af husstandsoverhovedet i gårdmandsfamilierne, dels, at der i gennemsnit er ca. 1,5 tjenestefolk på en gård, mens tjenestefolk i de øvrige husstande, der er medtaget, er en relativt sjælden foreteelse.

En særstilling blandt håndværkerne indtager møllerne. I 1801 findes i materialet følgende møller og møllerhusstande:

- 1: Hallenslev sogn, Hallenslev stubmølle. Husstand: Mand, kone, 4 børn, 2 tjenestefolk.
- 2: Hallenslev sogn, hestemølle. Husstand: Mand, kone, 1 barn.

- 3: Holsteinsborg sogn, Rude vindmølle. Husstand: Mand, kone, 3 børn, 2 tjenestefolk.
- 4: Horreby sogn, vindmølle. Husstand: Mand, kone, 2 børn, 1 tjenestefolk.
- 5: ~~Krønge sogn, Krønge stubmølle.~~ Husstand: Mand, kone, 4 børn, 2 tjenestefolk.
- 6: Stenløse sogn, Lindved vandmølle. Husstand: Mand, kone, 3 børn, 1 andet familiemedlem, 3 tjenestefolk.
- 7: Nebel sogn, Serridslevgård vandmølle. Husstand: Mand, kone, 3 børn.
- 8: Kastbjerg sogn, Kastbjerg vandmølle. Husstand: Mand, kone, 1 barn, 3 tjenestefolk.
- 9: Elsborg sogn, Højbjerg vandmølle. Husstand: Mand, kone, 1 andet familiemedlem, 4 tjenestefolk.
- 10: Gjørum sogn, Bol vandmølle. Husstand: Mand, kone, 5 børn, 3 tjenestefolk.
- 11: Tved sogn, Ballerum mølle. Husstand: Mand, kone, 1 andet familiemedlem.
- 12: Års sogn, Ø. Oustrup vandmølle. Husstand: Mand, kone, 1 barn, 1 andet familiemedlem, 7 tjenestefolk.
- 13: Års sogn, Dybvad vandmølle. Husstand: Mand, kone, 4 børn, 4 tjenestefolk.
- 14: Tostrup sogn, Skinderup vandmølle. Husstand: Mand, kone, 3 børn, 2 tjenestefolk.
- 15: Alminde sogn, Dons vandmølle. Husstand: Mand, kone, 2 børn, 7 tjenestefolk.

Oversigten viser, at disse møllerhusstande havde en sammensætning, der med gennemsnitlig ca. 7 personer pr. husstand mere minder om gårdmændenes end om de øvrige håndværkeres.

10.2.1 Husstandsoverhoveder

Ved begge folketællingerne var der mandlige husstandsoverhoveder i noget over 90 % af husstandene. Kvindelige husstandsoverhoveder forekommer dels i enkelte tilfælde i større husholdninger, hvor den pågældende for nylig er blevet enke, og hvor man derfor kort tid efter igen må forvente at finde et mandligt overhoved som følge af en genvielse, dels i meget små husstande (1–2 personer), hvor den pågældende hører til i de ældste aldersklasser og er karakteriseret ved erhvervsbetegnelser som »indsidder«, »huuskone«, »lever af spinderi« eller »faar Almisse af Sognet«. Også i det sidste tilfælde er der som oftest tale om enker, men her findes tillige de gifte kvinder, hvor manden har fast ophold et andet sted.

En fordeling af de mandlige husstandsoverhoveder efter alder og erhverv ses i tabel 10.9. For de store erhvervsgrupper er gennemsnitsalderen omtrent ens, hvilket stemmer med, at der heller ikke synes at være karakteristiske forskelle mellem den gennemsnitlige vielsesalder for de to grupper. Gennemsnitsalderen for gruppen »andre« kan næppe tillægges større betydning, da forskellen i opfattelsen af husstandsbegrebet får stor betydning for netop denne gruppe. Derimod er der en mindre forskel i udviklingen fra 1787 til 1801 mellem de to hovedgrupper. For gårdmændene stiger gennemsnits-

Tabel 10.9: Mandlige husstandsoverhoveder ved folketællingerne fordelt efter erhverv og alder.

Alder	Gårdmænd		Erhverv Husmand, daglejere, håndværkere		Andre		I alt	
	1787	1801	1787	1801	1787	1801	1787	1801
	20–24 år	8	4	6	5	–	1	14
25–29 –	31	24	18	33	6	4	55	61
30–34 –	66	45	56	74	10	9	132	128
35–39 –	65	64	73	100	9	18	147	182
40–44 –	101	81	84	74	13	13	198	168
45–49 –	79	91	52	106	15	16	146	213
50–54 –	74	73	65	95	18	14	157	182
55–59 –	57	71	51	51	14	10	122	132
60–64 –	41	64	40	54	14	14	95	132
65–69 –	24	28	28	33	8	16	60	77
70–74 –	16	11	13	16	9	13	38	40
75–79 –	5	–	8	7	9	8	22	15
80 år eller derover	–	4	4	5	–	10	4	19
I alt	567	560	498	653	125	146	1190	1359
Gennemsnitlig alder	46	48	48	47	53	55		

Tabel 10.10: Antallet af gifte mænd i folketællingernes erhvervsrubrik gårdmænd 1787–1801.

Alder	Antal gifte mænd under gårdmænd		Aldersgruppens andel af samtlige gifte mænd under gårdmænd	
	1787	1801	%	
	1787	1801	1787	1801
11–20 år	31	30	–	–
21–30 –	4599	3287	8	6
31–40 –	15223	12661	27	24
41–50 –	16087	15748	29	30
51–60 –	11523	12653	21	24
61–70 –	6327	6424	11	12
71–70 –	1954	1486	4	3
Over 80 år.....	232	165	–	1
I alt.....	55976	52454	100	100

alderen, mens den for husmænd m. fl. er svagt faldende. Det ses desuden, at forskellen især betinges af en ændret sammensætning af husstandsoverhovederne i aldersklasserne 25–44 år, d. v. s. væsentligst dem, der er blevet gift mellem de to folketællinger. Mens der af samtlige husstandsoverhoveder i alderen 25–44 år i 1787 var 49 % gårdmænd og 42 % husmænd m. fl., er forholdet i 1801 vendt om, således at det nu kun er 40 % af husstands- overhovederne i de pågældende aldersgrupper, der er gårdmænd, mens 52 % er husmænd m. fl. Det stagnerende antal gårde samtidig med en befolk-

ningstilvækst rammer således naturligt nok dem, der skal nyetablere sig hårdest, men da tabel 10.9 tillige viser, at det absolutte antal gårdmænd i de ældre aldersklasser (fra 45 år og opefter) også er stigende, muligvis som følge af stigende restlevealder for de ældre aldersklasser, har situationen været særlig vanskelig for de yngre aldersgrupper.

Et relativt groft mål for det samme forhold, der ikke alene er baseret på stikprøvens materiale, men på landsomfattende tal, kan fås af tabel 10.10, hvor der er beregnet et udtryk for aldersfordelingen for gårdmændene baseret på en antagelse om, at gruppen gifte mænd under erhvervskategorien gårdmænd stort set kun indeholder husstandsoverhovederne. Her er andelen af gårdmænd, der er under 40 år, reduceret fra 35 % i 1787 til 30 % i 1801, mens til gengæld de 40–70-åriges andel er vokset fra 61 % til 66 %.

10.2.2 Børn

Som nævnt ovenfor fandtes der børn i $\frac{3}{4}$ af alle husstande ved folketællingerne, men det ses af tabel 10.11, at antallet af hjemmeboende børn i den enkelte husstand normalt var ret begrænset og mindre, end man måtte forvente ud fra kendskabet til ferilitet og børnedødelighed.

Der er derfor i tabel 10.12 for hver af folketællingerne foretaget en opgørelse af, hvilken stilling i husstanden børn i aldersgrupperne under 16 år er tillagt. Indtil omkring tiårsalderen befinder børnene sig hos forældrene, men fra børnene er ni år gamle, bliver det mere almindeligt, at de kommer ud for at tjene, tidligst for drengenes vedkommende, og i den ældste af de medtagne aldersgrupper udgør de hjemmeværende børn kun fra halvdelen til $\frac{2}{3}$ af alle børn i aldersklassen. Andelen af hjemmeboende børn er noget større i 1801 end i 1787. Baggrunden herfor er muligvis, at en del af børnene kun

Tabel 10.11: Antallet af hjemmeboende børn ved folketællingerne fordelt efter husstande.

Husstande med	1787 antal husstande	1801
1 barn	277	340
2 børn	274	288
3 –	183	237
4 –	130	142
5 –	63	73
6 –	27	30
7 –	13	7
8 –	4	8
9 –	2	1
I alt	973	1126

Tabel 10.12: Børn under 16 år ved folketællingerne fordelt efter alder og stilling i husstanden.

Løbende alder	Barn af husstands- overhovede	Andet familie- forhold til overhovede	Stilling i husstanden		Børn af tjeneste- folk	Børn af loger- ende o.l.	I alt	Tjeneste- folk i % af alle
			Plejebørn	Tjeneste- folk				
antal børn								
<i>Drenge 1787</i>								
1– 3 år	237	3	9	–	–	2	251	–
4– 6 –	226	10	10	1	–	6	253	–
7– 9 –	229	4	7	11	–	4	255	4
10–12 –	173	5	13	56	–	2	249	22
13–15 –	97	3	4	93	–	–	197	47
<i>Piger 1787</i>								
1– 3 år	228	4	6	–	2	8	248	–
4– 6 –	212	8	4	–	–	5	229	–
7– 9 –	213	4	9	7	3	4	240	3
10–12 –	184	5	10	42	1	5	247	17
13–15 –	124	8	4	86	–	4	226	38
<i>Drenge 1801</i>								
1– 3 år	262	14	2	–	1	5	284	–
4– 6 –	261	5	4	–	–	3	273	–
7– 9 –	227	7	7	4	–	3	248	2
10–12 –	177	9	7	48	–	–	241	20
13–15 –	136	3	10	84	–	1	234	36
<i>Piger 1801</i>								
1– 3 år	289	10	1	–	–	6	306	–
4– 6 –	218	9	5	–	–	3	235	–
7– 9 –	212	9	8	2	1	3	235	1
10–12 –	164	5	9	22	–	6	206	11
13–15 –	128	10	4	61	–	3	206	30

var ude at tjene i sommerhalvåret, således at forskellen afspejler, at de to tællinger afholdtes henholdsvis 1. februar og 1. juli.

I tabel 10.13 er de hjemmeværende børn delt op i to sociale grupper efter faderens erhverv. For de yngste aldersklasser får man en fordeling, der nogenlunde svarer til erhvervsgruppernes andel af antallet af husstande, men når man op over ti år, ses det, at gårdmandsbørnene bliver en stærkt stigende andel af de hjemmeværende børn. Denne forskel kan ikke forklares ved en forskel i forældrenes alderssammensætning eller i væsentlige forskelle i dødeligheden for de to kategorier børn netop omkring ti-års-alderen, og forklaringen må derfor være, at tjenestefolkene i aldersgrupperne fra 10–15 år hovedsagelig rekrutteredes fra andre samfundsgupper end gårdmandsbørnene. For de ældste af de årgange, der er medtaget i tabel 10.13, er de absolutte tal for gårdmandsbørnene dog stærkere faldende, end dødeligheden betinger, og disse aldersklasser af gårdmandsbørn må derfor også have leveret et mindre bidrag til tjenestefolkene eller til de bortvandrede.

Tabel 10.13: De hjemmeboende børns sociale tilhørsforhold.

Alder	Af de hjemmeboende børn udgjorde			
	1787 gårdmandsbørn	andres børn	1801 gårdmandsbørn	andres børn
			%	
<i>Drenge</i>				
1– 3 år	58	42	46	54
4– 6 –	46	54	48	52
7– 9 –	54	46	49	51
10–12 –	64	36	60	40
13–15 –	66	34	74	26
16–18 –	74	26	75	25
<i>Piger</i>				
1– 3 år	51	49	40	60
4– 6 –	56	44	43	57
7– 9 –	49	51	44	56
10–12 –	57	43	47	53
13–15 –	66	34	59	41
16–18 –	77	23	82	18

Tabel 10.12 viser, at der i et vist omfang forekommer plejebørn i folketællingerne. Af de hjemmeværende børn under 15 år udgør de 3–4 %. Af de registrerede plejebørn er kun ca. 20 % genfundet som døbte i sognene. Muligvis stammer en del fra byerne. Et tegn herpå kan det muligvis være, at der i Hallenslev sogn i begravelseslisterne i 1781–1801 ved 35 begravede spædbørn, i Bringstrup sogn mellem 1775 og 1789 ved 11 begravede spædbørn og i Varpelev sogn mellem 1772 og 1796 ved 27 begravede spædbørn er tilføjet betegnelsen »kassebarn«.

10.2.3. Andre familiemedlemmer

Antallet af andre familiemedlemmer er som vist i tabel 10.7 og 10.8 ret begrænset og forekommer kun i ca. 15 % af husstandene.

Den største gruppe af andre familiemedlemmer er forældre til husstands-
overhovedet eller dennes hustru. Kun i 22 husstande i 1787 og i 28 hus-
stande i 1801 forekommer dog begge forældre til en af de to i husstanden,
d. v. s. i mindre end 2 % af husstandene. I noget større omfang – 11–15
% af husstandene – findes en enlig forælder til husstands-
overhovedet eller
dennes hustru. Da antallet af børnebørn i husholdningerne også er stærkt
begrænset, viser det sig således, at tre-generations-familier kun findes i 8 %
af husstandene i 1787 og i 11 % i 1801, og af disse tal må man tillægge
det sidste størst betydning på grund af de større problemer ved husstands-
begrebet ved 1787-tællingen.

Andelen af tre-generations-familier er lav i forhold til, hvad man kunne

Tabel 10.14: De ældres stilling i husstanden. (Personer på 60 år eller derover).

	Husstands- overhovede eller dennes ægtefælle	Forældre til overhovedet	Andet slægts- forhold	Tjenestefolk	Andet
1787, mænd	220	47	6	11	16
1787, kvinder	189	87	23	6	41
1801, mænd	283	63	4	16	13
1801, kvinder	242	114	18	1	43

Tabel 10.15: Andre slægtninge end børnebørn og forældre til husstandsoverhovedet og dennes ægtefælle fordelt efter alder.

Løbende alder	Mænd		Kvinder	
	1787	1801	1787	1801
0–20 år	8	10	13	9
21–40 år	17	24	24	23
40 år og derover	12	12	37	32

forvente ud fra de forestillinger, man ofte møder om den ældste generations stilling i 1700- og 1800-tallets samfund.¹

Man kan imidlertid stille det spørgsmål, om de få ældre i husstandene skyldes, at dødelighedsforholdene i sammenhæng med den høje vielsesalder var sådan, at ikke flere havde deres forældre i live, således at der af naturlige grunde ikke kunne fremkomme stort flere tre-generations-familier. For at få et indtryk af dette er i tabel 10.14 foretaget en opdeling af de ældste aldersklasser efter deres stilling i husstandene. For mændenes vedkommende gælder det ved begge folketællinger, at den helt dominerende del af de ældre er husstandsoverhoveder, enten ved deres oprindelige ejendom eller er flyttet til et hus, evt. er inderste (jf. tabel 10.9), og at kun et beskedent mindretal bor hos børn eller andre slægtninge. Da antallet af barnløse – målt ud fra fertilitets- og dødelighedsforhold – har udgjort en langt mindre del af alle over 60 år, vil det sige, at en væsentlig del af dem, der havde børn, alligevel opretholdt en selvstændig husstand efter det fyldte 60. år. Noget anderledes er det for kvinderne og især for enkerne. For de sidstnævnte har en almindelig forsørgelsesform efter det 60. år været at tage ophold hos et gift barn.

Andre slægtninge end bedsteforældre og børnebørn omfatter hovedsagelig søskende til husstandsoverhovedet eller dennes ægtefælle. For aldersklasserne op til 40-års-alderen er der hyppigt tale om, at faderen til de pågældende søskende for nylig er afdøet ved døden, hvorefter en søn har overtaget fæstet, men på stedet forsørger sin moder og sine søskende. For de ældste aldersklassers vedkommende inden for denne gruppe er der især tale om ugifte kvindelige slægtninge (jf. tabel 10.15).

1. Jf. f. eks. H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, 1910–13, bd. I, p. 146.

Tabel 10.16: Tjenestefolk pr. husstand.

Husstandemed	1787 antal husstande	1801
1 tjenestefolk	193	173
2 -	183	153
3 -	83	87
4 -	34	34
5 -	14	16
6 -	10	8
7 -	8	7
8 -	2	1
9 -	1	4
10 - eller flere	6	6
I alt	534	489

Tabel 10.17: Antallet af sønner og mandlige slægtninge i alderen 10–40 år sammenlignet med antallet af mandlige tjenestefolk på gårdene.

Antal mandlige tjenestefolk	1787 Antal sønner og mandlige slægtninge					I alt
	0	1	2 antal gårde	3	4	
0	68	85	48	14	1	216
1	121	81	22	4	–	228
2	83	20	5	–	–	108
3	12	3	–	–	–	15
4	3	3	–	–	–	6
5	–	2	–	–	–	2
I alt	287	194	75	18	1	575
$R = \div 0.32$						

Antal mandlige tjenestefolk	1801 Antal sønner og mandlige slægtninge					I alt
	0	1	2 antal gårde	3	4	
0	71	77	77	22	4	251
1	85	71	30	5	–	191
2	74	35	7	–	–	116
3	12	5	–	–	–	17
4	6	1	1	1	–	9
5	1	–	–	–	–	1
6	1	1	–	–	–	2
I alt	250	190	115	28	4	587
$R = \div 0.33$						

10.2.4 Tjenestefolk

Der er tidligere (jf. tabel 10.4) gjort rede for antallet af tjenestefolk ved de to folketællinger, og det er vist, at disse så godt som alle var ugifte. Af tjenestefolkene findes knap $\frac{3}{4}$ på gårdene, resten ved liberale erhverv og på godserne, og derudover træffes der enkelte håndværkssvende.

En fordeling af tjenestefolkene efter antallet pr. bedriftsenhed fremgår af tabel 10.16. Det normale er 1–2 tjenestefolk hvert sted, og når der er 2 da som oftest en af hvert køn. Tabellen giver imidlertid ikke det fulde billede af det typiske arbejdskraftforbrug på en gård. Som tidligere omtalt gælder det i stor udstrækning, at gårdmandsbørnene også efter, at de var kommet i de aldersklasser, hvor man i samtiden betragtede dem som arbejdsduelige, forblev på gårdene, og sammenholder man antallet af mandlige tjenestefolk på gårdene med antallet af hjemmевærende sønner og andre mandlige slægtninge i aldersklasserne 10–40 år (jf. tabel 10.17), fås en – dog relativt svag – negativ korrelation, hvilket formentlig må tages som et udtryk for, at de pågældende sønner og slægtninge i et vist omfang har erstattet tjenestefolk på gårdene og således må medregnes til arbejdsstyrken.

Tabel 10.18: Aldersfordeling for tjenestefolk.

Løbende alder	Mænd		Kvinder		Mænd		Kvinder	
	1787	1801	1787	1801	1787	1801	1787	1801
	antal personer				% af alle i aldersgruppen			
6–10 år	23	14	21	12	5	3	5	3
11–15 –	138	122	114	73	38	32	30	22
16–20 –	125	163	136	142	52	52	52	48
21–25 –	144	153	144	172	61	51	53	49
26–30 –	125	95	82	58	47	39	33	22
31–35 –	50	46	33	23	25	21	16	10
36–40 –	36	35	19	11	14	15	8	5
41–45 –	12	11	10	7	7	5	6	4
46–50 –	11	15	11	4	6	6	5	2
51–55 –	3	11	5	5	2	6	4	3
56–60 –	7	7	3	3	5	5	3	2
61–65 –	7	5	2	–	8	4	2	–
66–70 –	1	3	1	1	1	3	1	1
71 år og derover ..	1	4	1	–	1	4	1	–
I alt	683	684	582	511				

Heraf				
på herregårde	39	47	44	45
på gårde	523	522	404	349
i møller	18	21	16	12
i præstegårde m. m.	32	27	40	35
hos andre	71	67	78	70

Dette forklarer tillige, at en del af gårdene, der iøvrigt ikke altid hører til de mindste i stikprøven, slet ikke har tjenestefolk.

Tjenestefolkenes aldersfordeling ses i tabel 10.18. Hovedparten er i alderen fra 10–30 år, d. v. s. at tjenesteforholdet for de grupper, hvor det var normalt, at man kom ud at tjene, omfatter tiden, indtil man indgik ægteskab, for derefter at reduceres til kun at udgøre en ringe procent af samtlige i aldersklassen.

10.2.5 Logerende aftægtsfolk, inderster m. fl.

Restgruppen af husstandsmedlemmer omfatter et begrænset antal, der i tabel 10.19 er opdelt på de betegnelser, der er anvendt i folketællingerne. Som tidligere nævnt er grænsen mellem disse grupper og selvstændige husholdninger dog ret flydende, hvilket vanskeliggør en tolkning af udviklingsforløbet. I øvrigt synes gruppen, som det også ses af tabel 10.20 at være karakteriseret ved at have et relativt stort antal ældre kvinder, der næsten alle er enker.

Tabel 10.19: Folketællingernes betegnelser for logerende m. fl.

Tællingsår	Aftægtsfolk	Børn af aftægtsfolk	Logerende	Børn af logerende	Inderster	Ægtefælle til inderster	Børn af inderster	Andet
1787	9	–	16	1	81	27	35	13
1801	23	6	56	14	38	7	10	12

Tabel 10.20: Aldersfordeling for logerende m. fl.

Løbende alder	1787		1801	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
	antal personer			
0–19 år	16	27	14	22
20–39 –	19	18	17	21
40–59 –	18	30	14	27
60 år og derover	20	52	13	45

Befolkningens bevægelser fordelt på stifter 1735-74

Landsomfattende oplysninger om antallet af fødte (døbte) og døde (begravede) blev som omtalt side 12 indhentet fra 1735. For årene 1735–74 findes disse oplysninger fordelt på stifter dels i en tabel, der opbevares på rigsarkivet,¹ dels som en bilagstabel til bind II af *Materialien zur Statistik der Dänischen Staaten, 1786*.

Tallene fra rigsarkivet indeholder enkelte oplysninger om manglende geografiske områder, og desuden er der enkelte sammenlægningsfejl. Tallene afviger også enkelte steder fra *Materialiens*, der dog heller ikke er fejlfrie, og forskellige forfattere har gjort opmærksomme på yderligere en del fejl i form af manglende overensstemmelse med grundmaterialet.

Nedenfor er under a) og b) gengivet tallene fra tabellen på rigsarkivet. Der er i fodnoter gjort opmærksom på de vigtigste fejl og udeladelser.

1. Rentekammeret 352.27.

-
1. Bornholm er kun med i 1736 og 1751–57.
 2. Tallet omtales som »defect«.
 3. Tallet gælder formentlig foregående år.
 4. Samsø mangler.

a. Antal fødte i kongerigets stifter 1735–74.

År	København	Sjællands stift ÷ København ¹	Fyn og Lolland- Falster	Ribe stift	Aarhus stift	Viborg stift	Ålborg stift	Hele kongeriget
1735	2465	6600	4549	3063	3388	1473	2064	23602
1736	2520	6196	4398	3107	3388 ^a	1490	2002	23101
1737	2432	5611	4323	3197	3468	1623	2002 ^a	22656
1738	2573	6757	4614	3097	3455	1603	2026	24125
1739	2764	6802	4646	2995	3316	1524	2026	24070
1740	2702	6811	4410	3106	3572	1236 ^a	1888	23725
1741	2377	6278	4322	2733	3200	1517	1949	22376
1742	2395	6420	4569	2896	3055	1504	1875	22714
1743	2692	7066	4510	3073	3279	1376	1877	23873
1744	2640	7322	4748	3178	3576	1715	2102	25281
1745	2794	6840	4763	3083	3667	1698	2223	25068
1746	2781	6732	4647	3070	3617 ^a	1622	2110	24579
1747	2731	6648	4638	2941	3504	1666	2178	24306
1748	2710	6693	5062	3293	3512	1655	2042	24967
1749	2813	6871	4439	3323	3598	1730	2172	24946
1750	2746	6911	4573	3146	3633	1676	2201	24886
1751	2781	7925	4663	3266	3589	1714	2178	26116
1752	2896	7338	4187	3420	3735	1792	2418	25786
1753	2882	7150	3640	3296	3579	1785	2393	24725
1754	3147	7335	4600	3514	3610	1857	2368	26431
1755	3023	7329	4981	3550	3696	1768	2329	26676
1756	3027	7261	4918	3661	3633	1764	2250	26514
1757	2949	7201	4417	3348	3811	1842	2450	26018
1758	2731	6357	3925	3585	3644	1749	2365	24356
1759	2350	6311	4543	3291	3248	1610	2136	23489
1760	3054	7063	4917	3230	3821	1816	2334	26235
1761	3028	6832	4694	3442	3836	1654	2233	25719
1762	2549	6971	4756	3470	3731	1805	2315	25597
1763	2276	6803	4372	3467	3576	1819	2272	24585
1764	2951	7181	4689	3574	3715	1772	2180	26062
1765	2541	6995	4419	3748	3813	1815	2260	25591
1766	2643	7256	4871	3796	3733	1819	2310	26428
1767	2932	7255	4859	3743	3772	1712	2101	26374
1768	2961	6785	4741	3584	3636	1701	2252	25660
1769	2909	7376	4954	3661	3953	1743	2304	26900
1770	2970	7449	5106	3667	4015	1725	2371	27303
1771	2657	7100	5140	3651	3555	1611	2160	25874
1772	2604	6118	4620	3156	3294	1443	2005	21800
1773	2794	6420	4630	3093	3296	1353	1967	23553
1774	2920	7369	4920	3711	3830	1725	2385	26860

b. Antal døde i kongerigets stifter 1735–74.

År	København	Sjællands stift ÷ København ¹	Fyn og Lolland- Falster	Ribe stift	Aarhus stift	Viborg stift	Aalborg stift	Hele kongeriget
1735	2110	4569	4131	2063	2199	1088	1608	17768
1736	2900	6781	5027	2686	2199 ³	1179	1663	22435
1737	3319	7790	5201	2809	2998	1530	1663 ³	25310
1738	2797	6429	3819	2583	3438	1599	1725	22390
1739	2400	6678	3829	2523	3201	1300	1725	21656
1740	3475	7598	4711	2744	2871	1068 ²	1854	24321
1741	3860	7168	4375	2621	3362	1257	2096	24739
1742	2710	5268	4214	2937	4102	1453	2556	23240
1743	2734	5147	3834	2776	3279	1604	2124	21498
1744	2890	5268	3068	2206	2311	1102	1483	18328
1745	2799	5217	3143	2405	2699	1176	1521	18960
1746	3386	6093	3631	2907	2729 ⁴	1085	1521	21352
1747	2949	5623	5246	2687	3210	1252	1637	22604
1748	3328	6695	4485	3732	4005	1768	2410	26423
1749	2646	5853	4219	2866	3945	1752	2260	23541
1750	4317	6106	3772	2863	3082	1361	1653	23154
1751	2798	6777	4664	2865	2995	1176	1575	22850
1752	2594	6232	3420	2729	2927	1258	1639	20799
1753	2845	5851	3203	2649	3123	1225	1597	20493
1754	2542	6217	4206	2925	3120	1498	1895	22403
1755	3821	6241	4441	3313	3386	1582	2124	24908
1756	2792	7322	4209	3310	5058	2286	2567	27544
1757	3720	7525	5055	2490	2742	1198	2085	24815
1758	4761	7497	5093	2558	2984	1963	2273	27129
1759	4355	6841	4362	2944	2815	1435	1793	24545
1760	3228	6786	4983	2722	3263	1853	1711	24546
1761	2593	5588	4008	2891	2868	1435	1696	21079
1762	4512	6788	4686	2953	3241	1419	1984	25583
1763	4746	8133	5847	4588	4939	2196	2687	33136
1764	3493	7132	4938	3223	4329	1765	2107	26987
1765	2973	7463	4130	3223	3178	1453	1948	24368
1766	3939	6363	4222	3072	3069	1500	1680	23845
1767	3243	5650	4806	3443	3149	1396	1696	23383
1768	2912	5052	4914	2936	3121	1349	1929	22213
1769	4434	6059	4850	2856	3520	1309	1862	24890
1770	3770	6732	4345	3379	3573	1571	2095	25465
1771	3144	7129	4735	2925	4010	1698	2389	26030
1772	4209	7824	4596	4166	3658	1771	2649	28873
1773	3229	7008	4901	4269	5345	2429	3849	34030
1774	2273	5188	3690	2553	2782	1158	1594	19230

Noter: Se tabel a.

c. Ribebiskoppens indberetninger om copulerede, fødte og døde 1767–74.

I begyndelsen af 1760-erne begynder biskoppen over Ribe stift at indsende mere fyldige indberetninger over befolkningens bevægelser i stiftet. Således findes i 1760 antallet af copulerede par og i 1762 en fordeling af fødte og døde efter køn. Fra 1765 rundersender biskoppen et skema, der har samme udformning, som det, der fra 1775 bliver anvendt for hele landet (jf. s. 12), men de to første år dette anvendes, lykkes det ikke at få alle præsterne til at udfylde alle rubrikker (jf. illustrationen hos Aksel Lassen side 227), og det er derfor først fra 1767, at man har aldersfordeling for de døde for hele stiftet.

År	Copulerede par	Mænd	Fødte Kvinder	I alt	Mænd	Døde Kvinder	I alt
1767.....	919	1933	1810	3743	1761	1682	3443
1768.....	933	1831	1753	3584	1461	1475	2936
1769.....	883	1915	1746	3661	1451	1405	2856
1770.....	873	1836	1831	3667	1685	1694	3379
1771.....	820	1716	1839	3555	1571	1659	3230
1772.....	784	1588	1568	3156	2063	2103	4166
1773.....	917	1568	1525	3093	2129	2140	4269
1774.....	1008	1914	1797	3711	1226	1327	2553

Aldersfordeling for døde mænd:

År	til 10 år	10–20 år	20–30 år	30–40 år	40–50 år	50–60 år	60–70 år	70–80 år	80–90 år	90–100 år	fra 100 år og derover
1767....	809	85	94	94	119	118	170	166	86	19	1
1768....	634	73	65	71	92	109	159	152	90	15	1
1769....	732	58	74	66	89	84	132	136	65	14	1
1770....	799	76	64	99	92	118	175	162	83	14	3
1771....	739	72	68	85	87	107	165	161	78	8	1
1772....	885	91	108	116	134	202	247	174	86	19	1
1773....	928	105	111	109	158	195	243	184	80	16	–
1774....	542	43	60	71	91	107	137	122	43	7	3

Aldersfordeling for døde kvinder:

År	til 10 år	10–20 år	20–30 år	30–40 år	40–50 år	50–60 år	60–70 år	70–80 år	80–90 år	90–100 år	fra 100 år og derover
1767....	655	95	87	135	110	122	170	178	100	26	4
1768....	518	63	101	116	89	97	175	170	124	19	3
1769....	564	74	80	103	73	85	131	180	86	29	–
1770....	687	78	102	126	102	122	159	189	113	14	2
1771....	614	81	103	121	104	116	171	195	136	17	1
1772....	750	96	126	143	142	167	263	250	141	25	–
1773....	759	128	153	148	177	198	242	211	107	17	–
1774....	460	64	96	107	98	103	154	154	68	22	1

Kilde: Landsarkivet for Jylland, Ribe bispearkiv C-4-180.

Befolkningens bevægelser fordelt på stifter 1775-1800

Fra 1775 indhentes oplysninger om befolkningens bevægelser på det i figur 1,1 viste skema.

Først fra 1801 findes skemaerne imidlertid publiceret i den officielle statistik i Statistisk Tabelværk, ældste række, hæfte 1. For årene 1775–1800 findes tallene spredt over en række arkiver samt publiceret i mere eller mindre rudimentær form i samtidige aviser og tidsskrifter, hvorimod de intet steds findes samlet. For at bøde herpå er i de efterfølgende bilagstabeller samlet oplysningerne for de år, som det har været muligt at finde. Indsamlingen er sket i samarbejde med arkivar Poul Thestrup, Landsarkivet for Fyn og cand. polit. Otto Andersen, Københavns Universitets statistiske Institut.¹

Tabellerne lider under en række af de fejl med hensyn til geografisk dækning og regnefejl ved sammentællingerne, som også gjorde sig gældende før 1775, og desuden er det i en række tilfælde uklart, om de uægtefødte er med i totaltallene for fødte af hvert køn, ligesom de samlede tal for de begravede tyder på, at der i nogle tilfælde er døde med en dødsalder over 100 år, der ikke indgår i aldersfordelingerne.

1. Dette institut påtænker senere at udgive en bearbejdelse af tallene for dødeligheden.

a. Antal fødte i kongerigets stifter 1775–1800.

	København				Sjællandsstift ÷ København ¹				Fyn og Lolland-Falster ²			
	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte ⁴	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt
1775....	1456	1437	563	2893	3798	3842	264	7640	2785	2749	276	5810
1776....	1312	1402	506	2714	3768	3517	231	7285	2559	2368	239	4927
1777....	1394	1367	551	2761	3824	3738	244	7562	2661	2436	219	5097
1778....	1412	1382	577	2794	3925	3828	232	7753	2814	2680	226	5494
1779....	1481	1439	635	2920	3930	3734	243	7664	2757	2557	237	5314
1780....	1463	1428	603	2891	4184	3851	235	8035	2789	2653	227	5442
1781....	1410	1430	622	2840	3938	3851	198	7789	2606	2446	236	5052
1782....	1336	1379	615	2715	3778	3457	214	7235	2532	2447	208	4979
1783....	1427	1485	654	2912	3692	3511	171	7203	2696	2531	227	5227
1784....	1531	1554	702	3085	3571	3460	185	7031	2553	2411	199	4964
1785....	1588	1416	611	3004	3395	3336	191	6731	2582	2506	234	5088
1786....												
1787....												
1788....	1514	1459	30	2973	3637	3423	223	7060	2633	2650	237	5283
1789....	1202	1097	32	2299	3622	3514	246	7136	2815	2735	292	5550
1790....	1277	1230	31	2507	3416	3203	213	6619	2675	2560	268	5235
1791....	1235	1168	25	2403	3497	3289	194	6786	2800	2786	271	5586
1792....	1331	1215	33	2546	4017	3870	111	7887	3068	2904	272	5972
1793....	1165	1214	39	2379	3733	3613	225	7346	2920	2663	251	5583
1794....	1180	1100	27	2280	3763	3539	189	7302	2967	2706	265	5673
1795....	1041	1078	33	2119	3751	3624	239	7375	2744	2650	250	5394
1796....				2088				7301				5957
1797....				2324				8010				6146
1798....	1708	1649	–	3357	4110	4134	235	8244	3250	3045	368	6295
1799....	1191	1166	12	2357	4081	3734	232	7815	3281	3089	342	6370
1800....	1153	1170	909	2323	4122	4013	280	8135	2876	2826	288	5702

1. Bornholm indgår ikke i tallene.
2. For årene 1776–82 er Ærø og Als ikke med.
3. For årene 1776–82 er de slesvigske områder ikke med.
4. Fra 1788–99 er antallet af uægte børn formentlig forkert.
5. De uægte børn synes ikke for alle årene at være medregnet i de foregående kolonner.

	Ribe stift ³				Aarhus Stift				Viborg stift ⁴			
	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt
1775....	1857	1794	112	3651	2000	1987	156	3987	825	860	76	1761
1776....	1633	1570	89	3203	1932	1967	164	3899	891	868	95	1759
1777....	1591	1551	97	3142	1941	1848	131	3789	819	778	100	1597
1778....	1618	1494	97	3112	1968	1872	161	3840	851	805	81	1656
1779....	1627	1615	71	3242	2013	1933	146	3946	806	778	68	1584
1780....	1690	1560	128	3250	2127	2132	144	4259	969	872	68	1841
1781....	1633	1587	109	3220	2063	1988	176	4051	930	911	97	1841
1782....	1577	1485	118	3062	1962	1900	157	3862	890	893	95	1783
1783....	1761	1685	95	3446	1831	1970	161	3801	800	789	73	1662
1784....	1767	1708	101	3475	1773	1782	132	3555	816	736	69	1621
1785....	1734	1669	89	3403	1760	1669	144	3429	806	794	80	1680
1786....	1772	1884	97	3656	1849	1734	110	3583				
1787....					1830	1705	142	3535				
1788....	1806	1813	103	3619	1951	1756	160	3707	855	848	55	1703
1789....	1948	1833	128	3781	1881	1837	175	3718	811	823	67	1701
1790....	1790	1739	121	3529	1836	1785	141	3621	802	790	69	1661
1791....	1905	1879	115	3784	2001	1890	158	3891	864	806	70	1670
1792....	2010	1865	91	3875	2164	2057	164	4221	955	890	83	1845
1793....	1890	1822	99	3712	2117	2056	190	4173	865	860	82	1725
1794....	1964	1932	122	3896	2128	2097	165	4225	865	830	48	1695
1795....	1961	1885	76	3846	2132	1996	156	4128	904	844	67	1815
1796....	1968	1758	94	3726	2019	1915	127	3934				1657
1797....	2065	1854	92	3920	2096	2037	160	4133				1806
1798....	2010	1841	112	3851	2210	2058	147	4268	948	987	87	1935
1799....	2101	2020	130	4121	2372	2236	231	4607	990	946	87	1936
1800....	1870	1766	116	3636	2034	1927	194	3961	869	799	98	1668

	Aalborg stift				Hele Danmark			
	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	I alt
1775....	1074	1118	131	2323	13795	13787	1578	28065
1776....	1187	1160	107	2347	13631	13160	1431	26791
1777....	1204	1139	64	2343	13750	13130	1406	26884
1778....	1079	1082	123	2161	13973	13432	1497	27405
1779....	1198	1173	132	2371	13995	13542	1532	27637
1780....	1247	1307	145	2554	14778	14104	1550	28882
1781....	1295	1216	172	2511	14185	13743	1410	27928
1782....	1138	1110	131	2248	13526	12973	1538	26499
1783....	1076	1081	129	2157	13283	13052	1510	26408
1784....	1067	1035	138	2102	13078	12686	1526	25833
1785....	1073	1053	140	2126	12938	12443	1489	25461
1786....	1096	1071	138	2167				25269
1787....	991	952	121	1943				24954
1788....	1227	1203	156	2430	13623	13152	964	26775
1789....	1183	1064	173	2247	13462	12903	1113	26365
1790....	1095	1062	128	2157	12891	12369	971	25329
1791....	1198	1206	149	2404	13500	13024	982	26524
1792....	1269	1293	142	2562	14814	14094	896	28908
1793....	1241	1206	156	2447	13931	13434	1042	27365
1794....	1242	1226	123	2468	14109	13430	939	27539
1795....	1317	1273	136	2590	13850	13350	957	27267
1796....	1304	1132	151	2436				27099
1797....	1266	1146	131	2424				28728
1798....	1401	1262	159	2663	15637	14976	1108	30613
1799....	1276	1309	164	2585	15567	14744	1222	30311
1800....	1186	1059	167	2245	14110	13560	2052	27670

b. Antal døde i kongerigets stifter 1775–1800.

	København			Sjællands stift + København ¹			Fyn og Lolland-Falster ²			Ribe stift ³			Aarhus stift			Viborg stift			Aalborg stift			Hele Danmark		
	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt	Mand- køn	Kvinde- køn	I alt
1775..	1721	1504	3225	3286	3071	6357	2084	2062	4146	1438	1487	292'75	1509	1469	2978	854	845	1699	1050	1000	2050	11942	11438	23380
1776..	1381	1310	2691	3591	3166	6757	2553	2324	4877	1139	1170	230'76	1453	1416	2869	622	625	1247	880	891	1771	11883	11142	23025
1777..	1325	1136	2461	3246	2953	6199	2410	2196	4606	1313	1336	264'77	2012	1893	3905	868	808	1676	1255	1185	2440	12605	11667	24272
1778..	1421	1375	2796	3420	3068	6488	2240	1983	4223	1774	1669	344'78	1721	1569	3290	647	628	1275	776	824	1600	12139	11284	23423
1779..	1710	1343	3053	3296	3028	6324	2374	2279	4653	1619	1622	324'79	2995	3041	6036	1166	1233	2399	1159	1190	2349	14522	14052	28574
1780..	1375	1103	2478	3190	2816	6006	1987	1893	3880	1119	1083	220'80	1669	1663	3332	767	776	1543	1339	1345	2684	11597	10843	22440
1781..	1951	1642	3593	3807	3573	7380	2258	2104	4362	1135	1142	227'81	1759	1719	3478	705	749	1454	959	919	1878	12736	12009	24745
1782..	2207	1761	3968	3834	3597	7431	2057	1955	4012	1297	1268	256'82	1700	1643	3343	690	635	1325	980	934	1914	12930	11960	24890
1783..	1571	1350	2921	3232	3015	6247	2301	2073	4374	1268	1349	261'83	1537	1502	3039	670	564	1234	836	788	1624	11415	10641	22056
1784..	1594	1299	2893	3496	3180	6676	2353	2192	4545	1519	1495	301'84	1798	1694	3492	714	644	1358	966	982	1948	12440	11486	23926
1785..	1894	1640	3534	3380	3061	6441	2225	2144	4369	1572	1661	323'85	1891	1743	3634	819	764	1583	1097	1062	2159	12878	12075	24953
1786..										1774	1846	362'86	2406	2199	4605				1109	1020	2129			
1787..											87	1743	1687	3430				1221	1272	2493				
1788..	1956	1723	3679	3119	2911	6030	2419	2402	4821	1407	1448	285'88	1849	1634	3483	796	755	1551	981	974	1955	12527	11847	24374
1789..	2350	1583	3933	3062	2832	5894	2017	2030	4047	1392	1337	272'89	1624	1501	3125	701	672	1373	1025	931	1956	12171	10886	23057
1790..	1272	1018	2290	2942	2651	5593	1906	1774	3680	1421	1431	285'90	1601	1508	3109	651	649	1300	878	844	1722	10671	9875	20546
1791..	1808	1654	3462	3477	3185	6662	2225	2224	4449	1391	1432	282'91	1734	1495	3229	631	587	1218	964	890	1854	12230	11467	23697
1792..	1344	1318	2662	3352	3148	6500	2449	2323	4772	1353	1342	269'92	1690	1511	3201	697	616	1313	942	890	1832	11827	11148	22975
1793..	1208	921	2129	2904	2752	5656	2282	2114	4396	1650	1548	319'93	1861	1763	3624	791	753	1544	1084	1058	2142	11780	10909	22689
1794..	1629	1364	2993	2801	2538	5339	2664	2480	5144	1928	1878	380'94	2234	2084	4318	890	836	1726	1331	1319	2650	13477	12499	25976
1795..	1844	1590	3434	3180	3053	6233	2376	2273	4649	1457	1477	293'95	1705	1454	3159	700	693	1393	1089	1077	2166	12351	11617	23968
1796..			2986			6190			4860	1408	1328	273'96	1629	1412	3041			1371	1017	837	1854			23038
1797..			3218			6185			4366	1392	1433	282'97	1731	1603	3334			1356	1059	895	1954			23238
1798..	1924	1748	3672	3405	3070	6475	2471	2295	4766	1445	1351	279'98	1703	1556	3259	677	693	1370	894	895	1789	12519	11608	24127
1799..	1753	1346	3099	3512	3058	6570	2730	2527	5257	1705	1708	341'99	2055	1934	3989	715	723	1438	951	990	1941	13633	12517	26150
1800..	2011	1497	3508	3205	2930	6135	2423	2226	4649	1900	1850	375'000	2162	1963	4125	871	844	1715	1247	1191	2438	13819	12501	26320

Antal døde mænd i København fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	772	57	132	163	153	142	135	116	45	6	-
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	669	71	260	219	225	197	177	101	26	6	-
1782....											
1783....	499	65	190	195	195	174	144	81	26	2	-
1784....	510	78	184	192	204	177	114	94	39	2	-
1785....	789	70	170	242	195	202	106	88	28	3	1
1786....											
1787....											
1788....	612	79	206	228	266	218	193	105	48	-	1
1789....											
1790....	441	48	111	155	133	135	146	78	24	1	-
1791....	780	58	129	180	168	169	200	87	34	2	1
1792....	534	38	97	132	132	139	155	87	26	4	-
1793....	431	43	107	101	146	138	115	89	31	7	-
1794....	656	61	152	154	193	176	146	71	18	2	-
1795....	718	45	151	175	194	186	240	94	39	2	-
1796....											
1797....											
1798....	833	46	187	190	196	182	142	103	43	2	-
1799 ¹ ...	456	37	171	201	297	298	167	94	30	2	-
1800....											

1. Excl. 54 dødfødte.

Antal døde kvinder i København fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	650	47	79	103	118	159	150	119	63	14	2
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	726	39	142	133	122	137	158	116	58	11	-
1782....											
1783....	500	56	90	132	157	138	127	85	56	9	-
1784....	481	55	130	135	137	114	110	93	40	4	-
1785....	731	60	101	143	173	138	131	101	52	8	2
1786....											
1787....											
1788....	590	79	99	182	163	208	180	147	65	10	-
1789....											
1790....	359	27	79	90	97	114	101	110	34	6	1
1791....	775	40	86	118	126	103	123	226	47	9	1
1792....	509	31	96	94	115	115	172	124	54	8	-
1793....	330	22	87	101	75	89	96	78	38	5	-
1794....	579	41	105	129	127	133	112	105	25	8	-
1795....	647	45	93	91	107	306	145	100	46	10	-
1796....											
1797....											
1798....	810	41	87	138	198	127	141	117	61	28	-
1799 ¹ ...	386	25	69	89	207	218	150	133	58	11	-
1800....											

1. Excl. 45 dødfødte.

Antal døde mænd i Sjællands stift ÷ København fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	1664	133	166	174	219	241	322	221	130	12	4
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	1941	147	179	201	241	330	375	252	120	20	1
1782....											
1783....	1625	148	149	169	216	257	315	238	96	18	1
1784....	1775	136	173	173	231	274	344	252	125	12	1
1785....	1643	128	141	206	235	311	325	253	125	13	-
1786....											
1787....											
1788....	1575	115	148	170	203	255	316	227	102	8	-
1789....											
1790....	1489	126	123	154	171	236	312	236	88	7	-
1791....	1950	117	131	160	179	256	325	246	101	11	1
1792....	1667	148	140	154	245	268	365	238	114	13	-
1793....	1383	88	112	131	203	285	337	251	98	15	1
1794....	1376	98	129	139	210	242	265	228	104	10	-
1795....	1661	101	112	115	193	274	338	230	138	17	1
1796....											
1797....											
1798....	1773	121	155	153	213	279	316	281	96	18	-
1799 ¹ ...	1561	99	145	173	269	344	407	232	174	16	1
1800....											

1. Excl. 178 dødfødte.

Antal døde kvinder i Sjællands stift ÷ København fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	1481	91	146	189	185	208	361	272	126	11	1
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	1767	112	176	228	211	272	326	303	153	22	3
1782....											
1783....	1446	102	160	212	176	196	311	264	126	19	3
1784....	1539	116	158	196	222	234	301	256	142	16	-
1785....	1454	127	137	206	191	218	322	267	118	21	-
1786....											
1787....											
1788....	1294	115	172	220	180	198	325	257	134	15	1
1789....											
1790....	1281	106	119	136	154	176	286	257	119	17	-
1791....	1647	120	138	167	168	213	311	260	135	25	1
1792....	1535	123	151	180	173	210	316	286	150	23	1
1793....	1246	89	118	175	166	203	302	294	138	21	-
1794....	1181	102	118	129	156	172	248	277	138	17	-
1795....	1441	115	122	141	162	215	386	292	154	17	8
1796....											
1797....											
1798....	1475	100	140	158	176	231	328	294	139	27	2
1799 ¹ ...	1344	105	130	168	182	239	330	348	177	31	4
1800....											

1. Excl. 115 dødfødte.

Antal døde mænd på Fyn og Lolland-Falster fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	950	77	111	153	159	183	225	147	71	8	-
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	1054	106	119	148	148	167	214	195	91	16	-
1782....											
1783....	865	108	115	160	206	210	283	241	102	9	-
1784....	966	108	126	145	197	215	251	219	108	17	1
1785....	1005	102	132	134	180	174	221	174	90	12	1
1786....											
1787....											
1788....	1136	128	126	119	183	190	234	194	94	13	2
1789....	891	114	102	108	143	149	211	197	89	13	-
1790....	826	113	93	110	122	175	202	164	86	11	4
1791....	1050	100	106	93	132	202	217	201	107	17	-
1792....	1113	128	105	145	165	183	270	227	99	12	2
1793....	921	109	113	117	143	235	279	238	116	10	1
1794....	1270	155	144	115	159	184	230	244	152	10	1
1795....	1040	116	109	112	162	215	282	222	108	10	-
1796....											
1797....											
1798....	1123	117	115	142	158	215	271	205	110	15	-
1799 ¹ ...	1186	107	128	106	188	266	316	271	146	16	-
1800 ² ...	1003	94	121	106	135	251	313	235	144	20	1

1. Excl. 209 dødfødte.

2. Excl. 184 dødfødte.

Antal døde kvinder på Fyn og Lolland-Falster fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	799	65	123	158	146	172	257	193	126	20	3
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	897	91	99	134	163	161	217	179	134	27	2
1782....											
1783....	684	76	118	155	184	183	276	229	142	24	–
1784....	772	82	131	182	164	218	259	227	134	20	3
1785....	770	105	136	159	190	182	239	233	112	17	1
1786....											
1787....											
1788....	966	148	130	162	154	201	218	235	159	25	4
1789....	753	110	114	132	124	167	207	227	163	29	4
1790....	690	113	85	109	120	149	192	159	131	23	3
1791....	941	116	109	136	126	169	221	221	165	20	–
1792....	998	145	143	153	137	156	221	230	118	22	–
1793....	806	98	105	125	146	170	236	253	149	25	1
1794....	1106	155	133	147	143	167	226	231	149	22	1
1795....	833	112	102	154	159	167	279	258	173	35	1
1796....											
1797....											
1798....	933	104	106	126	134	182	305	210	162	33	–
1799 ¹ ...	1024	88	117	146	145	191	301	286	192	37	–
1800 ² ...	874	101	100	112	130	172	276	264	170	27	–

1. Excl. 149 dødfødte.

2. Excl. 141 dødfødte.

Antal døde mænd i Ribe stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	654	41	69	73	93	132	162	143	59	10	2
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	523	53	64	75	95	120	175	141	77	16	1
1782....											
1783....	512	61	57	68	87	111	150	166	46	9	1
1784....	677	68	68	91	95	114	164	151	81	10	-
1785....	730	79	72	69	85	128	159	161	71	18	-
1786....	851	76	87	80	103	134	181	177	73	12	-
1787....											
1788....	614	61	50	61	95	118	152	191	59	10	-
1789....	612	75	70	77	75	102	156	152	66	6	1
1790....	592	67	64	83	94	142	152	157	64	3	3
1791....	615	57	80	84	97	112	139	143	55	8	1
1792....	532	68	58	61	73	131	172	184	66	8	-
1793....	754	98	90	79	94	136	159	155	74	10	1
1794....	1084	90	80	60	94	142	150	131	91	6	-
1795....	554	66	86	89	106	127	170	172	82	5	-
1796....	590	53	62	75	85	127	158	158	90	8	2
1797....	572	74	61	68	90	139	154	160	67	7	-
1798....	618	68	55	77	98	100	179	166	77	6	1
1799 ¹ ...	736	67	66	81	87	156	204	191	105	12	-
1800 ² ...	937	94	90	74	98	137	185	184	91	9	1

1. Excl. 122 dødfødte.

2. Excl. 111 dødfødte.

Antal døde kvinder i Ribe stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	548	56	68	130	101	116	159	161	114	33	1
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	417	46	77	97	101	117	187	171	95	24	4
1782....											
1783....	416	58	74	119	96	110	167	207	78	24	-
1784....	549	66	82	112	97	126	161	173	110	19	-
1785....	686	71	75	106	124	120	169	204	89	15	1
1786....	826	89	90	88	94	113	213	193	117	21	2
1787....											
1788....	498	77	92	119	91	121	165	171	97	14	3
1789....	427	69	100	100	90	103	163	159	106	19	1
1790....	491	63	77	93	97	142	167	185	106	10	-
1791....	542	80	68	107	115	118	156	156	74	16	-
1792....	425	49	69	110	97	110	170	170	113	25	4
1793....	620	114	86	106	84	114	134	164	105	20	1
1794....	936	104	82	101	94	115	171	149	110	16	-
1795....	480	64	92	101	115	141	186	164	114	20	-
1796....	462	70	57	104	97	106	146	170	101	14	1
1797....	439	67	77	90	116	123	187	197	115	15	7
1798....	472	61	61	91	108	104	168	171	95	18	2
1799 ¹ ...	638	76	98	100	110	138	191	203	122	31	1
1800 ² ...	759	89	105	89	102	140	189	233	121	23	-

1. Excl. 95 dødfødte.

2. Excl. 71 dødfødte.

Antal døde mænd i Aarhus stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	731	71	80	81	75	128	150	123	58	11	1
1776....											
1777....	795	65	94	125	154	210	261	210	80	18	–
1778....	749	78	81	99	104	160	223	161	59	7	–
1779....	1823	187	142	111	135	167	212	138	71	8	1
1780....	840	94	64	62	90	135	178	134	64	8	–
1781....	830	79	77	88	103	148	207	144	69	12	2
1782....	717	69	79	94	119	147	211	180	77	7	–
1783....	674	69	87	75	121	125	165	144	65	10	2
1784....	815	52	96	94	125	143	178	190	89	15	1
1785....	854	64	93	108	116	159	198	201	81	17	–
1786....	1074	117	117	142	161	243	228	231	74	17	2
1787....	821	73	85	89	112	148	192	171	41	11	–
1788....	861	87	90	110	127	142	176	170	73	12	1
1789....	723	87	76	71	98	134	178	160	90	7	–
1790....	746	67	87	90	86	137	152	158	69	8	1
1791....	823	83	83	88	93	147	172	178	56	10	1
1792....	784	54	81	79	92	160	196	176	58	9	1
1793....	980	70	86	69	93	140	183	155	73	11	1
1794....	1241	130	91	71	108	139	206	156	85	5	2
1795....	734	55	69	94	117	149	194	202	77	11	3
1796....	719	66	70	75	82	136	233	167	70	10	1
1797....	719	52	74	92	131	160	223	188	84	8	–
1798....	745	51	71	84	118	143	221	169	90	10	1
1799 ¹ ...	949	65	88	102	100	187	228	210	179	9	–
1800 ² ...	1057	105	77	92	117	171	217	220	94	12	–

1. Excl. 116 dødfødte.

2. Excl. 144 dødfødte.

Antal døde kvinder i Aarhus stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	627	40	78	110	89	98	170	155	84	18	–
1776....											
1777....	681	60	86	126	124	164	266	237	125	24	–
1778....	643	58	79	93	112	119	182	168	95	19	1
1779....	1587	181	155	166	191	224	224	210	92	8	3
1780....	737	80	97	118	92	109	161	170	79	18	2
1781....	668	79	85	135	129	136	183	189	89	20	6
1782....	564	64	119	127	130	156	201	175	85	19	3
1783....	606	59	87	134	103	93	170	157	78	15	–
1784....	674	60	78	120	115	124	190	202	111	18	2
1785....	743	72	87	104	84	137	188	209	103	14	2
1786....	946	103	130	143	143	159	216	235	106	15	3
1787....	706	86	99	117	126	104	170	165	100	10	4
1788....	644	81	101	126	124	116	147	185	95	12	3
1789....	616	78	81	104	93	132	153	159	78	6	1
1790....	585	69	74	122	77	117	162	199	88	15	–
1791....	630	51	69	113	98	123	146	162	92	10	1
1792....	576	53	82	122	98	114	178	175	94	18	1
1793....	878	68	72	106	97	123	144	155	99	21	–
1794....	1163	124	81	101	104	112	151	153	80	15	–
1795....	559	66	65	113	96	105	170	173	82	23	2
1796....	572	48	80	95	91	105	184	137	89	10	1
1797....	583	39	88	115	110	160	211	186	94	16	1
1798....	584	52	83	113	100	115	193	199	98	18	1
1799 ¹ ...	815	52	90	97	115	136	235	234	136	21	3
1800 ² ...	828	95	100	113	117	132	230	204	116	27	1

1. Excl. 108 dødfødte.

2. Excl. 119 dødfødte.

Antal døde mænd i Viborg stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	381	60	42	37	58	67	101	68	33	6	1
1776....	252	23	26	35	43	66	89	58	24	5	1
1777....	308	26	29	38	64	92	144	115	49	3	–
1778....	261	20	31	26	49	64	91	66	35	3	1
1779....	612	70	57	59	58	98	113	72	23	3	1
1780....	404	35	20	34	35	66	62	68	38	3	2
1781....	318	24	27	32	39	66	94	64	37	4	–
1782....	248	27	22	44	50	63	104	90	36	6	–
1783....	288	18	22	32	42	72	72	82	39	3	–
1784....	282	14	24	34	60	73	86	97	38	6	–
1785....	357	18	25	36	56	76	118	90	34	9	–
1786....											
1787....											
1788....	301	31	39	51	55	67	125	89	34	3	1
1789....	299	29	23	28	45	74	85	80	35	3	–
1790....	298	12	28	27	44	52	90	68	29	3	–
1791....	273	8	20	27	41	66	82	72	35	7	–
1792....	265	23	31	38	49	59	106	82	42	2	–
1793....	378	24	20	37	40	55	97	88	46	6	–
1794....	470	34	20	26	44	60	104	93	35	4	–
1795....	270	21	22	27	41	51	109	102	52	5	–
1796....											
1797....											
1798....	274	13	22	35	33	64	101	88	45	2	–
1799 ¹ ...	260	22	30	48	34	67	105	103	41	5	–
1800 ² ...	417	25	25	26	43	60	132	93	44	6	–

1. Excl. 65 dødfødte.

2. Excl. 59 dødfødte.

Antal døde kvinder i Viborg stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	293	45	51	54	70	75	119	78	52	8	–
1776....	201	28	24	49	39	61	89	92	39	2	1
1777....	242	17	33	65	59	80	127	120	61	3	1
1778....	208	22	30	44	48	59	79	78	52	6	2
1779....	540	76	62	91	76	82	138	115	48	4	1
1780....	357	23	32	46	49	65	74	79	48	3	–
1781....	275	21	34	57	58	70	83	102	43	6	–
1782....	206	22	21	51	44	48	101	95	36	11	–
1783....	217	16	20	32	39	54	61	83	33	9	–
1784....	265	19	27	33	46	64	69	79	38	4	–
1785....	282	25	29	46	48	71	106	92	57	8	–
1786....											
1787....											
1788....	259	31	38	50	37	57	107	106	62	8	–
1789....	244	28	28	50	36	51	87	95	45	4	1
1790....	222	12	29	48	54	52	104	77	44	4	3
1791....	198	15	40	43	49	47	76	71	36	11	1
1792....	199	20	31	39	36	67	82	96	43	3	–
1793....	316	27	31	45	49	57	98	89	39	2	–
1794....	404	26	20	46	36	49	93	102	52	7	1
1795....	230	13	25	39	47	62	102	107	60	8	–
1796....											
1797....											
1798....	230	31	21	45	43	59	94	99	59	10	2
1799 ¹ ...	239	19	21	57	39	51	113	113	66	4	1
1800 ² ...	342	24	23	34	42	61	132	118	57	10	1

1. Excl. 62 dødfødte.

2. Excl. 55 dødfødte.

Antal døde mænd i Aalborg stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	448	52	38	54	79	111	130	84	48	5	1
1776....											
1777....	348	37	49	79	119	191	236	129	58	9	–
1778....	291	27	35	36	44	84	118	88	43	9	1
1779....	646	62	49	40	57	76	106	87	32	4	–
1780....	795	60	39	38	58	83	120	105	35	6	–
1781....	382	35	48	64	58	93	136	96	42	5	–
1782....	286	57	53	60	72	107	135	148	56	6	–
1783....	315	24	44	38	73	75	117	111	35	4	–
1784....	371	42	37	45	48	87	131	134	65	5	1
1785....	465	45	51	52	76	104	124	130	47	3	–
1786....	413	36	53	56	95	95	165	139	51	6	–
1787....	604	52	46	60	73	83	136	113	51	3	–
1788....	449	31	46	65	63	84	102	97	35	7	2
1789....	408	53	64	52	61	98	132	96	59	2	–
1790....	364	28	43	50	50	71	107	121	44	–	–
1791....	360	46	52	59	76	80	142	99	45	5	–
1792....	397	20	38	51	50	90	126	99	60	11	–
1793....	454	37	31	57	68	106	139	135	52	5	–
1794....	714	58	47	60	80	80	129	120	41	2	–
1795....	461	50	41	60	56	86	116	149	63	7	–
1796....	388	21	32	50	60	94	141	159	64	8	–
1797....	383	22	38	50	56	111	163	160	71	5	–
1798....	333	23	32	43	75	100	108	121	55	4	–
1799 ¹ ...	298	29	44	46	78	87	143	134	78	14	–
1800 ² ...	555	26	44	42	67	100	155	180	69	9	–

1. Excl. 61 dødfødte.

2. Excl. 73 dødfødte.

Antal kvinder i Aalborg stift fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	337	38	49	79	58	94	136	134	65	7	3
1776....											
1777....	265	23	43	72	106	161	205	190	102	18	–
1778....	245	20	36	58	61	72	136	131	60	5	–
1779....	616	50	53	47	52	89	114	103	58	8	–
1780....	738	50	62	45	59	100	113	107	58	12	1
1781....	312	34	51	46	59	89	130	137	48	12	1
1782....	245	27	49	76	76	84	143	133	89	12	–
1783....	242	27	45	49	58	62	118	127	49	10	–
1784....	348	22	54	60	65	87	140	148	52	6	–
1785....	396	43	43	62	66	99	152	130	61	9	1
1786....	314	33	47	72	84	88	148	164	62	8	–
1787....	659	47	55	61	64	83	127	119	52	5	–
1788....	394	26	40	53	76	78	120	123	57	6	1
1789....	304	35	51	69	58	82	134	124	65	7	2
1790....	261	32	46	59	58	75	107	125	75	6	–
1791....	284	20	41	61	69	100	129	125	55	5	1
1792....	312	27	23	57	59	69	129	138	69	4	3
1793....	387	38	51	68	80	89	134	143	60	8	–
1794....	725	39	46	65	79	81	93	115	68	8	–
1795....	404	33	55	66	67	76	147	134	88	6	1
1796....	286	21	27	56	47	70	115	137	67	11	–
1797....	257	24	38	58	57	103	118	146	83	10	1
1798....	267	23	27	57	67	89	148	135	76	6	–
1799 ¹ ...	291	37	29	39	72	101	148	150	106	16	1
1800 ² ...	506	31	46	49	76	77	160	142	91	13	–

1. Excl. 38 dødfødte.

2. Excl. 42 dødfødte.

Antal døde mænd i hele Danmark fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	5600	491	638	735	836	1004	1225	902	444	58	9
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	5717	515	774	827	909	1121	1378	993	462	79	4
1782....											
1783....	4778	493	664	737	940	1024	1246	1063	409	55	4
1784....	5396	498	708	774	960	1083	1268	1137	545	67	4
1785....	5843	506	684	847	943	1154	1251	1097	476	75	2
1786....											
1787....											
1788....	5548	532	705	804	992	1074	1298	1073	445	53	7
1789....	5013	707	796	854	931	1033	1254	1039	491	52	1
1790....	4756	461	549	669	700	948	1161	982	404	33	8
1791....	5851	469	601	691	786	1032	1277	1026	433	60	4
1792....	5292	479	550	660	806	1030	1390	1093	465	59	3
1793....	5301	469	559	591	787	1095	1309	1111	490	64	4
1794....	6811	626	663	625	888	1023	1230	1043	526	39	3
1795....	5438	454	590	672	869	1088	1449	1171	559	57	4
1796....											
1797....											
1798....	5699	439	637	724	891	1083	1338	1133	516	57	2
1799 ¹ ...	5520	431	681	771	1069	1426	1611	1348	700	75	1
1800 ² ...											

1. Excl. 825 dødfødte.
2. Excl. 870 dødfødte.

Antal døde kvinder i hele Danmark fordelt efter dødsalder.

	0-10 år	10-20 år	20-30 år	30-40 år	40-50 år	50-60 år	60-70 år	70-80 år	80-90 år	90-100 år	Fra 100 år og derover
1775....	4735	382	594	823	767	922	1352	1112	630	111	10
1776....											
1777....											
1778....											
1779....											
1780....											
1781....	5062	422	674	830	843	982	1284	1197	620	122	16
1782....											
1783....	4111	394	594	833	813	836	1230	1152	562	110	3
1784....	4628	420	660	838	846	967	1230	1178	627	87	5
1785....	5062	503	608	826	876	965	1307	1236	592	92	7
1786....											
1787....											
1788....	4645	557	672	912	825	979	1262	1224	669	90	12
1789....	4055	501	661	782	752	918	1242	1209	664	91	11
1790....	3889	422	509	657	657	825	1119	1112	597	81	7
1791....	5017	442	551	745	751	873	1162	1221	604	96	5
1792....	4554	448	595	755	715	841	1268	1219	641	103	9
1793....	4583	456	550	726	697	845	1144	1176	628	102	2
1794....	6094	591	585	718	739	829	1094	1132	622	93	2
1795....	4594	448	554	705	753	1072	1415	1228	717	119	12
1796....											
1797....											
1798....	4771	412	525	728	826	907	1377	1225	690	140	7
1799 ¹ ...	4794	411	565	710	886	1100	1502	1509	873	157	10
1800 ² ...											

1. Excl. 619 dødfødte.

2. Excl. 624 dødfødte.

c. Antal kopulerede (viede) par i kongeriget stifter 1775–1800.

	København ¹	Sjællands stift ÷ København	Fyn og Lolland- Falster ²	Ribe stift ³	Aarhus stift	Viborg stift	Aalborg stift	Hele Danmark
1775....	796	2109	1412	1004	1072	537	705	7635
1776....	785	2068	1615	877	1021	506	725	7767
1777....	934	2131	1515	863	1086	497	709	7901
1778....	878	2033	1458	926	1139	493	700	7763
1779....	907	2004	1375	820	1053	481	650	7457
1780....	815	1993	1288	887	1231	625	597	7584
1781....	907	2064	1363	913	1093	533	633	7829
1782....	963	1917	1366	912	1090	438	692	7464
1783....	1281	2164	1616	1047	1046	488	661	8303
1784....	1078	1743	1466	865	855	366	530	6903
1785....	977	1834	1405	929	981	461	596	7183
1786....				954	979		632	
1787....					935		627	
1788....	915	1921	1535	1024	1015	528	646	7584
1789....	959	1844	1452	990	892	504	628	7269
1790....	1062	1791	1511	1020	1043	463	652	7542
1791....	772	2099	1633	1068	1181	517	833	8103
1792....	957	2356	1709	1063	1198	578	816	8677
1793....	834	2183	1700	1038	1180	526	770	8231
1794....	806	1984	1595	1020	1149	556	761	7871
1795....	808	2071	1715	1002	1043	469	697	7805
1796....	939	2066	1650	1122	1018	497	678	7970
1797....	1030	2297	1790	984	1235	573	729	8438
1798....	1015	2452	1988	1110	1325	562	788	9240
1799....	974	2220	1842	1131	1267	563	733	8905
1800....	870	2509	1783	1103	1198	529	734	8726

1. Bornholm indgår ikke i tallene.
2. For årene 1776–82 er Ærø og Als ikke med.
3. For årene 1776–82 er de slesvigske områder ikke med.

BILAG III

Folketællingen 1787 – Befolkningen i landdistrikterne

a. Fordelt efter køn, civilstand og alder.

Alder	Ugift		Gift		Enke(mand)		I alt	
	M	K	M	K	M	K	M	K
1– 10..	79835	79641	–	–	–	–	79835	79641
11– 20..	59195	59407	57	658	–	4	59252	60069
21– 30..	40411	35321	10257	19749	118	299	50786	55369
31– 40..	11543	7952	32493	34522	503	1224	44539	43698
41– 50..	3166	2703	33871	32053	867	2751	37904	37507
51– 60..	1311	1648	26247	22212	1561	5416	29119	29276
61– 70..	593	967	15647	11565	2830	7530	19070	20062
71– 80..	169	417	5369	3621	2329	5344	7867	9382
81– 90..	18	73	740	486	573	1684	1331	2243
91–100..	1	6	35	16	39	118	75	140
	196242	188135	124716	124882	8820	24370	329778	337387

b. Fordelt efter køn, civilstand og familieoverhovedets erhverv.

Erhverv	Ugift		Gift		Enke(mand)		I alt	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Gejstlige embedsmd.	2602	2980	2526	2508	225	220	5353	5708
Civile embedsmd.	1026	1052	871	931	68	165	1965	2148
Jordegodsejere	1130	1040	612	610	76	122	1818	1772
Gårdmænd	75338	68929	55976	56011	3715	7198	135029	132138
Husmænd	14208	16187	20092	20771	849	3017	35149	39975
Inderster	2801	4227	2990	3844	414	2688	6205	10759
Kunstnere og andre fabrikanter	3411	5724	3190	4053	143	1784	6744	11561
Håndværksmænd	12419	10411	12246	12039	623	735	25288	23185
Skipperne, fiskere og søfarende	4609	3765	3591	3543	250	389	8450	7697
Andre næringsdrivende	1015	1222	952	1009	70	308	2037	2539
Tjenestefolk	62867	54944	3256	1041	507	358	66630	56343
Daglejere	10634	11269	14737	14538	617	966	25988	26773
Rentierer	62	72	32	35	15	55	109	162
Pensionister	288	546	258	260	71	449	617	1255
Fattige	2952	4929	3038	3306	1120	5655	7110	13890
Andre	880	838	349	383	57	261	1286	1482
I alt	196242	188135	124716	124882	8820	24370	329778	337387

c. Fordelt efter køn, alder og familieoverhovedets erhverv.

Erhverv	Køn	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	ov. 90	I alt
1. Gejstlige embedsmd.	M	1500	581	341	691	788	718	497	208	28	1	5353
	K	1520	903	696	818	751	524	329	138	27	2	5708
2. Civile embedsmd.	M	588	259	122	248	296	251	143	46	10	2	1965
	K	606	293	230	276	273	207	171	73	18	1	2148
7. Kunstnere og fabrikanter	M	2115	672	768	1002	929	711	416	114	17	0	6744
	K	2366	1160	1667	1806	1736	1502	979	304	39	2	11561
8. Håndværksmænd	M	6988	2603	3232	4184	3449	2748	1543	472	69	0	25288
	K	7053	2524	2485	3661	3212	2256	1374	492	124	4	23185
9. Skippere, fiskere, søfarende	M	2193	1349	1205	1272	1029	789	438	153	22	0	8450
	K	2173	1172	885	1155	982	703	373	210	43	1	7697
3. Jordegodsejere	M	516	198	243	344	260	148	90	16	3	0	1818
	K	507	361	256	226	208	111	68	28	6	1	1772
4. Gårdmænd	M	38936	22545	15089	17869	16863	12347	7767	3106	491	16	135029
	K	38337	22413	17340	17215	14778	10911	7082	3233	779	50	132138
5. Husmænd	M	11059	2229	2011	5163	5613	4684	3074	1157	154	5	35149
	K	11403	3231	3563	6147	6291	5018	3022	1104	192	4	39975
6. Inderster	M	2142	408	461	741	556	599	779	428	84	7	6205
	K	2285	527	1064	1596	1507	1612	1395	660	112	1	10759
10. Andre næringsdrivende	M	617	228	180	264	320	222	147	52	5	2	2037
	K	606	329	290	354	373	334	174	69	10	0	2539
11. Tjenestefolk	M	2479	25683	25380	8355	2867	1299	466	94	7	0	66630
	K	1935	24020	23798	4770	1146	440	189	40	5	0	56343
12. Daglejere	M	8250	1717	1417	4005	4407	3691	2046	432	21	2	25988
	K	8379	2092	2327	4449	4445	3084	1530	407	56	4	26773
13. Rentierer	M	17	8	6	13	13	14	25	10	3	0	109
	K	11	17	12	19	19	24	39	17	4	0	162
14. Pensionister	M	140	49	16	31	46	102	130	83	19	1	617
	K	140	129	118	140	186	207	201	104	25	5	1255
15. Fattige	M	1822	501	176	233	349	697	1442	1458	393	39	7110
	K	1886	673	483	908	1459	2177	3002	2453	787	62	13890
16. Andre	M	473	222	139	124	119	99	67	38	5	0	1286
	K	434	225	155	158	141	166	134	50	16	3	1482
I alt		159476	119321	106155	88237	75411	58395	39132	17249	3574	215	667165

BILAG IV

Folketællingen 1801 – Befolkningen i landdistrikterne

a. Fordelt efter køn, civilstand og alder.

Alder	Ugift		Gift		Enke(mand)		I alt	
	M	K	M	K	M	K	M	K
1– 10 år	87727	87667	–	–	–	–	87727	87667
11– 20 –	65473	65918	104	720	9	4	65586	66642
21– 30 –	41836	36088	11096	21827	103	226	53035	58141
31– 40 –	12180	8590	33911	37496	366	912	46457	46998
41– 50 –	3793	3307	37945	35941	646	2381	42384	41629
51– 60 –	1730	1882	30656	25812	1522	5395	33908	33089
61– 70 –	906	1276	19119	14156	3187	8483	23212	23915
71– 80 –	274	489	6369	4130	2639	5956	9282	10575
81– 90 –	51	108	1128	600	924	2002	2103	2710
91–100 –	4	7	49	24	53	145	106	176
Over 100 år	–	–	–	–	–	2	–	2
I alt	213974	205332	140377	140706	9449	25506	363800	371544

b. Fordelt efter køn, civilstand og familieoverhovedets erhverv.

Erhverv	Ugift		Gift		Enke(mand)		I alt	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Kirkebetjente, lærestand	3330	3168	2589	2593	183	189	6102	5950
Borgerlig embedsstand	719	737	520	567	53	96	1292	1400
Godsejere, bestyrere og store avlsbrugere	1356	1273	810	801	90	130	2256	2204
Gårdmænd	77309	72061	52454	52493	2376	4704	132139	129258
Husmd. m. jord	31209	32889	37342	37619	1126	2795	69677	73303
Husmd. uden jord	14907	16951	20689	21051	714	2605	36310	40607
Inderster	2286	3469	4722	5281	1928	5142	8936	13892
Fabrikanter	700	633	450	449	35	78	1185	1160
Kunstnere og håndværkere	4507	3400	3438	3442	301	322	8246	7164
Møllere, kromænd og landkræmmere	1533	1434	1089	1079	50	205	2672	2718
Skipperne, fiskere og søfarende	3358	1895	1784	1778	117	193	5259	3866
Tjenestefolk	62871	53372	3753	2057	630	465	67254	55894
Daglejere	6444	8529	7977	8492	381	1807	14802	18828
Rentierer	99	120	67	64	31	78	197	262
Pensionister	379	594	270	274	74	612	723	1480
Almisselemmer	2602	4637	2303	2540	1351	6047	6256	13224
Ubestemt næringsvej	152	145	96	103	8	38	256	286
Landofficerer	14	11	5	5	1	–	20	16
Soldater	199	14	19	18	–	–	218	32
I alt	213974	205332	140377	140706	9449	25506	363800	371544

c. Fordelt efter køn, alder og familieoverhovedets erhverv.

Erhverv	køn	Alder									91- over 100 100	I alt	
		1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90			
Kirkebetjente og lærerstand	M	1716	908	615	792	759	650	460	167	34	1	-	6102
	K	1611	1017	813	825	695	523	311	131	24	-	-	5950
Borgerlig embedsstand	M	368	187	114	173	172	145	101	28	4	-	-	1292
	K	362	258	174	196	174	124	65	36	11	-	-	1400
Godsejere, bestyrere og store avlsbrugere	M	693	250	308	343	304	230	93	30	4	1	-	2256
	K	642	418	362	293	217	148	82	36	5	1	-	2204
Gårdmænd	M	37259	24846	15196	15275	16434	13313	7376	2099	335	6	-	132139
	K	37451	25143	16841	15986	14705	11054	5800	1840	411	27	-	129258
Husmd. med jord	M	22511	6251	4321	9933	11215	8531	5151	1526	228	10	-	69677
	K	22265	7869	6975	10993	10945	7888	4605	1463	283	17	-	73303
Husmd. uden jord	M	11012	2887	2359	5186	5331	4675	3420	1219	210	11	-	36310
	K	11344	3775	3594	6089	6191	4959	3332	1093	213	17	-	40607
Inderster	M	1476	323	674	562	381	874	2258	1835	529	24	-	8936
	K	1511	517	1243	1065	1082	2023	3591	2243	582	35	-	13892
Fabrikanter	M	268	187	233	204	129	77	63	20	3	1	-	1185
	K	298	115	217	225	125	92	69	17	2	-	-	1160
Kunstnere og håndværkere	M	1880	799	1670	1366	1039	728	539	191	33	1	-	8246
	K	1927	656	1165	1206	907	686	426	156	34	1	-	7164
Møllere, kromænd og landkræmmere	M	774	407	326	378	363	265	116	35	8	-	-	2672
	K	804	459	357	371	306	227	136	48	10	-	-	2718
Skippere, fiskere og søfarende	M	1089	1066	1324	726	462	348	175	52	16	1	-	5259
	K	1067	594	609	574	478	299	159	70	16	-	-	3866
Tjenestefolk	M	2372	26108	23807	8710	3387	1788	843	208	30	1	-	67254
	K	1983	23713	22313	5119	1651	741	296	69	8	1	-	55894
Daglejere	M	4732	793	1670	2464	2015	1647	1149	296	36	-	-	14802
	K	4825	1312	2795	3160	2729	2116	1386	434	67	4	-	18828

Erhverv	køn	Alder										I alt	
		1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91- over 100 100		
Rentierer	M	18	12	11	20	21	33	53	19	10	-	-	197
	K	26	26	30	25	33	46	45	25	5	1	-	262
Pensionister	M	140	136	25	18	48	84	143	90	34	5	-	723
	K	123	192	109	109	212	283	271	151	26	4	-	1480
Almisselemmer	M	1324	383	230	237	265	480	1245	1461	587	44	-	6256
	K	1344	532	494	717	1142	1847	3319	2748	1011	68	2	13224
Ubestemt næringsvej	M	76	36	35	31	29	23	19	5	2	-	-	256
	K	66	40	41	38	30	33	21	15	2	-	-	286
Landofficerer	M	5	1	5	3	4	1	1	-	-	-	-	20
	K	8	3	2	2	1	-	-	-	-	-	-	16
Soldater	M	14	6	112	36	26	16	7	1	-	-	-	218
	K	10	3	7	5	6	-	1	-	-	-	-	32
Ialt		175394	132228	111176	93455	84013	66997	47127	19857	4813	282	2	735344

Koder anvendt ved bearbejdelsen af materialet

a. Kode til dåbslister

Dåbskort nr. 1:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1– 2	<i>Kildens art</i>	Ved dåbslisterne skrives i de to kolonner altid tallet 11.
3– 7	<i>Sogn</i>	Kolonne 3 angiver stiftets kode. Kolonne 4–5 angiver herredets kode. Kolonne 6–7 angiver sognets kode.
8– 9	<i>Udfyldes ikke</i>	
10–11	<i>Del af sogn</i>	Der er udarbejdet kode for hvert sogn.
12–14	<i>Udfyldes ikke</i>	
15–17	<i>Årstal for registrering</i>	Der anføres årstallets tre sidste cifre for dåbs-handlingen (altså 796 for 1796 etc.).
18–21	<i>Udfyldes ikke</i>	
22–23	<i>Løbenummer</i>	Årets første registrering kaldes 01, den efterfølgende dåb 02 etc.
24	<i>Køn</i>	Skriv 1 for hankøn. Skriv 2 for hunkøn. Skriv 3 for ukendt køn.
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 1.
26–50	<i>Fornavn(e)</i>	Skrives bogstavret. Er der mere end et navn, adskilles de ved bindestreg.
51–69	<i>Efternavn(e)</i>	do.
80		Skriv 3, hvis efterfølgende kort er dåbskort nr. 3.

Dåbskort nr. 3:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 3.
26–29	<i>Dåbsdato</i>	Den 16. januar skrives 1601.
	Kol. 26–27 <i>Dag i måneden</i>	Den 5. maj skrives 0505.
	Kol. 28–29 <i>Månedens nummer</i>	Den 30. november skrives 3011. etc.
30–33	<i>Fødselsdato</i>	Udfyldes på samme måde som de foregående kolonner.
34	<i>Født i eller uden for ægteskab</i>	Ved fødsel i ægteskab udfyldes kolonnen ikke. Ved fødsel uden for ægteskab skrives 1.
35	<i>Levendefødt eller dødfødt</i>	Ved levendefødsel udfyldes kolonnen ikke. Ved dødfødsel skrives 9.
36	<i>Flerfødsler</i>	Ved tvillingefødsel skrives 2 (der udfyldes kort for hver af de fødte). Ved trillingefødsel skrives 3 etc. Ved enkeltfødsel udfyldes kolonnen ikke.
37–38	<i>Faders alder ved fødsel</i>	Udfyldes kun, såfremt oplysningen direkte står i kirkebogen.
40–41	<i>Moders alder ved fødsel</i>	Udfyldes kun, såfremt oplysningen direkte står i kirkebogen.
43–44	<i>Årstal for forældres indgåelse af ægteskab</i>	do.
46–47	<i>Barnets nummer i børneflokken</i>	do.
80		Skriv 4, hvis næste kort er dåbskort nr. 4. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende dåb.

Dåbskort nr. 4:

Udfyldes *kun*, hvis kirkebogen indeholder oplysninger om det døbte barns fader (også den udlagte fader ved fødsler uden for ægteskab).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentagelse fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 4.
26–50	<i>Faderens fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Faderens efternavn og evt. erhverv</i>	do.
80		Skriv 5, hvis næste dåbskort er nr. 5. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende dåb.

Dåbskort nr. 5:

Udfyldes *kun*, hvis kirkebogen indeholder oplysninger om det døbte barns moder.

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 5.
26–50	<i>Moderens fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Moderens efternavn</i>	do.

b. Kode til vielsesregister

Der udfyldes både et sæt kort for brudgommen og et sæt for bruden. Den følgende instruktion viser alene kortene for brudgommen, men de tilsvarende for bruden fås ved overalt at erstatte ordet brudgom med brud og omvendt.

Vielseskort nr. 1:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1– 2	<i>Kildens art</i>	Ved vielseslisterne skrives i de to kolonner altid tallet 13.
3– 7	<i>Sogn</i>	Kol. 3 angiver stiftet. Kol. 4–5 angiver herredet. Kol. 6–7 angiver sognet.
8– 9	<i>Udfyldes ikke</i>	
10–11	<i>Del af sogn</i>	(Udfyldes kun, hvis brudgommen er fra sognet, hvor vielsen finder sted).
12–14	<i>Udfyldes ikke</i>	
15–17	<i>Årstal for registrering</i>	Der anføres årstallet tre sidste cifre for troloveshandlingen (altså 796 for 1796 etc.). Bemærk, at det er årstal for trolovelse og ikke for vielse. Findes ingen opgivelser om trolovelse, opgives vielsesåret.
18–21	<i>Udfyldes ikke</i>	
22–23	<i>Løbnummer</i>	Årets første trolovelses kaldes 01 etc. Nummerfølgen er kirkebogens, også selv om denne afviger fra den kronologiske.
24	<i>Køn</i>	Ved brudgommens kort, skriv 1. Ved brudens kort, skriv 2.
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 1.
26–50	<i>Brudgommens fornavn(e)</i>	Skrives bogstavret. Er der mere end et navn, adskilles de ved bindestreg.
51–69	<i>Brudgommens efternavn(e)</i>	do.
80		Skriv 3, hvis efterfølgende kort er nr. 3.

Vielseskort nr. 3:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 3.
26–29	<i>Trolovelsesdato</i>	26–27 dag i måneden. 28–29 månedens nummer. (Bemærk oplysningen bortfalder fra slutningen af 1790-erne, hvorefter kolonnerne efterlades udfyldte).
30–35	<i>Vielsesdato</i>	30–31 dag i måneden. 32–33 månedens nummer. 34–35 årstallets to sidste cifre. (16. juni 1752 skrives altså 160652).
36–37	<i>Brudgommens civilstand ved ægteskabs indgåelse</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen fremgår af kirkebogen. I kol. 36 betyder: 1 ugift. 3 enke(mand). 4 skilt. 5 forladt. 6 separeret. I kol. 37 skrives antal gange den pågældende har været gift, såfremt denne oplysning findes, ellers udfyldes kolonnen ikke.
38–39	<i>Brudgommens alder ved ægteskabs indgåelse</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen fremgår af kirkebogen.
40	<i>Udfyldes ikke</i>	
41–47	<i>Brudgommens fødselsår og -dato</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen fremgår af kirkebogen. 41–42 dag i måneden. 43–44 månedens nummer. 45–47 årstallets tre sidste numre.
48–52	<i>Fødesogn</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen fremgår af kirkebogen. 48 angiver stiftet. 49–50 angiver herredet. 51–52 angiver sognet.
53–57	<i>Hjemso gn</i>	do. (Udfyldes ikke, hvis hjemso gn er vielsesso gn).
80		Skriv 4, hvis næste kort er vielseskort nr. 4.

Vielseskort nr. 4:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 4.
26–50	<i>Brudens fornavn(e)</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Brudens efternavn(e)</i>	Skriv bogstavret.
80		Skriv 5, hvis næste kort er nr. 5.

Vielseskort nr. 5:

(Udfyldes kun, hvis navnet på brudgommens fader er opgivet i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 5.
26–50	<i>Brudgommens faders fornavn(e)</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Brudgommens faders efternavn(e)</i>	Skriv bogstavret.
80		Skriv 6, hvis næste kort er nr. 6.

Vielseskort nr. 6:

(Udfyldes kun, hvis navnet på brudgommens moder er opgivet i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 6.
26–50	<i>Brudgommens moders fornavn(e)</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Brudgommens moders efternavn(e)</i>	do.
80		Skriv 7, hvis næste kort er nr. 7.

Vielseskort nr. 7:

(Udfyldes kun, hvis brudgommens erhverv er opgivet i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 7.
26–69	<i>Brudgommens erhverv</i>	Skriv bogstavret.

c. Kode til begravelseslister

Begravelseskort nr. 1:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1– 2	<i>Kildens art</i>	Ved begravelseslisterne skrives i de to kolonner altid tallet 12.
3– 7	<i>Sogn</i>	Kolonne 3 angiver stiftets kode. Kolonne 3–5 angiver herredets kode. Kolonne 6–7 angiver sognets kode.
8– 9	<i>Udfyldes ikke</i>	
10–11	<i>Del af sogn</i>	Der er udarbejdet kode for hvert sogn.
12–14	<i>Udfyldes ikke</i>	
15–17	<i>Årstal for registrering</i>	Der anføres årstallets tre sidste cifre for begravelsen (ikke dødsfaldet) – altså 796 for 1796 etc.
18–21	<i>Udfyldes ikke</i>	
22–23	<i>Løbenummer</i>	Årets første registrering kaldes 01, den efterfølgende 02 etc.
24	<i>Køn</i>	Skriv 1 for hankøn. Skriv 2 for hunkøn. Skriv 3 for ukendt køn.
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 1.
26–50	<i>Fornavn(e)</i>	Skrives bogstavret. Er der mere end et navn, adskilles de ved bindestreg.
51–69	<i>Efternavn(e)</i>	do.
80		Skriv 3, hvis efterfølgende kort er begravelseskort nr. 3.

Begravelseskort nr. 3:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv 3.
26–29	<i>Begravelsesdato</i> Kol. 26–27 <i>Dag i</i> <i>måneden</i> Kol. 28–29 <i>Månedens</i> <i>nummer</i>	Den 16. januar skrives 1601. Den 5. maj skrives 0505. Den 30. november skrives 3011. etc.
30–33	<i>Dødsdato</i>	Udfyldes på samme måde som de foregående kolonner.
34–35	<i>Civilstand ved dødsfald</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen findes. I kol. 34 betyder: 1 ugift. 2 gift. 3 enke(mand). 4 skilt. 5 forladt. 6 separeret. I kol. 35 skrives antal gange den pågældende har været gift eller er enke(mand), såfremt denne oplysning findes, ellers udfyldes kolonnen ikke.
36	<i>Dødfødte</i>	Ved dødfødte skrives 9.
37–38	<i>Dødsalder angivet i</i> <i>dage</i>	Af kolonnerne 37–43 udfyldes kun et sæt, nemlig det, der passer på kirkebogens oplysninger.
39–40	<i>Dødsalder angivet i</i> <i>uger</i>	Dog skrives f. eks. 1½ år som 06 i kol. 41–42 og 01 i kol. 43–44 og 1 år 10 dage som 10 i kol. 37–38 og 01 i kol. 43–44.
41–42	<i>Dødsalder angivet i</i> <i>måneder</i>	
43–44	<i>Dødsalder angivet i år</i>	
45–51	<i>Fødselsdag og år</i>	Udfyldes kun, hvis oplysningen findes i kirkebogen. Den 9. juni 1756 skrives: 0906756, d. v. s. kol. 45–46: <i>Dag i måneden.</i> kol. 47–48: <i>Månedens nummer.</i> kol. 49–51: <i>Årstallets 3 sidste cifre.</i>
52–56	<i>Udfyldes ikke</i>	
57–68	<i>Dødsårsag</i>	Skrives bogstavret.
69	<i>Flerfødsler</i>	Skriv 2 ved tvilling.
80		Skriv 4, hvis næste kort er begravelseskort nr. 4. Skriv 5, hvis næste kort er begravelseskort nr. 5 etc. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende begravelse.

Begravelseskort nr. 4:

(Udfyldes kun, hvis afdødes erhverv er nævnt i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 4.
26–60	<i>Erhverv</i>	Skriv bogstavret. Er der flere erhverv, adskilles de ved bindestreg.
80		Skriv 5, hvis næste kort er begravelseskort nr. 5 etc. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende begravelse.

Begravelseskort nr. 5:

(Udfyldes kun, hvis navnet på den afdødes far er nævnt i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 5.
26–50	<i>Faderens fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Faderens efternavn</i>	do.
80		Skriv 6, hvis næste kort er begravelseskort nr. 6 etc. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende begravelse.

Begravelseskort nr. 6:

(Udfyldes kun, hvis navnet på den afdødes mor er nævnt i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 6.
26–50	<i>Moderens fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Moderens efternavn</i>	do.
80		Skriv 7, hvis næste kort er begravelseskort nr. 7 etc. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende begravelse.

Begravelseskort nr. 7:

(Udfyldes kun, hvis navnet på den afdødes efterlevende eller tidligere afdøde ægtefælle er nævnt i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 7.
26–50	<i>Ægtefællens fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Ægtefællens efternavn</i>	do.
80		Skriv 8, hvis næste kort er begravelseskort nr. 8 etc. Udfyldes ikke, hvis der ikke er flere kort for den pågældende begravelse.

Begravelseskort nr. 8:

(Udfyldes kun, hvis navne på den afdødes børn er nævnt i kirkebogen).

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 8.
26–50	<i>Barnets fornavn</i>	Skriv bogstavret.
51–69	<i>Barnets efternavn</i>	do.

d. Kode til folketællingslister

Folketællingskort nr. 1:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1– 2	<i>Kildens art</i>	Ved folketællinger skrives i de to kolonner altid 20.
3– 7	<i>Sogn</i>	Kolonne 3 angiver stiftet. Kolonne 4–5 angiver herredet. Kolonne 6–7 angiver sognet.
8– 9	<i>Udfyldes ikke</i>	
10–11	<i>Del af sogn</i>	
12–14	<i>Udfyldes ikke</i>	
15–17	<i>Årstal for registrering</i>	Ved folketællingen 1787 skrives 787. Ved folketællingen 1801 skrives 801.
18–20	<i>Husstandsnummer</i>	Ved den første husstand i den pågældende del af sognet skrives 001, ved den anden 002 etc.
21–23	<i>Løbenummer</i>	Ved husstandens første person skrives 001, ved husstandens anden person skrives 002 etc.
24	<i>Køn</i>	Skriv 1 for hankøn. Skriv 2 for hunkøn. Skriv 3 for ukendt køn.
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 1.
26–50	<i>Fornavn(e)</i>	Skrives bogstavret. Er der mere end et navn, adskilles de ved bindestreg.
51–69	<i>Efternavn(e)</i>	do.
80		Skriv 3, hvis efterfølgende kort er folketællingskort nr. 3.

Folketællingskort nr. 3:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1–24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 3.
26–27	<i>Civilstand</i>	I kolonne 26 betyder: 1 ugift. 2 gift. 3 enke(mand). 4 skilt. 5 forladt. 6 separeret. Hvis civilstand er ukendt, udfyldes kolonne 26 ikke. I kolonne 27 skrives antal gange den pågældende har været gift eller er enke(mand), såfremt denne oplysning findes, ellers udfyldes kolonnen ikke.
28–29	<i>Alder</i>	Er alderen 1 år, skrives 01 etc.
30–41	<i>Udfyldes ikke</i>	
42–43	<i>Husstandsstørrelse</i>	Består husstanden af fire personer (incl. tjenestefolk o. l.), skrives 04 etc.
44–45	<i>Stilling i husstanden</i>	10 Husstandsoverhoved. 11 Hustru til husstandsoverhoved. 20 Barn af husstandsoverhoved uden anden betegnelse. 21 Barn af husstandsoverhoved fra tidligere ægteskab. 22 Barn af husstandsoverhoveds hustru fra tidligere ægteskab. 23 Barn af søskende til husstandsoverhovedet. 24 Barn af søskende til husstandsoverhovedets hustru. 25 Plejebarn. 26 Svigerbørn af husstandsoverhoved. 30 Barnebarn af husstandsoverhoved. 40 Forældre til husstandsoverhoved. 41 Forældre til husstandsoverhoveds hustru. 50 Søskende til husstandsoverhoved. 51 Søskende til husstandsoverhovedets hustru. 52 Andre slægtingen til husstandsoverhoved eller dennes hustru. 60 Medhjælp i hus og bedrift (tjenestefolk). 61 Ægtefælle til medhjælp. 62 Børn af medhjælp.

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
		70 Aftægtsfolk, der ikke er i familie med overhovedet eller dennes familie.
		71 Børn af aftægtsfolk under 70.
		80 Logerende.
		81 Børn af logerende.
		90 Inderste (indsidder).
		91 Ægtefælle til inderste.
		92 Børn af inderste.
		99 Andet eller uoplyst.
80		Skriv 4, hvis efterfølgende kort er nr. 4. Udfyldes ikke, hvis det er sidste kort vedrørende den pågældende person.

Folketællingskort nr. 4:

Kolonne	Oplysning	Bemærkninger
1-24	<i>Gentages fra kort nr. 1</i>	
25	<i>Kortnummer</i>	Skriv altid 4.
26-60	<i>Erhverv</i>	Skriv bogstavret. Er der flere erhverv, adskilles de ved bindestreg. For overhovedet med familie og egentlige tjenestefolk udfyldes kort nr. 4 kun for overhovedet og ikke for de øvrige, med mindre disse har opgivet et selvstændigt erhverv, der er forskellig fra overhovedets. Andre personer i en husstand samt disses familie angives med et kort nr. 4 med særskilt erhverv, hvis et sådant er nævnt. Militære forhold regnes ikke som erhverv.

e. Koder for rekonstituerede familier.

Oplysningerne fra de foregående kilder nævnt under a til d er overført som vist i nedenstående skema, hvor tallene angiver de kort og kolonner, hvorfra oplysningerne er taget. F. eks. betyder I,11–12, at oplysningen stammer fra kort 1, kolonne 11–12.

Kolonner ved rekonstituerede familier	Kolonner på dåbskort	Kolonner på begravelses-kort	Kolonner på vielsekort	Kolonner på folketællings-kort	Kolonner ved døbte børn	Kolonner ved begravede børn
1– 2	I, 1– 2	I, 1– 2	I, 1– 2	I, 1– 2	1)	2)
3– 4	I,10–11	I,10–11	I,10–11	I,10–11	I,10–11	I,10–11
5– 7	I,15–17	I,15–17	I,15–17	I,15–17	I,15–17	I,15–17
8– 9	blank	blank	blank	I,19–20	blank	blank
10–11	I,22–23	I,22–23	I,22–23	I,22–23	I,22–23	I,22–23
12	I,24	I,24	I,24	I,24	3)	3)
13–20	I,26–33	I,26–33	I,26–33	I,26–33	IV,26–33	V,26–33
21–30	I,51–60	I,51–60	I,51–60	I,51–60	IV,51–60	V,51–60
31–32	III,26–27	III,26–27	III,26–27	III,26–27	III,26–27	III,26–27
33–34	III,28–29	III,28–29	III,28–29	III,28–29	III,28–29	III,28–29
35–36	III,34	III,34–35	III,30–31	III,42–43	III,34	III,34–35
37–38	III,35	III,36	III,32–33	III,44–45	III,35	III,36
39–40	III,36	III,37–38	III,36–37	4)	III,36	III,37–38
41–42	blank	III,39–40	III,53	5)	blank	III,39–40
43–44	blank	III,41–42	III,54–55	5)	blank	III,41–42
45–46	blank	III,43–44	III,56–57	5)	blank	III,43–44
47–56	IV,51–60	V,51–60	V,51–60	6)	7)	7)
57–62	V,26–31	VI,26–31	VI,26–31	8)	V,26–31	VI,26–31
63–68	V,51–56	VI,51–56	VI,51–56	9)	V,51–56	VI,51–56
69–74	blank	VII,26–31	IV,26–31	10)	blank	blank
75–78	blank	VII,51–54	IV,51–54	11)	blank	blank
79	blank	blank	blank	blank	I,24	I,24
80	12)	12)	12)	12)	12)	12)

- Her anføres altid tallet 14.
- Her anføres altid tallet 15.
- Her anføres altid 1, da børnene kun findes samlet hos faderen.
- Her anføres en eventuel hustrus alder.
- Her anføres erhverv efter følgende kode, idet der anvendes kolonne 45–46, hvis der findes et erhverv, kolonne 43–46, hvis der er opgivet to erhverv og kolonne 41–46, hvis der er opgivet 3 erhverv.
 - Godsejer, forpagter o. l.
 - Gårdmand og selvejer
 - Gårdmand og fæster
 - Gårdmand uden specifikation
 - Husmand og daglejer
 - Husmand uden anden angivelse
 - Boelsmand og daglejer
 - Boelsmand uden anden angivelse

- 09 Daglejer
- 10 Bonde
- 11 Tjenestekarl
- 12 Røgter
- 13 Forvalter
- 14 Hyrde
- 15 Anden beskæftigelse ved landbruget
- 16 Skovfoged
- 17 Anden beskæftigelse ved skovbrug
- 20 Fisker
- 21 Lods
- 22 Færgemand
- 23 Matros
- 24 Skipper
- 30 Smed
- 31 Bødker
- 32 Hjulmand
- 33 Snedker
- 34 Tømrer
- 35 Murer
- 36 Skomager, træskomand
- 37 Væver
- 38 Spinder
- 39 Syerske
- 40 Skrædder
- 41 Møller
- 42 Møllebygger
- 43 Gørtler
- 44 Tækker
- 45 Sadelmager
- 46 Hugger
- 47 Glarmester
- 48 Garver
- 49 Blegemand
- 50 Slagter
- 51 Brolægger
- 52 Kurvebinder
- 53 Savskærer
- 54 Kulbrænder
- 55 Urmager
- 56 Strømpebinder
- 57 Pottemager
- 58 Knappestøber
- 60 Kroholder
- 61 Vognmand
- 62 Hestepringer
- 63 Kræmmer

- 64 Kusk
 - 65 Broforpagter
 - 70 Præst
 - 71 Degn
 - 72 Skoleholder
 - 73 Birkeskriver, birkedommer
 - 74 Sognefoged
 - 75 Lægdsmand
 - 76 Jordemoder
 - 77 Kapellan
 - 78 Skriverkarl
 - 79 Andre liberale erhverv
 - 80 Modtager af almisser
 - 81 Betler
 - 90 Aftægtsfolk
 - 91 Pensionist
 - 99 Andet
6. For børn opføres faderens efternavn.
 7. Kolonne 47–48 er blank, i kolonne 49–56 anføres barnets navn.
 8. For børn opføres moderens fornavn.
 9. For børn opføres moderens efternavn.
 10. For gifte opføres ægtefællens fornavn.
 11. For gifte opføres ægtefællens efternavn.
 12. For det sidste kort vedrørende en bestemt person anføres et 9-tal.
-

- Vol. 1: Anders Bjørnvad: *De fandt en vej. Den allierede overflyvning af Danmark under besættelsen og hjælpen til de nedstyrede britiske og amerikanske flyvere.* 1970. 205 pp. Dan.kr. 40.00 plus sales tax.
- Vol. 2: Jørn Henrik Petersen: *Aspekter af den økonomiske problematik i en centraldirigeret økonomi.* 1971. 311 pp. Dan.kr. 90.00 plus sales tax.
- Vol. 3: Aage Trommer: *Jernbanesabotagen i Danmark under Den anden Verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse.* 1971. 323 pp. Dan.kr. 60.00 plus sales tax.
- Vol. 4: Henning Bregnsbo: *Kampen om skolelovene af 1958. En studie i interesseorganisationers politiske aktivitet.* 1971. 236 pp. Dan.kr. 56.00 plus sales tax.
- Vol. 5: Jørn Henrik Petersen: *Socialpolitisk teori. Bind I.* 1972. 135 pp. Dan.kr. 30.00 plus sales tax.
- Vol. 6: Mikael Venge: *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523.* 1972. 218 pp. Dan.kr. 60.00 plus sales tax.
- Vol. 7: Aage Trommer: *Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940–1945.* 1973. 515 pp. Dan.kr. 90.00 plus sales tax.
- Vol. 8: Klaus Jørgensen: *Atomvåbnenes rolle i dansk politik. Med særligt henblik på Kampagnen mod Atomvåben 1960–68.* 173 pp. Dan.kr. 40.00 plus sales tax.
- Vol. 9: Erik Gørtz: *Measures of the Effects of Economic Policy.* 1973. 75 pp. Dan.kr. 30.00 plus sales tax.
- Vol. 10: Leif Szomlajski: *Yngre Sjællandske Krønike. Baggrund, tilblivelse og værdi.* 1973. 118 pp. Dan.kr. 40.00 plus sales tax.
- Vol. 11: Aage Fasmer Blomberg: *Fyns vilkår under Svenskekrigene 1657–60.* 1973. 698 pp. Dan.kr. 100.00 plus sales tax.
- Vol. 12: Ole Nørskov Nielsen: *Andagtslitteraturen og de gudelige vækkelser på Fyn 1820–1840.* 1973. 200 pp. Dan.kr. 40.00 plus sales tax.
- Vol. 13: Niels Chr. Knudsen: *Production and Cost Models of a Multi-Product Firm. A Mathematical Programming Approach.* 1973. 302 pp. Dan.kr. 50.00 plus sales tax.
- Vol. 14: Jørn Henrik Petersen: *Socialpolitisk Teori. Bind II.* 1974. 448 pp. Dan.kr. 120.00 plus sales tax.
- Vol. 15: Erik Beukel: *Socialdemokratiet og stationeringsproblemet 1952–53. En sikkerhedspolitisk beslutning.* 1974. 72 pp. Dan.kr. 20.00 plus sales tax.
- Vol. 16: Carl-Johan Bryld: *Hans Svane og gejstligheden på stændermødet 1660.* 1974. 166 pp. Dan.kr. 30.00 plus sales tax.
- Vol. 17: Tage Kaarsted: *Storbritannien og Danmark 1914–1920.* 1974. 240 pp., ill. Dan.kr. 60.00 plus sales tax.

- Vol. 18: Erling Ladewig Petersen: *'Alī and Mu'āwiya in Early Arabic Tradition*. Repr. 1974. 264 pp. Dan.kr. 60.00 *plus sales tax*.
- Vol. 19: H. V. Gregersen: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortysknin- gens historie indtil 1600-årene*. 1974. 393 pp. Dan.kr. 100.00 *plus sales tax*.
- Vol. 20: Erling Albrechtsen: *Fyn i oldtiden*. 1974. 152 pp. Dan.kr. 80.00 *plus sales tax*.
- Vol. 21: E. Ladewig Petersen: *Veritas et honor regis*. 1975. About 100 pp. Dan.kr. 25.00 *plus sales tax*.
- Vol. 22: Hans Chr. Johansen: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*. 1975. About 209 pp. Dan.kr. 60.00 *plus sales tax*.

Forfatteren er født 1935. Nationaløkonomisk embedseksamen fra Århus universitet 1963, Dr. oec. 1968. Professor i økonomisk historie ved Odense Universitet 1970. Hans hovedarbejder er »Den økonomiske og sociale udvikling i Danmark 1864–1901« (1962), »Dansk økonomisk politik i årene efter 1784« (1968) og »Udenrigshandel og betalingsbalance« (1. udgave 1970). Han har desuden skrevet en række tidsskriftartikler, hovedsagelig om emner fra dansk økonomisk og social historie i det 18., 19. og 20. århundrede.